ଅଲଙ୍କାରସାର ।

ରାଜକୁମାର ଶ୍ରୀ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦଦେବଙ୍କ

ଦ୍ୱାରା

ରଚିତ ଏବଂ ପ୍ରକାଶିତ

ବାମଣ୍ଡା

ଜଗନ୍ନାଥବଲ୍ଲଭପ୍ରେସରେ

ମୁଦ୍ରିତ ।

୧୮୯୯ ମସିହା

ମୂଲ୍ୟ ଗୃହ୍ର ପଣା ମାତ୍ର

ମୁଖବନ୍ଧ ।

ଅସ୍ମତ୍ କୁମାର ଶ୍ରୀ ଟୀକାସ୍ୱେତ ବାବୁଙ୍କ କୃତ ଅଳଙ୍କାରସାର ର ପାଣ୍ଡୁଲେଖକୁ ମୁଁ ଆମୂଳ ଦେଖିଅଛୁ । ଅସ୍ମତ୍‌କୃତ " ଅଳଙ୍କାର ବୋଧୋଦୟ" ଏହାର ସଦୃଶ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏଥିରେ କେତେ ବିଷୟ ସଂକ୍ଷେପ ଏବଂ ସରଳତାର ପରିଚୟ ଦେଉଅଛୁ । ଏବଂ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ନୂତନ ଯତି ପ୍ରଭୃତି କେତେକ ନୂତନ ବିଷୟ ସନ୍ନିବେଶି-ତହୋଇ ଥିବାରୁ ଏହାଦ୍ୱାରା ସୁବିଧା ଦୃଷ୍ଟିରେ ନୂତନ ପଦ୍ୟ ରଚକ ମାନଙ୍କର ଉପକାରିତା ସାଧିତ ହୋଇ ପାରିବ ।

ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ନିତାନ୍ତ ସରଳ କରିବାକୁ ଗଲେ ଅପଦ ଗ୍ରସ୍ତ ହେବାକୁ ହୁଏ ; ଏହେତୁ ଅଳଙ୍କାର ସାରରେ ଯେଉଁ କାଠିନ୍ୟାଂଶ ଅଛି ; ତାହା ପରିହାର କରିବାକୁ ଗଲେ ନିଷ୍ପ୍ରଦ ହେବ-ନାହିଁ । ଯଦ୍ୟପି ସାଧାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ଜନକ ହୋଇ ପାରେ ; କିନ୍ତୁ ସାହିତ୍ୟଜ୍ଞ ପଣ୍ଡିତମାନଙ୍କର ଅରୁଚି ସମ୍ପାଦନ କରିବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ବଙ୍ଗଳାରେ ଗଣ୍ଡିଏ "କାବ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣୟ" ନାମକ ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥ ଏହି ରୀତିରେ ରଚିତ ହୋଇଅଛି, ତହିଁରେ ପ୍ରଣେତା ସରଳ ବିନ୍ୟାସ କରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅପଦଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଅଛନ୍ତି , ସୁତରାଂ କାଠିନ୍ୟାଂଶ ହେତୁ ଅରୁଚି ସମ୍ପାଦନ କରା ସ୍ପୃହଣୀୟ ନୁହେ ।

କୌଣସି ମାନେ କହନ୍ତି , " ଅଳଙ୍କାରମାନ ମନୋରଞ୍ଜକଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୋଇପାରେ " ଏହା ପୁନଃ ୨ ଅବଲମ୍ବନ କରି ପାଠ୍ୟ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ କଣ ? " ଏହିମତ ଯଥାର୍ଥ ବୋଲି କହିବାକୁ ଗଲେ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଶୋଚନୀୟ ଅବସ୍ଥାରେ ପଡିବାକୁ ହୁଏ ; କାରଣ ଅଳଙ୍କାରାନଭିଜ୍ଞମାନଙ୍କ କବିତାମାନଙ୍କର ଶୋଭା ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ଯେଉଁ ଠାରେ ଅଳଙ୍କାର ଅଂଶ ବା ଗନ୍ଧଅଛି, ସେହିକବିତା ମାତ୍ର ମନକୁ ମୁଗ୍ଧ କରୁଅଛି । ତେବେ ସେହି କବିତାରେ ଥିବା ଅଳଙ୍କାରର ଅଂଶମାନ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତାକୁ ଲାଭ କରିଥିଲେ ଯେ କିପରି ଚମତ୍କାର ସମ୍ପାଦନ କରନ୍ତା । ତାହା କହିବକେ ଏହିଗ୍ରନ୍ଥ ମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା

ଉପଲବ୍ଧ କର୍ ଯାଇ ପାରେ । ବୋଲ ବାହୁଲ୍ୟ; କାବ୍ୟର ଯେଉଁ ଅଂଶ ଦେଖି ଆହ୍ଲାଦିତ ହେବାକୁ ହୁଏ ସେହି ଅଂଶର ଆହ୍ଲାଦ-କାରଣ ଅଳଙ୍କାରର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଭିନ୍ନ ଅଉ କିଛି ନୁହେ ।

ଉପସଂହାରରେ କହିବାକୁ ଗଲେ ମନର ଭାବ ସୀମାବଦ୍ଧ ହେବା ଯେପରି ଉପକାରୀ ; ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ହେବା ତାଦୃଶ ନୁହେ । ସୁତରାଂ ମନର ଭାବକୁ ସୀମାବଦ୍ଧ କରି ବାଗ୍ଭୂଷଣର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ରକ୍ଷାକରି ଅଳଙ୍କାର ଗ୍ରନ୍ଥର ଉଦ୍ଦେଶ , ଅତଏବ ଉତ୍କୃଷ୍ଟଗ୍ରନ୍ଥ ମାନଙ୍କର ପୁନଃ ୨ ପ୍ରଣୟନ , ପଠନ , ପରିଶୀଳନ ଏବଂ ଉପଯୋଗ କ୍ରମେ ସଂକୋଚ ; ପ୍ରସାରଣ , ହେବା ବିଫଳ ବୋଲି ବୋଧହୁଏ ନାହିଁ । ଇତି ତା ୮ । ୧୦ । ୯୯

ଶ୍ରୀ ଗୃଙ୍ଗା ସାର ସୁଉଲ ଦେବ

କେ , ସି , ଅଇ , ଇ ,

ଫିଉଡେଟରି ଚିଫି

। କ୍ଷି । ।ବାମଣ୍ଡା।

ସୂଚିପତ୍ର ।

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ବିଷୟ		ପୃଷ୍ଠା

ବିଷୟ		ପୃଷ୍ଠା
ବିଭୁଷକ ବଙ୍ଗୁଳୀ	}	୯
ରାଗ ଆଶାବରୀ		୧୦
ରାଗ ଅଷ୍ଟାଢ଼ଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ ବରାଡ଼ି ରାଗ ଅହୀର	}	୧୧
ରାଗ କାଲି ରାଗ କେଦାରଚକ୍ରକେଳୀ ରାଗ କୁମ୍ଭକାମୋଦୀ	}	୧୨
ରାଗ କୌଶିକ ରାଗ କଳହଂସକେଦାର	}	୧୩
ରାଗ କଲ୍ୟାଣ ଅହୀର ରାଗ କାମୋଦ	}	୧୪
ରାଗ କାନଡା		୧୫
ରାଗ କଲ୍ୟାଣ ପଞ୍ଚଢାଲ ରାଗ କେଦାର କାମୋଦୀ	}	୧୬
ରାଗ କେଦାରଗୌଡ଼ା ରାଗ କାଫି	}	୧୭
ରାଗ ଖଣ୍ଡ କାମୋଦୀ ରାଗ ଖେମ୍ଟାଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ	}	୧୮
ରାଗ ଗୁର୍ଜ୍ଜରୀ ରାଗ ଘଣ୍ଟାରବ ରାଗ ଚନ୍ଦ୍ରାଦେଶାକ୍ଷ ରାଗ ଚୈତି	}	୧୯

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
ଅର୍ଥାପତ୍ତି ସଙ୍କର ସଂସୃଷ୍ଟି	୮୪

ଶୁଦ୍ଧିପତ୍ର ।

ଅଶୁଦ୍ଧ	ଶୁଦ୍ଧ	ପଂକ୍ତି	ପୃଷ୍ଠା ।
ସୂତ୍ରଧାର	ସୂତ୍ରଧାରଃ —	୧୦	୧୭
ବଧି ଅନୁକୂଳହେ ଲେ ଦୁର୍ଘଟପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଘଟି ପାରେ	"ବିଧି ଅନୁକୂଳହେ-ଲେ ଦୁ ର୍ଘଟପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଘଟିପାରେ"	୧୧	୧୭
ଲକ୍ଷ୍ମୀ	ଲକ୍ଷ୍ମୁଙ୍କ	୨୫	୧୯
ଟେବଳର	ବେଜାଙ୍କର	୧୫	୩୪
ସ୍ୱାନ	ସ୍ୱାସ	୧୯	୩୭
ଚକ୍ଷୋଗ୍ଥନୁଗ୍ରଣୀ	ଚକ୍ଷୋଗ୍ନୁଗ୍ରଣୀ	୨୧	୩୭
ସେବାଳେ, ଅନନ୍ତ	ସେବାଳେ ଅନନ୍ତ,	୭	୩୭
ଆନଳ	ଆନନ୍ଦ	୧୯	୪୫
ସଭ୍ୟଖମକୁ	ସଭ୍ୟଖମାକୁ	୧	୬୧
ଘନ	ଘନୂ	୫	୬୧
ଛାତ୍ର	ଛାତ୍ରୁ	୭	୭୧
ଅଳଂଙ୍କାର	ଅଳଙ୍କାର	୨୩	୭୨
ଦାବାନଳେ	ଦାବାନଳ	୨୪	୭୨
ଢଳୁଥିବହେ	ଢଳୁଥିବହେ !	୨୫	୭୨
ଛହିଁ	ନାହିଁ	୨୭	୭୨
ଅଳଙ୍କର	ଅଳଙ୍କାର	୨୧	୮୪

ଓଁ ନମୋ ଭଗବତେ ବାସୁଦେବାୟ ।

ଅଲଙ୍କାରସାର ।

ପ୍ରଥମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ଗୁଣ ଓ ଅଲଂକାର ଭୂଷିତ ରସାତ୍ମକ କବିତ ବାକ୍ୟାବଳୀକୁ କାବ୍ୟ ବୋଲାଯାଏ ।

ଯୋଗ୍ୟତା, ଆକାଙ୍କ୍ଷା, ଆସତ୍ତି ଏହି ତ୍ରିତୟ ଯେଉଁ ପଦ ସମୂହରେ ସମବେତ ହୋଇ ଅଛି, ତାହାକୁ ବାକ୍ୟ ବୋଲି ଯାଏ ।

ଯୋଗ୍ୟତା —

ପଦାର୍ଥର ପଦାର୍ଥ ସହିତ ନିର୍ବାଧ ଭାବରେ ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଯୋଗ୍ୟତା ବୋଲି ଯାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଏକ ପଦର ସହିତ ଅନ୍ୟପଦ ଅନ୍ୱୟର ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ନ ଥିଲେ ଏହି ଦୁଇ ପଦର ପରସ୍ପରରେ ଯୋଗ୍ୟତା ଅଛି ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା;—

ଗନ୍ଧାମୋଦେ ଅନ୍ଧ ହୋଇ ଅଳିକୁଳ ।
ଗୁଞ୍ଜର ବାମାଙ୍କୁ କରନ୍ତି ଅକୁଳ ।

ଏଠାରେ ଅଳିକୁଳ ଗନ୍ଧାମୋଦେ ଅନ୍ଧ ହୋଇ ଗୁଞ୍ଜର ବାମାଙ୍କୁ ଅକୁଳ କରନ୍ତି । ଏହି ଅନ୍ୱୟରେ କୌଣସି ବାଧା ଦେଖା ଯାଉ ନାହିଁ, ପୁଣି

ମାତାଙ୍କ ଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ଜଳ ପରେ ।
ଧୀରୁ ନମ୍ର ଶିରେ ନମିଲ ପଦ୍ମରେ ।

ଜଳପରେ ମାତାଙ୍କ ଶ୍ରୀମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖିବା ଓ ଧୀରୁ ନମ୍ରଶିରେ ନମନ ହେବା ଉଚିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦେଖାଯାଉ ଅଛି ଏଣୁ ଏଠାରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଯୋଗ୍ୟତା ଅଛି ବୋଲି ବୁଝାଯିବ, କିନ୍ତୁ ଗ୍ରହାଙ୍କର ଅଭି-

ସେହି ସମୟରେ ତାହାଙ୍କର ନଗର ବହ୍ନି ଦ୍ୱାରା ତରଙ୍ଗିତ ହୋଇ ଥିଲା ।

ଏଠାରେ ବହ୍ନି ଦ୍ୱାରା ତରଙ୍ଗିତ ବର୍ଣ୍ଣନା ହେବାର ଯୋଗ୍ୟତା ରହିଲା ନାହିଁ, ଯେହେତୁ "ତରଙ୍ଗିତ" ଜଳରେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ।

ଆକାଙ୍କ୍ଷା—

ପଦର ପଦାନ୍ତର ସହିତ ଅପେକ୍ଷାକୁ ଆକାଙ୍କ୍ଷା ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା,—

କାହିଁ ଅଶ୍ୱାରୋହୀ ଯେନ ଅଶ୍ୱବର ।
ଛନ୍ଦମେ ବୁଲଇ ଦଅଇ ଚକ୍କର ।

ଏଠାରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶବ୍ଦ ଅନ୍ୟୋନ୍ୟରେ ସାପେକ୍ଷ ହୋଇଅଛି ଆକାଙ୍କ୍ଷାବର୍ଜିତ ପଦ ବାକ୍ୟ ନୁହେ । ଯଥା, ହାତୀ, ଘୋଡ଼ା, ଉଟ, ରଥ, ଗାଈ, ମଇଁଷି, ଇତ୍ୟାଦି ॥ ଯେହେତୁ ଏଠାରେ ପଦ ପଦାନ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁ ନାହିଁ ।

ଆସତ୍ତି—

ଅନ୍ୱୟାନୁକୂଳପଦର ପଦାନ୍ତରସହିତ ସାନ୍ନିଧ୍ୟକୁ ଆସତ୍ତି ବୋଲି ଯାଏ, ଅର୍ଥାତ୍ ଯେବେ ବାକ୍ୟ ବା ପଦର ପ୍ରଥମ ଉଚ୍ଚାରଣ ଶ୍ରବଣ କରି ପର ଉଚ୍ଚାରିତପଦାନ୍ତରଶ୍ରବଣରେ ଅର୍ଥ ପ୍ରତୀତିର ବିଚ୍ଛେଦ ନ ଜନ୍ମେ, ତେବେ ବାକ୍ୟରେ ଆସତ୍ତି ଅଛି ବୋଲି ବୁଝାଯାଏ ।

କଲ୍ଲୁ ପର୍ବତ ଭୋଜନ କରୁ ଅଛି, ବର୍ତ୍ତମାନ ଦେବଦତ୍ତ । ଏଠାରେ ଆସତ୍ତି ନାହିଁ ବୋଲି ବୁଝା ଯିବ, କାରଣ ପର୍ବତ ବର୍ତ୍ତମାନ, ଦେବଦତ୍ତ ଭୋଜନ କରୁଅଛି, ଏହା କହିବାକୁ ଯାଇ ପର୍ବତ ଓ ବର୍ତ୍ତମାନ ମଧ୍ୟରେ ଭୋଜନ କରୁଅଛି ପଦ ନ୍ୟସ୍ତ ହେବାରୁ ପର୍ବତ ପଦର ବର୍ତ୍ତମାନ ପଦ ସହିତ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ରହିତ ହୋଇ ଆସତ୍ତିର ଭଙ୍ଗ ହେଲା ।

ପଦ—

ଅର୍ଥବୋଧକ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ପଦବୋଲାଯାଏ । ଯଥା,— ଗ , ଗ୍ରାମ , ଯାଉଅଛି, ଘର , ସୁନ୍ଦର, ପୁନଶ୍ଚ , ଇତ୍ୟାଦି , ଏହି ପଦର ତିନି-ଗୋଟି ଶକ୍ତି ଅଛି । ଯଥା,—ଅଭିଧା , ଲକ୍ଷଣା ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ।

ଅଭିଧା—

ପଦ ଯାହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥକୁ ବୁଝାଏ , ତାହାକୁ ଅଭିଧାଶକ୍ତି କହନ୍ତି , ଯଥା—ପାଚକ, ପଙ୍କଜ, ମଣ୍ଡପ, ଏହା ଦ୍ୱାରା ପାକକର୍ତ୍ତା ପଦ୍ମ ଓ ଚତୁଷ୍କୋଣବେଦିକା ଅର୍ଥ ବୋଧ ହେଉଅଛି ।

ଲକ୍ଷଣା—

ପ୍ରକୃତାର୍ଥ ଅସଙ୍ଗତ ହେଲେ ଯେଉଁ ଶକ୍ତି ପ୍ରକୃତାର୍ଥମିଳିତ ଅନ୍ୟ ସଙ୍ଗତ ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶକରେ ତାହାକୁ ଲକ୍ଷଣା କହନ୍ତି ।

ଯଥା ,—

ସଭା ଆଦେଶ ଦେଉ ଅଛନ୍ତି , କଳିଙ୍ଗ ସାହସିକ । ଏଠାରେ ସଭାଆଦେଶ ଦେଉଅଛନ୍ତି ବୋଇଲେ ସଭାସଦମାନେ ଆଦେଶ ଦେଉଥିବା ଓ କଳିଙ୍ଗ ସାହସିକ ବୋଇଲେ କଳିଙ୍ଗ ଦେଶର ଲୋକମାନେ ସାହସିକ ଏହି ଅର୍ଥଦ୍ୱୟ ଲକ୍ଷଣା ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ପାଉଅଛି ।

ଏହିଲକ୍ଷଣା ଦୁଇଗୋଟି କାରଣକୁ ଅପେକ୍ଷା କରେ । ଯଥା,— ରୁଢି ଅର୍ଥାତ୍ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ଓ ପ୍ରୟୋଜନ ।

କଳିଙ୍ଗ ସାହସିକ ଏହାପ୍ରକୃତାର୍ଥ କରିବାକୁ ଗଲେ କଳିଙ୍ଗଶବ୍ଦର ମୁଖ୍ୟାର୍ଥ ଦେଶ ବିଶେଷ , ତହିଁରେ ସାହସିକତ୍ୱ ଅସଙ୍ଗତ, ଏଣୁ ପ୍ରକୃତାର୍ଥର ବାଧହେଲା । କିନ୍ତୁ କଳିଙ୍ଗଦେଶର ପୁରୁଷମାନେ ସାହସିକ ବୋଲି ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଥିବାରୁ ପ୍ରସିଦ୍ଧିଦ୍ୱାରା ଉପର ଲିଖିତ ବାକ୍ୟରୁ କଳିଙ୍ଗପୁରୁଷ ସାହସିକ ଏରୂପ ଅର୍ଥ ପ୍ରତୀତ ହେଲା । ଏପରି ପାର୍ଲିଅମେଣ୍ଟ ମହାସଭା ଅଙ୍ଗୀକାର ଅଛନ୍ତି ।

ପ୍ରୟୋଜନ ଯଥା,—

ଗଙ୍ଗାରେ ଘୋଷଗ୍ରାମ, ଏଠାରେ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ଗର୍ଭରେ ଘୋଷଗ୍ରାମ ଅବସ୍ଥିତ କରିଥିବାର ପ୍ରତୀତି ହେଉଅଛି, କିନ୍ତୁ ଜଳପ୍ରବାହରେ ଗ୍ରାମର ଅବସ୍ଥିତି ସ୍ୱତଃ ଅସଙ୍ଗତ ଥିବାରୁ ପ୍ରୟୋଜନ ଜନିତ ଗଙ୍ଗାତୀରରେ ଘୋଷଗ୍ରାମ ଅବସ୍ଥିତ କରୁଥିବା ଅର୍ଥ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

ବ୍ୟଞ୍ଜନା—

ଯେଉଁ ଶକ୍ତିଦ୍ୱାରା ପଦର ସୂକ୍ଷ୍ମାର୍ଥ ବୁଝାଯାଏ ତାହାକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନା କହନ୍ତି, ଯଥା ।

ମାର୍ଜିତ ଖଡ୍ଗଖଣ୍ଡ ପ୍ରାଏ ଗଗନ ।
ଚଞ୍ଚଳେ ଖେଳୁଥିବେ ନୀରେ ଖଞ୍ଜନ ॥
ତଟିନୀ ନେତ୍ରମାଳ ପ୍ରାଏ ଦର୍ଶିବେ ।
ଉନ୍ମେଷ କଳ୍ପ ପ୍ରାଏ କୁନ୍ଦ ହର୍ଷିବେ ॥

ମେଘାଗମ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟମାନେ ପାଣିଭିତରେ ଖେଳନ୍ତି, ଏଠାରେ ଏରୂପ ସୂକ୍ଷ୍ମାର୍ଥବୋଧ ହେଉଅଛି । ପୁନଶ୍ଚ

ତୁଷାର ଗୌର ହିମ—ଗିରି ମସ୍ତକେ ।
ବସି ଶମ୍ଭୁ ମାର୍ଗ ଶ୍ରମ ଭୁଲିବେ ॥
କସ୍ତୁରିକା କୁରଙ୍ଗ ଅଙ୍ଗ ପରଶେ ।
ସୁରଭିତ ଶିଳା ସେ ଶୈଳ ଉରସେ ॥

ହିମାଳୟରେ କସ୍ତୁରିକା ମୃଗଥିବା ଓ ତାହାର କଣ୍ଡୂୟନ ହେତୁ ଶିଳା ଇତ୍ୟାଦିରେ ଘର୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା କସ୍ତୁରୀ କ୍ଷରଣ ହେଉଥିବା ସୂକ୍ଷ୍ମାର୍ଥ ଉପଲବ୍ଧି ହେଉଅଛି । ଏହି ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଦୁଇପ୍ରକାର ହୁଏ ।

ଅର୍ଥମୂଳକ ଓ ଶବ୍ଦମୂଳକ ।

(୧ ମ) ଅର୍ଥମୂଳକ ଯଥା,—

ଉପରିଲିଖିତ ଉଦାହରଣ ଦ୍ୱୟ ।

(୨ ୟ) ଶବ୍ଦ ମୂଳକ ଯଥା,—

ଦକ୍ଷିଣୁ ବହନ୍ତି ଧୀରେ ସମୀର ସୁବାସ ।
କି ଅବା ସେ ଦକ୍ଷିଣାର ବିରହ ନିଶ୍ୱାସ ।

ସୂର୍ଯ୍ୟ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ସମୟ ଅତିକ୍ରମ କରି ସହସା ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ଗମନ କରିବାକୁ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଅନ୍ତେ, ଦକ୍ଷିଣା ଦିକ୍ ଦୁଃଖ ନିଃଶ୍ୱାସ ପରି ଗନ୍ଧବହ ଉତ୍ସର୍ଜନ କଲା । ଏଠାରେ ଦକ୍ଷିଣାପଦର ପ୍ରକୃତାର୍ଥ ଦକ୍ଷିଣଦିଗ ବୁଝାଉଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଦ୍ୱାରା ଦାକ୍ଷିଣ୍ୟଶୀଳ ନାୟିକାରୂପ ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଅଛି ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ରସ ନିରୂପଣ—

ନାୟକ ନାୟିକା ନିରୂପଣବ୍ୟତୀତ ରସନିରୂପଣ ହୋଇ ନପାରେ, ଏହି ହେତୁରୁ ୯ମରେ ନାୟକନାୟିକା ନିରୂପଣ କରାଗଲା ।

ସତ୍ୟବାଦୀ, ତେଜସ୍ୱୀ, ଧାର୍ମ୍ମିକ, ଦାତା, ସଦ୍ବଂଶଜ, ଧନଶୀଳ ଓ ରୂପଶାଳୀ, ଲୋକରଞ୍ଜୀ, ଚତୁର, ବର୍ତ୍ତନର ମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନାୟକ ବୋଲାଯାଏ ।

ଏହା ଚତୁଃପ୍ରକାର ।

ଧୀରୋଦାତ୍ତ, ଧୀରୋଦ୍ଧତ, ଧୀରଲଳିତ, ଧୀରପ୍ରଶାନ୍ତ ।

ଧୀରୋଦାତ୍ତ—

ବଳବ୍ରୀ, ଦୃଢ଼ବ୍ରତ, କ୍ଷମାଶୀଳ, ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟଶାଳୀ, ଆତ୍ମଶ୍ଳାଘା ରହିତ ନାୟକଙ୍କୁ ଧୀରୋଦାତ୍ତ ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା,—

ରାମାୟଣରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ।

ଧୀରୋଦ୍ଧତ,—

ସଦ୍ବଂଶଜ ଆତ୍ମଶ୍ଳାଘୀ ନାୟକକୁ ଧୀରୋଦ୍ଧତ ବୋଲାଯାଏ, ଯଥା—

ଭୀମ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ।

ଧୀର ଲଳିତ—

ନୃତ୍ୟ ଗୀତାଦି ପ୍ରିୟ ନାୟକଙ୍କୁ ଧୀର ଲଳିତ କୁହାଯାଏ । ଯଥା ଯଯାତିକେଶରୀ, ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ।

ଧୀର ପ୍ରଶାନ୍ତ—

ଶାନ୍ତ ଧାର୍ମିକ ବ୍ରାହ୍ମଣନାୟକଙ୍କୁ ଧୀରପ୍ରଶାନ୍ତ ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା,— ମାଲତୀ ମାଧବ ନାଟକରେ ମାଧବ ।

ନାୟିକା—

ନାୟିକା ଅଠପ୍ରକାର । ଯଥା,— ୧ ସ୍ୱାଧୀନ ପତିକା, ୨ ଖଣ୍ଡିତା, ୩ ଅଭିସାରିକା, ୪ କଳହାନ୍ତରିତା ୫ ବିପ୍ରଲବ୍ଧା, ୬ ପ୍ରୋଷିତଭର୍ତ୍ତୃକା, ୭ ବାସକସଜ୍ଜା, ୮ ବିରହୋତ୍କଣ୍ଠା ।

୧ ସ୍ୱାଧୀନ ପତିକା—

ଭର୍ତ୍ତା ନିଜସ୍ତ୍ରୀର ଗୁଣରେ ମୋହିତହୋଇ ତାହାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ ସେହି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସ୍ୱାଧୀନ ପତିକା ବୋଲାଯାଏ ।

୨ ଖଣ୍ଡିତା—

ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ ନିଜପୁରୁଷଠାରେ ପରସ୍ତ୍ରୀର ଅନୁରାଗ ଚିହ୍ନାଦି ଦେଖିଲେ ଅସୂୟା ପରବଶ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଖଣ୍ଡିତା ବୋଲାଯାଏ ।

୩ ଅଭିସାରିକା—

ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ ପରପୁରୁଷ ଇଚ୍ଛାହେତୁ ସଙ୍କେତସ୍ଥାନକୁ ଅଭିସାର (ଗମନ) କରେ, ତାହାକୁ ଅଭିସାରିକା ବୋଲାଯାଏ ।

୪ କଳହାନ୍ତରିତା—

ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ ପତିକୁ ନିଗ୍ରହକରି ପଶ୍ଚାତ୍ତାପ କରେ, ତାହାକୁ କଳହାନ୍ତରିତା ବୋଲାଯାଏ ।

୬ ପ୍ରୋଷିତଭର୍ତ୍ତୃକା —

ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାମିର ବିଦେଶ ଗମନ ହେତୁ ଦୁଃଖିତ ଥାଏ ତାହାକୁ ପ୍ରୋଷିତ ଭର୍ତ୍ତୃକା ବୋଲାଯାଏ ।

୭ ବାସକ ସଜ୍ଜା ।

ଯେ ସ୍ତ୍ରୀ ସ୍ୱାମୀର ସଙ୍ଗମେଚ୍ଛୁ ହୋଇ ଶଯ୍ୟା ଗୃହର ମଣ୍ଡନ କରି ନିଜକୁ ମଣ୍ଡନକରେ ତାହାକୁ ବାସକସଜ୍ଜା ବୋଲିଯାଏ ।

୮ ବିରହୋତ୍କଣ୍ଠା—

ଯେଉଁ ସ୍ତ୍ରୀ ପ୍ରିୟର ଆଗମନକୁ ଅପେକ୍ଷାକରିସୁଦ୍ଧା ବିଫଳ ମନୋରଥ ହୋଇ ଦୁଃଖିତାହୁଏ, ତାହାକୁ ବିରହୋତ୍କଣ୍ଠା ବୋଲିଯାଏ ।

ଏହି ନାୟକ ଓ ନାୟିକାମାନଙ୍କୁ ପଣ୍ଡିତମାନେ ବିଭାବ କହନ୍ତି, ଏମାନଙ୍କର ଚେଷ୍ଟାକୁ ଅନୁଭାବ ଏବଂ ଅନୁଭାବ ପ୍ରକାଶକ ଯେ ଭାବ ତାହାକୁ ସଂଚାରି ବା ବ୍ୟଭିଚାରିଭାବ ବୋଲନ୍ତି ।

ରସ—

ବିଭାବ, ଅନୁଭାବ ଓ ସଂଚାରିଭାବ ଏମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ମନରେ ଯେ ଭାବ ଉଦୟହୁଏ ତାହାକୁ ରସ କହନ୍ତି ।

ରସ ଦଶପ୍ରକାର । ଯଥା,—

ଶୃଙ୍ଗାର, ବୀର, କରୁଣ, ଅଦ୍ଭୁତ, ହାସ୍ୟ, ଭୟାନକ, ରୌଦ୍ର, ବିଭତ୍ସ, ଶାନ୍ତ, ବାତ୍ସଲ୍ୟ ।

୧ ଶୃଙ୍ଗାର—

ଲଜ୍ଜାବଶେ ବାଳା ଶଯ୍ୟାକୁ ଓହ୍ଲାଇ
ତଳେ ଯାଇ ହେଲା ଉଭା,
ସଙ୍ଗେ ୨ ତଳେ ଓହ୍ଲାଇ ତା କର—
ପଲ୍ଲବ ଧଇଲା ଯୁବା ।

ଏଠାରେ ବାଳା ଓ ଯୁବା ବିଭାବ ।

ଓହ୍ଲାଇବା ଓ କର ପଲ୍ଲବ ଧରିବା ଅନୁଭାବ ।

ଲଜ୍ଜା—ସଂଚାରି ଭାବ ।

ରତି—ସ୍ଥାୟି ଭାବ ।

୨ ବୀର ରସ—

ଭୟଙ୍କର ହୁଁକାର ଅଧରେ ଦନ୍ତ ଚାପି ।

ଭେଭେକାର କରଣ ଗର୍ଜଇ କାଳରୂପୀ ।
ଗଗନ ମାର୍ଗକୁ ତୋଳୁଅଛି ବଜ୍ର ମୁଷ୍ଟି ।
କିଅବା ମନ୍ଦର ଗିରି ପଡ଼ୁଅଛି ତୁଟି ।
କାଳଚକ୍ର ପରି ଏ ଘୂରଏ ବେନି ଡୋଳା ।
ଚରଣେ ଚାପଇ ଭୀମ ଦୁଃଶାସନ ଗଳା ।

ଏଠାରେ ଦୁଃଶାସନ ବିଭାବ ।
ଗଳାକୁ ଚରଣେ ଚାପିବା ଇତ୍ୟାଦି ଅନୁଭାବ ।
ଭୀମଙ୍କର ଗର୍ବ—ସଂଚାରୀ ଭାବ ।
ଏହାର ସ୍ଥାୟୀଭାବ ଉତ୍ସାହ ।

୩ କରୁଣ ରସ—

କେହୁ ନ ଶୁଣିଲେ ବାହୁନି ବାହୁନି
କଲଣି ଯେତେ ବିଳାପ ।
କୃପା ବହୁ ଆଶୁ ମୃତ୍ୟୁ ବନ୍ଧୁ ବାଞ୍ଛୁ
ନଥିଲେ ସେ କୂପେ ଝାସ ।
ସ୍ତନ୍ୟ ଦାନେ ଦେଉ ତ ଧନ ବଞ୍ଚାଇଲ
ତନୟର କ୍ଷୀଣ ପ୍ରାଣ ।
କହୁଁ କହୁଁ ଶୋଇ—— ଗଲା ଅସହାୟ
ଜୀବନ ଦୀପ ନିର୍ବାଣ । (ପାର୍ବତୀ କାବ୍ୟ)

ଏଠାରେ କୌଶଲ୍ୟା ଓ ତାହାର ତନୟ ବିଭାବ ।
ବିଳାପ ଇତ୍ୟାଦି କଥନ ଅନୁଭାବ ।
କୌଶଲ୍ୟାର ଦୈନ୍ୟ ପ୍ରଭୃତି ସଂଚାରୀଭାବ ।
ଏହାର ସ୍ଥାୟୀ ଭାବ ଶୋକ ।

୪ ଅଦ୍ଭୁତ ରସ—

ପୁଣ୍ୟଭୂମି ନୋହିଥିଲେ କି ଏ ବାଳା ଜନମିଥାନ୍ତା ଉତ୍କଳେ ।
କି ଦିବ୍ୟ ସୁନ୍ଦରୀ ସୌଦାମିନୀ କେବେ ସ୍ଫୁରେକି ବସୁଧାତଳେ ।
ଯ : କେ : ପୃ ୬୦

ଏଠାରେ ଜିଲତା ଉଦ୍ଭବ ।
ଲୋହାରଣାଙ୍କ ଶୋଣିତ ଦର୍ଶନ ଅନୁଭବ ।
ଯଯାତିକ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଦ୍ୱାର ସଞ୍ଚାରୀଭାବ ।
ଏହାର ସ୍ଥାୟୀଭାବ ଜୁଗୁପ୍ସା ।

୫ ହାସ୍ୟରସ—

ବୃଦ୍ଧଗଉଡ଼ ଗୋପମହାଲୁଡ଼ ଉଜାଗରଙ୍କଦ୍ୱାରପିଠିରେ ।
ପିଚ୍ଛିଳଲାଙ୍ଗଳେ ହୋସଡ଼ା ହୋରଙ୍ଗୀ ହୂରୁଗୁଡ଼ି ମିଟି ୨ ହେ ॥
ଗୁଡ଼ିଲେ ଲଉ ୨ ଘଣ୍ଟେଭୂର ଯାଇ ଉଡ଼ଣ ପାଳୁଅପାଣ୍ଠିରେ ।
କହିଲୁ କେବୋଲେ ମୋସଙ୍ଗେ ଯୁଝିଲେ ଭାଙ୍ଗିପକାଇବ ପିଠିରେ ।

ବୃ : ଲୀ:

ଏଠାରେ ବୃଦ୍ଧ ଗୌଡ଼ ଆଶ୍ରୟ ।
ତାହାର ଉଠି ୨ ପଡ଼ିବା ଓ ପାଳୁଅ ପାଣ୍ଠି ଉଡ଼ିବା ଅନୁଭାବ।
ଏହିକାର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କରୁ ଅନୁମିତହେଉଥିବା ଚପଳତା ସଞ୍ଚାରୀ ଭାବ ।
ଏହାର ସ୍ଥାୟୀଭାବ ହାସ ।

୬ ଭୟାନକ ରସ—

ଚତୁରକ୍ଷହୋଇ ତହୁଁ ବେଦଅନୀକିନୀ
ଘଉଲେ ଭୈରବ ରଡ଼ି ।

❋ ❋ ❋

❋ ❋ ❋

ପ୍ରଳୟ ଯୁଗ ସମୁଦ୍ର ଯେହ୍ନେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଚ୍ଛଳଦେ
ପ୍ରଭଞ୍ଜନ ପୁଷ୍ପେନେହେ ବେଗେ ଉଡ଼ଉ ଅସି
ଦେଖିଅଛୁ, ବେନିପତରେ ପଡ଼ନ୍ତୁ ବେନିଏ
ଅତଙ୍କେ ଚର୍ମ୍ମିକା ବିଷ୍ଣୁ ସେ ଘୋର ନିର୍ଘୋଷେ
ଦେବିଚ୍ଛେଦ୍ୟଣ୍ଠିର ବୃନ୍ଦଶିରେ ତପଃସାର ରୂପି
ଦମ୍ଭୋଳି କ୍ଷେପିଲେ ଅବା ଦମ୍ଭୋଳି ଉକ୍ଷେପି

କି ପୁରେ, କି ଜନପଦେ, ଭୂକମ୍ପନେ ଯଥା ।

ନଡ଼ ମଡ଼ ମଡ଼ି ହୋଇ କମ୍ପିଲା ସଘନେ
ଭବନ, ପାଚେରି , ପୀଡ଼ା ଗରଜିଲ ସ୍ରୋତେ
ଚଳିଲ ଯମୁନା ପାଣି ସୁରଧୁନୀ ସ୍ରୋତେ ,
ପ୍ରଜାପତି ଜିଣୁ ଧ୍ୱଂସେ ବୀର—ଭଦ୍ରରୂପୀ
ବିଶ୍ୱନାଶୀ ରୌଦ୍ର କ୍ରୁର ପ୍ରଶ୍ୱାସ ପଶ୍ଚାତ୍ୟେ
କହିଲା ମରୁତ ଦୁରୁ ଦିଙ୍ମୁଖ ଘୋଡ଼ାଇ
ଧୂଳି ମେଘେ , ମହାବେଗେ ଉପାଡ଼ି ଦ୍ରୁମାଳି ।

ଏଠାରେ ନବାବସେନା ଓ ପଞ୍ଚନଦଜନପଦ ରାଜନ୍ୟମଣ୍ଡଳୀଙ୍କର ସେନା ସମୂହ ବିଭାବ ।

ଝଡ଼ପ୍ରାୟ ସେନା ଯୋଗ ଦେବା ଅନୁଭାବ !
ହିଂସାଦି ସଂଚାରୀ ଭାବ ।
ସ୍ଥାୟିଭାବ—ଭୟ ।

୭ ରୌଦ୍ରରସ—

ବୀର ନୋହୁ ଗେହେ ରୁଦ୍ଧ କାପୁରୁଷାଧମ
ପଉରୁଷ ହର ମଣି ନାରୀ ରେବ ନାର
ଧିକ୍‌ତୋର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟକୁ ! ଧିକ ବୀରତ୍ୱକୁ !
ଧିକ୍‌ତୋର ବିବେକକୁ ! ଧିକ ପୌରୁଷକୁ !
ତୋର ପାପେ ବଂଶ ତୋର ବିନାଶ ହୋଇବ ,
ଶମନ ସଦନେ ଅଛ ତୋର ଜୀବ ଯିବ ,
ସେଠାରେ ଦେଖିବୁ ରୁଦ୍ଧ ପୁନ୍ନ ଇନ୍ଦ୍ରଜିତ
ସକଳେ ନିମେରେ ତଦ୍ଧି ହୋଇବ ମିଳିତ । ହ:କୁ ପୃ୬

ଏଠାରେ ରାବଣ ବିଭାବ ।

ରଘୁପତିଙ୍କର ରାବଣ ପ୍ରତି ଭର୍ତ୍ସନା ଅନୁଭାବ ।
ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ ପ୍ରତି ଅନ୍ୟୋପଦର୍ଶନରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅସୂୟା ପ୍ରଭୃତି ସଂଚାରୀ ଭାବ ।

କ୍ରୋଧ ସ୍ଥାୟୀ ଭବ ।

୮ ବୀଭତ୍ସ—

ଶ୍ୱାନ ଶୃଗାଳ ଗୃଧ୍ର ଡାକଣୀ ପିଶାଚ ଭୂତ ଚଣ୍ଡୀଙ୍କ ଘେନ ଶୋଭିଛ କଟଳେ ଯୁଦ୍ଧ ଅବନୀ ଅତି ସବୃରେ ଯେ । ସୂପକାର ଯେ ଅର୍ଜୁନ ହୋଇ ଉତ୍ତମ ଭୋଜ୍ୟ ଅଚ୍ଛି ବିଅଇ ଖାଇବା ଜଠରକୁ ପୁଗ୍ରେଇ କଇ ଛତ୍ତଭେ ଯେ । ସିଦ୍ଧାପୂପ ପ୍ରକାର ରସ ପୂରିତ ଯେ । ସୀମନ୍ତକଙ୍କୁ ଦେଖାଇଲେ ତ୍ୱରିତ ଯେ । ସୁରେଧ୍ୱ ଶୋଣ ପଣାଇ ପର କପା ଖଣ୍ଡକୁ ବ୍ୟଞ୍ଜନକଇ ପୀଠକୁ ଘୃତ ପ୍ରକାରେ ଧର ଢଳେ ଲେହ୍ୟବ ଯେ ॥ ଦେହଭୁକ ପାଦ ମସ୍ତ୍ୟର ସ୍ୱାଦୁଯାଇ ଖାଇଲେ ଅତି ପ୍ରମୋଦୁଁ କାଢିଣ ହରିତାଳ ପ୍ରପଦୁଁ ନଖ କଣ୍ଟକ ଯେ । ସମବେ କିଲକିଲା ନିନାଦ କରନ୍ତେ ଶୁଦ୍ଧେ ରଚିତ ରବ ଘରେ କଦ୍ରଲେ ହୃଦୟ ମେଦ ପଟେ ଛଇଣ୍ଟ ଯେ । ଶୁଖାଇଣ ପିଶିତ ଭାଯୃଦ ମାନେ ଯେ । କଞ୍ଚି ରଖିଲେ ବନ୍ଧୁକାଳ ବର୍ଷିନେ ଯେ ॥

ମୃ : ପ : ପୃ ୩୬

ପିଶାଚ ଡାକନୀ ପ୍ରଭୃତି ଉଦ୍ଦୀପକ ।
ମାଂସ ଇତ୍ୟାଦ ଭକ୍ଷଣ—ଅନୁଭାବ ।
ଔତ୍ସୁକ୍ୟାଦ   ସଂଚାରିଭାବ ।
ଘୃଣା   ସ୍ଥାୟୀଭାବ ।

୯ ଶାନ୍ତ—

ଦୁଃଖ ମଧ୍ୟ ଭବ ସିନା ମହାସୁଖ ବୋଲି ;
ବୋଲନ୍ତି ଜଗତେ ଯାକୁ ଜଡତ ସେ ସଦା
ମହା ଦୁଃଖେ ଅଲୋକସେ ଜଡତ ତମସେ

❋ ❋ ❋

❋ ❋ ❋

ଭଙ୍ଗୁର ଭବର ଭାଇ ! ସୁଖ ଏହୁପରି
ଧନ୍ୟ ସେହି ଅଚନ୍ଦ୍ରିତ ଚିତ୍ତ ବ୍ରହ୍ମ ଭବେ

ହର୍ଷପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଗାଥନ୍ତି ଯେ ସଦା
ସୁଖ ବୃଦ୍ଧି ତୃଷ୍ଣା କ୍ଷୟେ ତୃଷ୍ଣାକ୍ଷୟେ ପୁଣି
ସୀମାତୀତ ସୁଖଗର୍ବେ ବିହରନ୍ତି ମୁଦେ ।   ମହାଯାତ୍ରା ପୃ ୨

ଯୁଧିଷ୍ଠିର—ବିଭାବ ।
ଭକ୍ତମାନଙ୍କର-ପ୍ରତି ତାଦୃଶ ଉକ୍ତି ଅନୁଭାବ ;
ହର୍ଷାଦ ଓ ଜ୍ଞାନ   ସଂଚାରୀ ଭାବ ।
ନିର୍ବେଦ   ସ୍ଥାୟୀ ଭାବ ।

୧୦ ବାତ୍ସଲ୍ୟ—

କେବଳ ଅନାଇ ତୋର ଶ୍ରୀମୁଖ,
ପାଶୋରେ ଅନ୍ତରୁଁ ସକଳ ଦୁଃଖ,
ସେବଥି ବଦନ ବୁଧିଁ ବରଷ ?
କାହ୍ନୁ ତୋଷ କର ମୋର ମାନସ
ଭଷିଣ ଏପରି
ବଦନ ଚୁମ୍ବିଲେ କୋଳରେ ଧରି ;   ଧ୍ରୁବ ଚରିତ

ଧ୍ରୁବ   ବିଭାବ ।
ବଦନ ଚୁମ୍ବନାଦି   ଅନୁଭାବ ।
ଧ୍ରୁବମାତାଙ୍କର ହର୍ଷାଦି   ସଂଚାରୀ ଭାବ ;
ସ୍ନେହ   ସ୍ଥାୟୀଭାବ ।

ତୃତୀୟ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ନାଟକ ———

କାବ୍ୟ ଦୁଇପ୍ରକାର । ଯଥା ,—

୧ ମ ଦୃଶ୍ୟ ଓ ୨ ୟ ଶ୍ରାବ୍ୟ ।

୧ ମ ଦୃଶ୍ୟ—

ଯେ କାବ୍ୟ ଅଭିନୟର ଯୋଗ୍ୟ ତାହାକୁ ଦୃଶ୍ୟକାବ୍ୟ କୋହି ଯାଏ ଯଥା , —

କାଞ୍ଚିକାବେରୀ , କଂସବଧ , ଶକୁନ୍ତଳା ଇତ୍ୟାଦି ।

ଦୃଶ୍ୟ କାବ୍ୟର ନାମାନ୍ତର ଅଭିନୟ ।

ସେହି ଅଭିନୟ ଚାରିପ୍ରକାର । ଯଥା,—

୧ ଆଙ୍ଗିକ (ଯାହାକି ଅଙ୍ଗଦ୍ୱାରା କଳ୍ପିତ ହୁଏ)

୨ ବାଚିକ (ଯାହାକି ବଚନ ଦ୍ୱାରା ଘଟିତ ହୁଏ)

୩ ଆହାର୍ଯ୍ୟ (ବେଶ ରଚନାଦି ରୂପ ଅଳଙ୍କରଣୀୟ ଦ୍ୱାରା ଯାହା କଳ୍ପିତହୁଏ)

୪ ସାତ୍ତ୍ୱିକ (ସତ୍ତ୍ୱୋଦ୍ରେକ ହେତୁ ସ୍ତମ୍ଭସ୍ୱେଦାଦି ଦ୍ୱାରା ଯାହା ପ୍ରକାଶ ପାଏ) ।

ପୂର୍ବୋକ୍ତ ଚାରିପ୍ରକାର ଅଭିନୟ ଦ୍ୱାରା ୧ ନାଟକ , ୨ ଭାଣ , ୩ ବ୍ୟାୟୋଗ , ୪ ପ୍ରହସନମାନେ ଅଭିନୀତ ହୁଅନ୍ତି ।

ନାଟକ ,—

ଯେଉଁଠାରେ ଲକ୍ଷଣ ଲକ୍ଷିତ ନିୟମ ସବୁ ପାଳିତ ହୁଏ ତାହାକୁ ନାଟକ କହନ୍ତି । ଯଥା, —

୧ ନାଟକ ଗତ ବିଷୟ ଐତିହାସିକ ଘଟଣାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରିବ ।

୨ ନାନାରସର ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିବ ।

୩ ପଞ୍ଚମରୁ କମ ଦଶମରୁ ଅଧିକ ଅଙ୍କ ହେବ ନାହିଁ ।

୪ ଶୃଙ୍ଗାର , ବୀର ଅଥବା କରୁଣ ମୁଖ୍ୟରସ ହେବ ।

୫ ଅଙ୍କମାନଙ୍କରେ ଶ୍ଳୋକ , ବଡ଼ , କ୍ରମ ରହିବ ନାହିଁ ।

୬ ୧ ମ ଅଙ୍କରେ ନାନ୍ଦୀ † ଓ ପ୍ରସ୍ତାବନା * ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଙ୍କରେ ବିଷ୍କମ୍ଭକ † ରହିବ ।

୭ ସୂତ୍ରଧାର ନଟ , ନଟୀ , ବିଦୂଷକ , କଞ୍ଚୁକୀ ଅବଶ୍ୟକ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ରହିବେ । ※

---

† ନାନ୍ଦୀ—

ଗ୍ରନ୍ଥର ବିଘ୍ନ ନାଶ ନିମନ୍ତେ ଦେବ ଦ୍ୱିଜ ନୃପତିମାନଙ୍କର ଆଶୀର୍ବଚନ ସଂଯୁକ୍ତ ଯେ ସ୍ତୁତି ତାହାକୁ ନାନ୍ଦୀ ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା,—

"ଅଜ ଦେଖିବ ଦ୍ୱିଜରାଜମୁଖୀ ରମାଙ୍କୁ ବକ୍ଷଗୃହ ଅସନେ ହେ ।
ଦୁଃଖ ଦୂର ହୋଇବ , ସୁଖ ଅମିତ ହେବ , ମୂକ ହୋଇବ ବାକ ଦୂକ ଚନ୍ଦ୍ରଲେ ସନେ ଦରିଦ୍ର ମାନବର , ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ହେବଦୂର , ଦରହାସୀ ଦୟାରେ ହେ ।

ବରନ୍ତ ଗନ୍ଧରବେ , ବନ୍ଦନ୍ତ ଦେବ ଭବେ ନରେନ୍ଦ୍ର ଗଣ ପୂଜା କରନ୍ତେ ତାପସ୍ୱରେ ।

କର କମଳ ହସ୍ତ , ଧରଣ ହେମମୟ,- କଳଶ ଜଳ ଦ୍ରବ୍ୟେବେ ।
ସୁଗନ୍ଧ ସ୍ୱଚ୍ଛ ନୀର , ସୁକେଶ ଯୁବତୀର, ଧବେଜ ଯବେ ଚାଲି ସ୍ନାନ କରନ୍ତି ନ୍ୟାଏ ।

ତପ୍ତ କାଞ୍ଚନବର୍ଣ୍ଣା, ଭକ୍ତ ଜନ କାମନା, ଅନୁରକ୍ତା ପୂରଣେ ହେ ।
ଶୁଭମନ୍ତ୍ର ଜନରେ , କୁଙ୍କୁମାକ୍ତ ମନରେ , ଘୁଞ୍ଚିଯିବ ବିପତ୍ତି ପାଞ୍ଚ ପୂଜ ଚରଣେ ॥ ଶକୁନ୍ତଳା ।

※ ପ୍ରସ୍ତାବନା —

ଗ୍ରନ୍ଥର ଆରମ୍ଭରେ ଯେଉଁଠାରେ ନାଟକର ଆରମ୍ଭ ନିମନ୍ତେ ନଟ , ନଟୀ , ସୂତ୍ରଧାର ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କର ତଦୁପଯୋଗୀ ପରସ୍ପରର

ଭାଣ : —

ଏଥିରେ ଶୌର୍ଯ୍ୟ ସୌଭାଗ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାର ଓ ବୀରରସ ଏମାନଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏବଂ ଆକାଶବାଣୀ ପ୍ରଭୃତି କଥୋପକଥନ ବ୍ୟବହାର ରହି ଧୂର୍ତ୍ତନାୟକର ବିଷୟ ମାତ୍ରଥିବ ଓ ଏକଅଙ୍କରେ ସମାପ୍ତହେବ ।

ବ୍ୟାୟୋଗ——

ଏଠାରେ ଖ୍ୟାତ ଇତିବୃତ୍ତ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହେବ, ଅଳ୍ପ-ସ୍ତ୍ରୀ ମାନଙ୍କର ସମବେତ ଥିବ, ନାୟକ ଦର୍ପୋଦ୍ଧତ, ଧୀରୋଦ୍ଧତ ଗୃଢର୍ଷହେବ, ଏହାର ଅଙ୍ଗ ହାସ୍ୟ ଶୃଙ୍ଗାର ଓ ଶାନ୍ତରସ ହେବ ଓ ଏକ ଅଙ୍କ ହେବ ।

ପ୍ରହସନ——

ଏଠାରେ ନିନ୍ଦ୍ୟ ନାୟକର ବର୍ଣ୍ଣନରହି ଏକଅଙ୍କହେବ ଓ ତାହାର କଳ୍ପନା ପ୍ରସୂତ ହେବ ।

କଥା ବାର୍ତ୍ତାଥିବ ତାହାକୁ ପ୍ରସ୍ତାବନା କହନ୍ତି ।
ଏହା ପାଞ୍ଚପ୍ରକାର । ଯଥା —

୧ ଉଦ୍ଘାତକ, ୨ କଥୋଦ୍ଘାତ, ୩ ପ୍ରୟୋଗାତିଶୟ, ୪ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, ୫ ଅବଲଗିତ ।

୧ ଉଦ୍ଘାତକ———

ନଟମାନେ ଅନଭିମତ ଅଭିପ୍ରାୟକ (ଯେଉଁ ପଦମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ବୁଝା-ଯାଉନଥାଏ) ପଦ ମାନଙ୍କର ଅଭିପ୍ରାୟ ବୁଝାଇବା ନିମନ୍ତେ ଅନ୍ୟ ପଦମାନଙ୍କୁ ପ୍ରୟୋଗକଲେ ଏବଂ ତାହାଦ୍ୱାରା ପାତ୍ର ପ୍ରବେଶ ହେଲେ ତାହାକୁ ଉଦ୍ଘାତକ କହନ୍ତି । ଯଥା, —
ମୁଦ୍ରା ରାକ୍ଷସ ନାଟକରେ ସୂତ୍ରଧାର ।

" କ୍ରୂରଗ୍ରହ କେତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଣ୍ଡଳ ଚନ୍ଦ୍ରମାଙ୍କୁ ପରାଭବ କରି-ବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି" ଅନନ୍ତର ନାଟ୍ୟଶାଳାରୁ ଶୁଭିଲା "ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ,

୨ ସ୍ତ ଶ୍ରାବ୍ୟ

ଯେ ବାକ୍ୟ ଶ୍ରବଣଯୋଗ୍ୟ ତାହାକୁ ଶ୍ରାବ୍ୟ କାବ୍ୟ କୋଲା-ଯାଏ ।

ଶ୍ରାବ୍ୟକାବ୍ୟତିନ ପ୍ରକାର

ଗଦ୍ୟାତ୍ମକ, ପଦ୍ୟାତ୍ମକ ଓ ଗଦ୍ୟପଦ୍ୟାତ୍ମକ ।

ଏମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ମହାକାବ୍ୟ ଓ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟରେ ବିଭାଗହୁଅନ୍ତି ଯାହାର ଆରମ୍ଭରେ ଦେବତା ସ୍ତୁତି ବସ୍ତୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ହୋଇ ଅନେକ ସର୍ଗରେ ବିଭାଗହୋଇ ସଦ୍‌ବଂଶଜ କ୍ଷତ୍ରିୟ ଧୀରୋଦାତ୍ତନାୟକର ବର୍ଣ୍ଣନ, ଶୃଙ୍ଗାର, ବୀର ଓ ଶାନ୍ତରସମାନେ ଅଙ୍ଗୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟରସ ମାନେ, ଅଙ୍ଗରୂପରେ ରହି ସନ୍ଧ୍ୟା, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଇନ୍ଦୁ, ରଜନୀ, ପ୍ରଦୋଷ ଅନ୍ଧକାର , ପ୍ରାତଃକାଳ, ମଧ୍ୟାହ୍ନକାଳ , ମୃଗୟା , ଶୈଳ , ବନ , ସାଗର ସମ୍ଭୋଗ ଓ ବିପ୍ରଲମ୍ଭର ବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ଥାନ ତାହାକୁ ।

ମହାକାବ୍ୟ ବୋଲିଯାଏ । ଯଥା । "

ବିଏ ବା ମୋର ସଙ୍ଗେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କୁ ପରାଭବ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି । "

ଏଠାରେ କ୍ରୁରଗ୍ରହ ବୁଧ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଗ୍ରାସ କରୁଅଛି ଏରୂପ ଅନର୍ଥ ସତ୍ତ୍ୱେ ନଟମାନେ ବୁଝିଲେ " ମଳୟ କେତୁର ସଖା ରାକ୍ଷସ ବଶୀକୃତ-ନନ୍ଦରାଜ୍ୟମଣ୍ଡଳ-ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କୁ ପରାଭବ ଦେବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରୁଅଛି ଏରୂପ ଗୁଢ଼ର ଅଭିମତାର୍ଥକ ପଦ ପ୍ରୟୋଗ କରିବାରୁ ପାତ୍ର ପ୍ରବେଶ ହୋଇଅଛି ।

ଏଠାରେ କେତୁ ପଦରେ ମଳୟକେତୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମଣ୍ଡଳ ପଦରେ ବଶୀକୃତ ନନ୍ଦରାଜ୍ୟମଣ୍ଡଳ, ଚନ୍ଦ୍ରମାପଦରେ ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତ, ଅଭିମତାର୍ଥକ ପଦ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଅଛି । "

୨ କଥୋଦ୍ଘାତ —

ସୂତ୍ରଧାରର କଥାର ଅଭିପ୍ରାୟକୁ ଗ୍ରହଣକରି ପାତ୍ର ପ୍ରବେଶ

ମହାଯାତ୍ରା, ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ, କୋଟି ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡସୁନ୍ଦରୀ, ଲାବଣ୍ୟବତୀ

ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ —

ମହାକାବ୍ୟର ଏକ ଦେଶାନୁସାର କାବ୍ୟକୁ ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା —

ମେଘଦୂତ , ଛନ୍ଦୋମାଳା , ଚନ୍ଦ୍ରଦୂତ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଚମ୍ପୂ —

ଗଦ୍ୟ ପଦ୍ୟମୟ କାବ୍ୟକୁ ଚମ୍ପୂ ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା ,

ବଷୋଶ୍ରୀଚମ୍ପୂ ।

ହେଲେ କଥୋଦ୍ଘାତ ବୋଲାଯାଏ । ଯଥା , —

ସୂତ୍ରଧାର

ତଥି ଅନୁକୂଳହେଲେ ଦୁର୍ଘଟ ପଦାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଘଟିପାରେ, ଅନନ୍ତର ନେପଥ୍ୟରୁ ଏହି କଥାକୁ ନେଇକରି ନାଟକୀୟ ପାତ୍ର ପ୍ରବେଶ ହେଲେ କଥୋଦ୍ଘାତ ହୁଏ ।

* ପ୍ରୟୋଗାତିଶୟ —

ଯଦି ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଅନ୍ୟପ୍ରସଙ୍ଗ ଉତ୍ଥାପିତ ହୁଏ ଏବଂ ତାହାଦ୍ୱାରା ଯଦି ପାତ୍ରର ପ୍ରବେଶ ହୁଏ ତେବେ ତାହାକୁ ପ୍ରୟୋଗାତିଶୟ କହନ୍ତି ।

ଯଥା, —

ଯେପରି କୁନ୍ଦମାଳାରେ ସୂତ୍ରଧାର , ନାଟ୍ୟଶାଳାରୁ ନୃତ୍ୟ, ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ କଥା ଶୁଣି ଏବଂ ଦେଶକୁ ଚାହିଁ କହୁଛି , ଉତ୍କଣ୍ଠର ବିଷୟ ଯାହାଙ୍କ ଶ୍ରବଣର ଅପବାଦ ଭୟରେ ଗର୍ଭବତୀ ସୀତାଙ୍କ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ବନକୁ ନେଉଅଛନ୍ତି ।

ଅନନ୍ତର ଯଥାବସ୍ଥା ସୀତା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ପାତ୍ରସ୍ୱରୂପ ରଙ୍ଗଦ୍ୱାରରେ ପ୍ରବେଶ ହୋଇଅଛନ୍ତି ।

୪ର୍ଥ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ଯତି ପରିମିତ ଅକ୍ଷର ସଂଯୁକ୍ତ ବୃତ୍ତିମୟ ରଚନାକୁ ଛନ୍ଦ ବୋଲିଯାଏ ।

ସଂସ୍କୃତ ପଦ୍ୟ ରଚନାରେ ଯେପରି ଅକ୍ଷରର ଗୁରୁ ଲଘୁ ଭେଦ ରଚନା ହୁଏ ସେପରି ଭାଷାପଦ୍ୟ ରଚନାରେ ଗୁରୁ ଲଘୁର ଉଚ୍ଚାର କରିବାକୁ ହୁଏନାହିଁ ତେବେ ସ୍ଥାନବିଶେଷରେ ଅପେକ୍ଷା, ଅବଶ୍ୟେ ଦ କ୍ରମରେ ପଢିବାକୁ ହୁଏ ଓ ସ୍ୱରର ନିୟମ ଅନୁସାରେ ଛନ୍ଦ ମାନଙ୍କର ନାମକରଣ ହୁଏ, ଏହି ଛନ୍ଦକୁ ସାଧାରଣତଃ ଗୀତ ବୋଲି କହନ୍ତି । ଛନ୍ଦ ପଢିବା ସମୟରେ ଯେଉଁଠାରେ ନିଶ୍ୱାସ ପାତହୁଏ ତାହାକୁ ଯତି ବୋଲିଯାଏ ।

ସାଧାରଣ- ଯତିସ୍ଥାନରେ ଅର୍ଥାତ୍ ଯତିର ଶେଷ ଅକ୍ଷରରେ ସ୍ଥାନ

---

୪ ପ୍ରବୃତ୍ତକ —

ଉପସ୍ଥିତ ସମୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦ୍ୱାରା ଯଦି ପାତ୍ରର ପ୍ରବେଶ ହୁଏ ତେବେ ପ୍ରବୃତ୍ତକ ବୋଲିଯାଏ । ଯଥା,

ସୂତ୍ରଧାର କହୁଅଛି ଏହି ଶରତ୍ ସମୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନୁରୂପ ହୋଇଅଛି, ଯେହେତୁ ଚନ୍ଦ୍ରହାସ ଶୋଭିତ ଏବଂ ବନ୍ଧୁଜୀବ ରକ୍ଷକ ହୋଇଅଛି । ଅନନ୍ତର ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରବେଶ । ଏଠାରେ ଶରତ୍ କାଳ ବର୍ଣ୍ଣନ ଦ୍ୱାରା ପାତ୍ର ପ୍ରବେଶ ହୋଇଅଛି ।

ଏଠାରେ ଶରତ୍କାଳ ପକ୍ଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରହାସ = ଚନ୍ଦ୍ରର ପ୍ରକାଶ
ବନ୍ଧୁଜୀବ = ପୁଷ୍ପ ବିଶେଷ
ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପକ୍ଷରେ ଚନ୍ଦ୍ରହାସ = ଖଡ୍ଗ
ବନ୍ଧୁଜୀବ = ସୁହୃଦ୍ର ପ୍ରାଣ ରୂପ ଅର୍ଥ
ପ୍ରକାଶ ହୋଇଅଛି ।

ବିଶେଷରେ ଦୀର୍ଘଉଚ୍ଚାରଣହୁଏ ।

ଏହି ଯତି ପଦମଧ୍ୟରେ ପଡ଼ିଲେ ଦୋଷବୋଲି ଅଲଙ୍କାରିକ ମାନେ କହନ୍ତି ।

ଅନେକ ଅବଗ୍ରହ ସହିତ ଯତିବର୍ଣ୍ଣିତ ଶବ୍ଦପଢ଼ିବାର କ୍ରମକୁ ଦଣ୍ଡ କହନ୍ତି ।

ଶବ୍ଦ ସ୍ଥୂଳତଃଦୁଇପ୍ରକାର ଯଥା, ମିତ୍ରାକ୍ଷର ଓ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର ।

ଯେଉଁ ଛନ୍ଦ ରଚନାରେ ପ୍ରଥମପଦର ଅନ୍ତ୍ୟଅକ୍ଷର ସହିତ ଅପର ପଦର ଅନ୍ତ୍ୟ ଅକ୍ଷରର ସାଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ସେଠାରେ ସେହି

---

* ଅବଲଗୀତ ।

ଏକ ବସ୍ତୁର ଅନୁଷ୍ଠେୟରେ ଅପର ବସ୍ତୁର ସମାବେଶ ହୋଇ ଅପରକାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ ହେଲେ ଅବଲଗୀତ କୁହାଯାଏ । ଯଥା

ଶକୁନ୍ତଳାରେ ସୂତ୍ରଧାର କହୁଅଛି, ଭଲ ମନେ ପକାଇ ଦେଲ ମୁଁ ବିସ୍ମୃତ ହୋଇଥିଲି, ଏ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ମହାରାଜା ହରିଣ ଗୀତାରବରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଏଣିକି ଅଭିଳାଷର ମୋହନ ରୂପ ଗୀତ ସ୍ୱରରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଥିଲି । ଏକଥାର ଉକ୍ତିରୁ ମୃଗ ପଶ୍ଚାଦ୍ଧାବମାନ ରଥାରୂଢ ଦୁଷ୍ମନ୍ତ ମହାରାଜା ଓ ସୂତ ସାଙ୍ଗ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରବେଶହେଲେ

‡ ପୂର୍ବାପର ବିଷୟ ମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷେପରେ ସୂଚକହୋଇ ମଧ୍ୟ ପାତ୍ର ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିବା ନାଟକୀୟ ଅଂଶକୁ ବିଷ୍କମ୍ଭକ କହନ୍ତି ।

※ ଅଭିନୟର ଅନୁଷ୍ଠାନକର୍ତ୍ତାଙ୍କୁ ସୂତ୍ରଧାର କହନ୍ତି ।

ସୂତ୍ରଧାରର ସଙ୍ଗୀକୁ ନଟ କୁହାଯାଏ ।

ସୂତ୍ରଧାରର ସ୍ତ୍ରୀକୁ ନଟୀ ବୋଲାଯାଏ ।

ନାୟକର ହାସ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସଖାକୁ ବିଦୂଷକ ବୋଲାଯାଏ ।

ବିଦୂଷକ ରୂପମାନଙ୍କର ବା ପୁଷ୍ପମାନଙ୍କର ନାମଦ୍ୱାରା ଅଭିହିତହୁଏ ।

ଅନ୍ତଃପୁରଚାରୀ ଧାର୍ମିକ ବୃଦ୍ଧ ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କୁ କଞ୍ଚୁକୀ ବୋଲାଯାଏ ।

ଛନ୍ଦକୁ ମିତ୍ରାକ୍ଷର ବୋଲିଯାଏ । ସାଦୃଶ୍ୟ ନଥିଲେ ଅମିତ୍ରାକ୍ଷର କହନ୍ତି ।

ମିତ୍ରାକ୍ଷର ଦୁଇପ୍ରକାର । ଯଥା, —

ପୂର୍ଣ୍ଣମିତ୍ରାକ୍ଷର, ଅପୂର୍ଣ୍ଣମିତ୍ରାକ୍ଷର ।

ପଦଶେଷରେ ଉପାନ୍ତ୍ୟ ସ୍ୱର ସହିତ ମିତ୍ରାକ୍ଷରର ମେଳ-ହେଲେ ପୂର୍ଣ୍ଣମିତ୍ରାକ୍ଷର ହୁଏ,

କେବଳ ପାଦଶେଷସ୍ଥିତ ସ୍ୱରସହିତ ବର୍ଣ୍ଣସାମ୍ୟହେଲେ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ମିତ୍ରାକ୍ଷର ହୁଏ — ।

ଏସବୁ ନାନାପ୍ରକାର ବୃତ୍ତରେ * ପ୍ରକାଶ ପାଆନ୍ତି ଯଥା, —

ବୃତ୍ତ ଅଣାବଶୀ

ବଳଲି ଗଧର ଅଗା ସୀତା ପ୍ରାପତରେ ।
ଢଙ୍କୁରଲେ ସିନ୍ଧୁ ପୋତ ଯିବା ପବନରେ ॥

ବୈ : ଦ: ପୃ ୦୮୧

ଏହାର ଯତି କମ୍ପ ପ୍ରକାରରେ ଧରଣକରିଗଲ

ଯଥା । ୮ + ୬ ୮ + ୩ + ୧ + ୨

ଅଥବା

୮ + ୬ ୮ + ୩ + ୧ + ୨

କଳ୍ୟାଣ ଭୈରବ, ମାଳବ, କଲ୍ୟା, ନଳିନୀଗୌଡ଼ା, ମଙ୍ଗଳ-ଗୁର୍ଜରୀ, ମାଳବଗୌଡ଼ା, ପଞ୍ଚମବରାଡ଼ି, ପଟମଞ୍ଜରୀ ବୃତ୍ତସମୂହ

---

* ମିତ୍ରାକ୍ଷର ପଦ୍ୟମାନଙ୍କର ଯତିର କଥାଗ ବର୍ଣ୍ଣଯାଉଅଛି ଓ ଯତିମଧ୍ୟରେ ଏକ ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ଅକ୍ଷର ଲୋପଦେଇ ଗଣ୍ଡାସ ପାଠକରନ୍ତାକୁ କୌଣସି ପଦ୍ୟରେ ସଂକେତଦିଆଯାଉଅଛି, ତାହା ସାଧାରଣଙ୍କୁ ବୁଝିବାଇବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମାତ୍ର, ସେସବୁ ମୁଖ୍ୟ ଯତି ବୋଲି ଗଣେଇବ ନାହିଁ ଯେହେତୁ ଏହିମାନଙ୍କ ଯତି, ରଚନା ପକ୍ଷରେ ଅସୁବିଧା ଜନକଅଟେ ।

ଉପରୋକ୍ତ ପ୍ରକାରେ ଯତିଭଙ୍ଗ ହୋଇପାରେ ।

ବୃଗ ଅଷାଢ଼ ଶୁକ୍ଳ ବଗ୍ଡ

ଧୀର ଚନ୍ଦ୍ର ହୃଦ ପଦ୍ମ ମିହିର ।
ରସିକ ରସ ରତନ ଭଣ୍ଡାର ॥
ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ପ୍ରେମ ବାଣିଜ୍ୟ ପସର୍ ।
ଜାମି କାମଦା ଚନ୍ଦ୍ରମଣି ଯର୍ ॥
ଏମନ ସାରମା । ପ୍ରୀତ ଅନନ୍ଦ ସିନ୍ଧୁ ଚନ୍ଦ୍ରମା ॥

ବି: ଠି: ୯୨

ଯତି ଯଥା ୫ + ୬
୪ + ୬
୫ + ୬
୪ + ୭
୬ + ୫ + ୬

ପଞ୍ଚମ ପଦ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଦର ପଞ୍ଚମାକ୍ଷର ଓ ଷଷ୍ଠାକ୍ଷର ଦୀର୍ଘ, ପଞ୍ଚମ ପଦର ତୃତୀୟାକ୍ଷର ଦୀର୍ଘ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେବେ ;

ଗୃଗ ଅଷ୍ଟାଢ଼ୀ ।

ସେ ତାର୍ ବାଣୀ ହେବେ ମଧୁର ବାଣୀ ।
ସୁଗ୍ରୀବ କୁ ତୁମ୍ଭ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ନ ଜାଣି ॥
ପେଷିଛୁ ଦୂତ ସେ ଆସିବେ ତ୍ୱରିତ ।
ବାନର କଟକ ଘେନି ହେଟିବେ ମିତ ॥

ବି: ଗ୍: ପୃ ୮୧

ଯତି ଯଥା ୪ + ୨ + ୪
୮ + ୪
୪ + ୨ + ୪
୮ + ୪

ବୃତ୍ତ ନାଳୀ

ଜଗତ୍‌ସିଦ୍ଧାର ଜନସ୍ତୁ ଜର ଗ୍ରୀବା ନିଥିଲ ସ୍ତୁଜ ।
କାହାର ଚୋର ଜହାର ତହିଁ ଜଳନ୍ତୁ ମୁକୁଟର ॥
ବଇଦେହୀ ଯେ ସୁନ୍ଦରୀ ବୃନ୍ଦେ ଅମୂଲ୍ୟ ଚୂଡ଼ାମଣି ।
ବର୍ତ୍ତମାନ ସେ ଭୂତ ଭବିଷ୍ୟେ ନାହିଁ ନୋହିବ ପୁଣି ॥

ବୈ: ବ: ପୃ ୬୨

ଯତି ଯଥା ୪ + ୪ + ୮
୪ + ୪ + ୮
୪ + ୪ + ୮
୪ + ୪ + ୮

ଏଥର ପଦର ଷୋଡ଼ଶ ଅକ୍ଷର ଦୀର୍ଘ ଉଚ୍ଚାରଣ ହେବ ।

ବୃତ୍ତ କେଦାର ଚକ୍ରକେଳୀ ବାଣୀ ।

ନବ ବୟସା ମଦନ ଦୋଳାଇଲା ;
ନବ ଯୌବନ ସୃଷ୍ଟି କରାଇଲା ,
ବାଲ୍ୟ ପୌଗଣ୍ଡ ଯୌବନ-ସନ୍ଧିରେ ,
ଆନ ଆନ ସ୍ଥାନେ ଦେଲା ସ୍ଥିରତ ॥

ଦୋ : ଭୃ : ସୁ : ପୃ ୨୭

ଯତି ଯଥା ୪ + ୮
୪ + ୮
୪ + ୮
୪ + ୮

ଏଥର ପ୍ରତି ପଦର ଶେଷ ଅକ୍ଷର ଦୀର୍ଘ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେବ ।

ବୃତ୍ତ ଶୁଦ୍ଧ କାମୋଦୀ ।

ଛିନ୍ନ ନାସା ଶ୍ରବଣ ଶୂର୍ପଣଖା ପ୍ରବେଶ ଲଙ୍କାର ।
ବୃକ୍ଷ ପାଚିଲରୁ ଫଳ ଛାଡ଼ି ଉଡ଼ ଯାଉଛି କି କାକ ।

ବହେ କେନ୍ଦୁଁ ଅଗ୍ରୁ ପତ୍ରୁଁ ପଡୁଛି ପଡଲା ତୁଷାର ।
ବାଉ ବାସ୍ପୁରେ ଧୈର୍ଯ୍ୟମୂଳ ଉପୁଡ଼ ପଡଲା ପ୍ରକାର ।

ବୈ: ବି ପୃ ୯୮୧

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୩ + ୩
୬ + ୬ + ୩ + ୩
୬ + ୬ + ୩ + ୩
୬ + ୬ + ୩ + ୩

ଏହାର ପଞ୍ଚଦଶ ଅକ୍ଷର ପାଦରେ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ହେବ ।
ଗୀତକୌଶିକ

ବୃନ୍ଦ ବୃନ୍ଦ ଯୁଦ୍ଧ ନପାଇଲା ଜନ ପ୍ରଶଂସାରେ ଉଠେ ଜଳ ।
ଦର୍ଶନେ ଅଙ୍ଗନ କପିଶୋଣରଣ ମଧ୍ୟେ ଅମ୍ଭେ ଥିଲେ ମିଳ ।
ସେତେବେଳେ । ବୀରମାନେ ଗୃହାନାଶ କଲେ ।
କେବଳ ତେ ଯାହାଙ୍କି ରଖିଲେ ॥

ବୈ: ବି ପୃ ୩୯୮

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୮
୬ + ୬ + ୮
୩
୨ + ୮
୨ + ୮

ଏହାର ତୃତୀୟ ପଦ ଚତୁର୍ଥି ଓ ପଞ୍ଚମ ପଦ ଉତ୍ତରୁ ଅଳ୍ପତି ହେବ ।
ଗୀତ କଳହଂସ କେଦାର ।

ମାଳବେ ହୁମରୁ ଲୋକନ କର
ଏକାଳେ ଦେବଶଭ ଲୋଚନ କର ଯେ ।
କଉଡ ନାହିଁ ଭୁବନେ ଉପମା ବର

କାନ୍ତ ମୋ ଏହା ଘଟେ ଉଚିତ ବର ଯେ ।

ପ୍ରେ : ସୁ ପୃ ୩୯

ଯତି ଯଥା ୨ + ୧ + ୩

୨ + ୧ + ୩ + ୯

୨ + ୧ + ୫

୨ + ୧ + ୩ + ୯

ବୃତ୍ତ କଲ୍ୟାଣ ଅଷ୍ଟାଦ୍ଧି ।

ଚଟେ୍ରଥା କୁସୁମବନ୍ଧାର ଢକରେ ବରଷା ସମସ୍ତ ସଞ୍ଚାର ।
କ୍ୟାପି ଶୋଭିତହେଲ ଉଦ୍ଭବର ଦିଶେ ଗତ୍ୱେ ଘନାଘନ ଦର
କୁସର୍ଜିଗ ଯେ । ତଡ ଅଜ୍ଞନଙ୍କ ଜୀବନ । ଝଦ୍ଧରେ କ ଜଳ ।
ମନୁଷ କନ୍ୟାପ ନାଶି ପ୍ରମୋଦ କରେ ଦାନ ॥

ବୈ : ଚ : ପୃ ୧୩୯

ଯତି ଯଥା । ୨ + ୨ + ୨ + ୩

୨ + ୨ + ୨ + ୩

୪

୨ + ୩

୨ + ୨ + ୨ + ୩

ବୃତ୍ତ କାମୋଦା ।

ଚନ୍ଦ୍ରକରି ଚନାଶ କରିବସୁ ପ୍ରକାଶ ଦଭିଷ ପ୍ରକଟ ଅପେଷ ।
ଦର୍ଶନ ବାଣେଶ୍ୱାସ ଦଂଶନେଶ ଉଶ୍ୱାସ ଦେଉଛ କୋଇଲ
ଉଚ୍ଚଭିଷ ସେ । ବଶୀଧ୍ୱଂଶ । କ୍ୟର୍ଥ ଅନରେ କରୁଅଛ । ବୋଧ
ମୋ ଭ୍ରାତା ଯେଉଅଛ । ଚନ୍ଦ୍ରରେ କଭୂସ କନଷ୍ୟଡ ଅବଶ୍ୟ
କରବ ବଇଉ ସାହସ ସେ ॥

ବୈ : ଚ: ପୃ ୪୯୯

ଯତି ଯଥା ୨ + ୨ + ୩ + ୨

୬ + ୬ + ୩ + ୬ + ୧
୪
୬ + ୨
୬ + ୨
୬ + ୬ + ୩ + ୬ + ୧

ଏହାର ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦର ସପ୍ତଦଶ ଅକ୍ଷର, ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ପାଦର ସପ୍ତମ ଅକ୍ଷର ଦୀର୍ଘହେବ ; ଷଷ୍ଠପାଦ ପ୍ରଥମ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଦାନୁରୂପ , ଷଷ୍ଠ ପାଦ ଉତ୍ତାରୁ ପୁନରପି ତୃତୀୟ ପାଦର ଅବୃତ୍ତି ହେବ ।

ଯୃଗ ଲକ୍ଷଣ।

ବଲ୍ଲଭ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ସନ୍ଦେଶ ଲଭନ୍ତେ ସୀତା ଉଚିତ ବାସବଶ ,
ବେଶ ହେବାର ନୋହିଲ ଆବେଶ ।
ସ୍ୱଚ୍ଛେଦ-ନୃପତି ଦରଶନେ ପଡମଭବ ଭର ପ୍ରବେଶ ସେ;
ବଗୃଙ୍ଗୀ ।
ବସି ସୁଖାସନେ କରୁଁ ଗମନ ।
ବେଢି ଶ୍ରବଣ ମହାଦେଈମାନ ।
ଭରଣୀ ଦରବ ଗୃହର ଅଳିଂ ଖେଦ ହରନ୍ତୁ ଗୃଳନ ସେ,
ବଢଣ୍ଡା । ବୈ: ବି: ପୃ ୫୧୦

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୬ + ୩
୨ + ୬ + ୩
୬ + ୬ + ୬ + ୩
୩
୨ + ୬ + ୩
୨ + ୬ + ୩
୬ + ୬ + ୬ + ୩
୩

ବୃତ୍ତ କଲ୍ୟାଣ ପଞ୍ଚତାଳ

ଢଚଃଭପ ନୟୁନ ଏ ଶ୍ରନ୍ଦ ।
କର ବର୍ଗ ଗୃଦ୍ଧିରେ କୋଚଦ ।
କ୍ରମେ ଫମେ ପୁଷ୍ପରୁ ବହିଲ ।
ହାଲ ଯଗୁଏ ତ୍ରୀଷମ ଯୋଗିଲ ।
କରନ୍ତୁ ଶଙ୍କା ସକଳ ଲୋକ ।
କଲ ରସ ଉଣା ଯେଣୁ ଅଧିକ ।

ବୃ : ଚ: ପୃ ୬୫

ଯତି ଯଥା; ୬ + ୫
୬ + ୫
୬ + ୫
୬ + ୫
୩ + ୨ + ୫
୩ + ୩ + ୫

ଏହାର ପଞ୍ଚମ ପାଦର ପ୍ରଥମ ଅକ୍ଷରଦ୍ୱୟ ପଞ୍ଚମ ଓ ଷଷ୍ଠ ପାଦରେ ପୁନରାବୃତ୍ତ ହେବ ।

ବୃତ୍ତ କେଦାର କାମୋଦୀ

ଯେନ ସାଧବ ଚିହ୍ନ ମାଧବ ଚନ୍ଦ୍ରଁ
ଚେତ ଦେଖି କାମିନୀ ଯାମିନୀ କାହିଁ ଯେ ।
ମାଦକ୍ଷୀ ପଦ୍ ଗ୍ଲେ ମୁଦତ ହେଲ
କାଦର ପାଲଟିକ ଏଦର ଦେଲ ଯେ ॥

ବୃ : ଚ : ପୃ ୬୯

ଯତି ଯଥା ୬ + ୫
୬ + ୫
୬ + ୫
୬ + ୫

ରାଗ କେଦାର ଗୌଡ଼ା

ପ୍ରଣୟୁରେ ଦୁଃଖୀହୋଇ ପଙ୍କଜାକ୍ଷୀ ସଖୀ ପାଣି ଧୀରେ ଧର ।
ଅନଳ ଉତ୍କଣ୍ଠା ଟଙ୍କ ମିଶାଇ କହନ୍ତି ଲଳିତାକରି ॥ ଘୋ ମିତ ॥
ବଚନେ କଳଶୋଦ୍ଭ ଦେଖିଲାଇଁ ତ । ଯେତ ମଦନ ସାମନ୍ତ ସତ ॥
ମନ ଧନ ଗେଲ୍ଲ ପରତୀତ ॥

ବ : ଛ ଃ ପୃ ୧୧୯

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୮
୬ + ୬ + ୮
୩
୨ + ୮
୨ + ୮
୨ + ୮

ଏଠାର ଦ୍ବିତୀୟପାଦ , ଚତୁର୍ଥ ପଞ୍ଚମ ଓ ଷଷ୍ଠ ପାଦ ତୁଲ୍ୟରୁ ପୁନରୁକ୍ତ ହେବ ।

ରାଗକାଫି ।

କମଳ ନେହକଂସ କଣ୍ଠେ ଆଜ ।
କରନ୍ତି ତାନ୍ତ୍ରୀହାନ୍ତା କଥାଚାତୋଇ ॥
ଅହା କୁନ୍ଦ ଦଶନା ॥
କମନୀୟ କଦଳୀ ବମୂଦନ୍ତ ବସନା ॥
କାମକାଣ୍ଡ ଯାଉଯାନ୍ତରେ ହୋଇ ଦମନା ।
କେଉଁରୂପେ ଦକ୍ଷ ଥିବ ସେ ମୋହଙ୍ଗନା ॥

ଭ ଃ ଭ ଃ ପୃ ୧୦୯

ଯତି ଯଥା ୬ + ୪ + ୨
୬ + ୩ + ୨
୨ + ୩ + ୨
୯ + ୩ + ୨

୯ + ୩ + ୨

୯ + ୩ + ୨

ଏହାର ଚତୁର୍ଥ , ପଞ୍ଚମ , ଓ ଷଷ୍ଠ ପାଦରେ ଭୃଙ୍ଗସ୍ୱପାଦ ପୂନବୃତ୍ତ ହେବ ॥

ଗୃଷ୍ମ ଖଣ୍ଡ କାମୋଦୀ ।

କଳାଗୃଚ ଅଗ୍ରଭ କାଗରେ ସାର ଗୃଚ କଲାଉଁ ହୋମେ ମଚସେ
ଜପଞ୍ଚି ଉପ୍ରଚି ସେ ଇମାନ ମାନକବେସ ଦେବଦଳନ ଖ୍ୟାଚସେ
କସିଇନ୍ତି , ବାହ୍ୱଶୂଭ ଚେଖିଲେ ଯେ ।
କଉକଯୂତ୍ରୀ ଉମ୍ଦେିଗଦ ଦନନାମନରେ ଲହେଚନ୍ତିଲେ ଯେ ॥

ବୈ ୫ ପୃ ୪୦୨

ଯଭ୍ଯଥା ୨ + ୨ + ୨ + ୧
୨ + ୨ + ୨ + ୧
୪, ୨ + ୧
୨ + ୨ + ୨ + ୧

ଏହାର ଚତୁର୍ଥପାଦ ଶେଷରେ ଭୃଙ୍ଗସ୍ୱପାଦର ଅକ୍ଷର ଚତୁଷ୍ଟୟ ଅବୃତ୍ତି ହେବ ।

ଗୃଗ ହେମନ୍ତ ଗୁର୍ଜ୍ଜର ।

ଧାଇଁଲେ ଏଉତାତ୍ୱ ଗୋଟିଏ ;
ଗୋଷ୍ଠକୁ ଚଳେଇଲେ ସଖାବୃନ୍ଦ ।
ମଉବୃଷଭ ଅକୁଭ ଯେ ॥
ଗଡ କରୁଁ କରୁଁ କରୁଣାକଥିକ ମିଳେଇଙ୍ଗିଲେ ଲୁଷକୁ ଯେ ॥

ଧ ୫ ଚ ୫ ପୃ ୨୬୯

ଯଚ ଯଥା ୬ + ୫
୬ + ୫
୬ + ୨ + ୧
୬ + ୬ + ୬ + ୨ + ୧

ରାଗ ଗୁଜ୍ଜରୀ ।

ନମଇଁ ନୃସିଂହ ଚରଣ । ଅନାଦ୍ୟ ପରମ କାରଣ ॥

ଘୀ ଃ

ଯତି ଯଥା   ୩ + ୬
            ୩ + ୬

ରାଗ ଘଣ୍ଟାରବ ।

ଜଳୁଷ ଘଣ୍ଟା ଝୁଲୁଃ । ବଢେ ମାଲ୍ୟବନ୍ତ କୂଟ୍ ।
ଦେଖି ଛନ୍ତି ତନୁବତ ଯୂଥପତି କଅଣ୍ଟଦେବେ ସନ୍ତ୍ରାଃ ॥

ବୈ ଃ ବ୍ର : ପୃ ୨୬୪

ଯତି ଯଥା   ୮
            ୮
            ୬ + ୨ + ୮

ରାଗ ଚିନ୍ତା ଦେଶାକ୍ଷ ।

ବୈଦେହୀ ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ସେ ଜନଣୀ କଷ୍ଟ ।
ବିନୋଦ ନଦୀରେ କୁଞ୍ଜ କୁଟୀରେ ଜନ ॥

ବୈ ଃ ଦ୍ର : ପୃ ୧୬୩

ଯତି ଯଥା   ୮ + ୫
            ୮ + ୫

ରଙ୍ଗ ରେଖି ।

ବିଭଙ୍ଗୀ ଅଳଙ୍କାର କରନ୍ତାହାନଟୀ ଶୋଭନ ଦରେସ୍ପର ବରତାପ ବ୍ରତ୍ର ଧାରିପେ । ବବେ ମକର କେତକ ହୃଛନ୍ନ ରତି ସମାନ ପୂରତ ବୋଇନ୍ତି ପୁଣି ଅଶେଷ ରସେ ॥ ବିଦ୍ୟ ଦେମ କଣ୍ଟପଦରେ ॥ ବସ କଣ୍ଠ ଭୋଷଦାନୀ କେନି ଅଭରେ ॥

ବୈ ଃ ବି ଃ ପୃ ୬୯

ଯତି ଯଥା   ୬ + ୨ + ୬ + ୨ + ୮ + ୫
            ୬ + ୨ + ୬ + ୨ + ୮ + ୫

୬ + ୩
୭ + ୨ + ୫

ବୃତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାଭୈରବ ।

ବସନ୍ତରେ ବିରଣ୍ଡି ଅତଣ । ବସନ୍ତଦୂତ ଭାଷୀରେ ବଶ ।
ଦସଇ ଉଠଇ ପିକକୁ ଢଦଇ ଯୁଗସମ ରଜନୀ ଦିବସ ଦେ ॥

ଢୋଲକ ॥ ପ୍ରେ ୫ ସୁ ୫ ପୃ ୪୩

ଯତି ଯଥା ୨ + ୬ + ୨
୨ + ୬ + ୨
୭ + ୬ + ୮ + ୩
୩

ବୃତ୍ତ ଚଳଘଣ୍ଟି ଭେଦାର ।

ବୋଇଲା । କରି ପୁରେ ବଶୀଭୂତ ବାମାରେ ଲକ୍ଷେଣ ଯେ ।
ବିପରୀ ଭପ୍ରୀତି ଏପଷ୍ଟନ୍ତି ଗଲ ନାଶ ଯେ ॥

ବୈ ୫ କି ୫ ପୃ ୪୬୫

ଯତି ଯଥା ।

୮ + ୭
୩
୮ + ୭

ବୃତ୍ତ ଚଣ୍ଡକେଳ ।

ସନ୍ତୁ ଜନଏ ଗ୍ରନ୍ଥକୁ ବିଚାର ।
ସର୍ବ ସୁଖାନନ୍ଦ ସାର ମନ୍ଦର ।

ଚ ୫ ଚ ୫ ପୃ ୩୪

ଯତି ଯଥା ୨ + ୬ + ୩
୨ + ୬ + ୩

ବୃତ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରାବବୃତ୍ତ ।

ବଣ୍ଟାନନ ବୃକ୍ଷ କେଶରୀ କେଶରୀ ଦ୍ୱାର ଅଙ୍ଗରେ ମିଳ ଯେ ।
ଦେଖିଲେ ଦେଖିଲେ ନେବେ ନୃପତି ଏ ହଂସବକନାଳୀ–କେଳଯେ

ଦୋଧକବୃତ୍ତ । ଅଙ୍ଗ ଜରଙ୍ଗରେ ହୁଁଲ ଯେ ।
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଜରକ୍ସ ନୀଲ ପାଟବସ୍ତ୍ର ଜଳଲା ଯେମନ୍ତ ତଳ ଯେ ॥
କୋ ଃ ବ୍ର ଃ ସୁ ଃ ପୃ ୬୧୪

ଏହା କଲ୍ୟାଣ ଅହାଇର ରୂପାନ୍ତର ମାତ୍ର ।
ଗୀତ ଚନ୍ଦ୍ରା କାମୋଦୀ ।
ଯେନବେ ସୁଜନ ମାନସ ମଞ୍ଜନ ରସିକ ରଞ୍ଜନ ଗ୍ରନ୍ଥ ।
ଧୂପନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ମନେହୋଇ ସଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗେ ଯୋଗରଙ୍ଗୀ ଛନ୍ଦ ॥
ମାଭ ମାତଣ୍ଡ ବଂଶ । ଦିବ ଚିନ୍ତ ଅହର୍ନିଶି ତୋଷେ ॥
ଭଃ ଚ ଃ ପୃ ୭୩

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୬ + ୨
୬ + ୬ + ୬ + ୨
୨ + ୪
୨ + ୬ + ୨

ତୃତୀୟପ୍ରଥାବ ଚତୁର୍ଥ ପାଦାନନ୍ତର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେବ ।
ଗୀତ ଚନ୍ଦ୍ରା କେଦାର ।
ଏଥୁ ଅନନ୍ତରେ ଶୁଣ ରସ । ଯନ୍ତୁଁ ରଜନୀ ହୋଇଲା ଶେଷ ॥
ହିମ ଶାଇ ବିଜାଣି ମାନେ ହସ୍ତିନା ପୁରରେ ହେଲେ ପ୍ରବେଶରେ ॥
ସୁଜନେ ॥
ଜଣାଇଲେ ନୃପତି ଗ୍ରାସୁରେ ।
ଦେବ ଅଜ ଏଥଣା ଅର୍ଦ୍ଧରେ ।
ଜତୁର ଘରେ ଦହନ ହୋଇଲେକ ସେ ପାଣ୍ଡବଯାକ ଯାଇରେ ॥
ସୁଜନେ ॥
ମ ଃ ଭା ଃ ଯା ଃ ପୃ ୧୦୦

ଯତି ଯଥା । ୨ + ୬ + ୨
୨ + ୬ + ୨
୬ + ୬ + ୬ + ୩
୩
୨ + ୬ + ୨

୨ + ୬ + ୨
୬ + ୬ + ୬ + ୩
ୟ

ଗ୍ଗ ଜୟନ୍ତ । ଢଳା ଝାଇଞ୍ଜ ବାଣୀରେ ।

ଧୀରେ ଯୋଜ କାନନରେ ଦୃଷ୍ଟ ହଳମ୍ବିଭା ।
ବାତ୍ସଲ୍ୟ ମମତା ଯୋଜ ଭୁଲୁଛନ୍ତି ମାତା ॥
ଢଳା ମାଣିକରେ ॥

ଉ: ଚ: ପୃ ୧୯୯

ଯତି ଯଥା ୮ + ୪ + ୨
୮ + ୪ + ୨
୨ + ୩ + ୧

ଗ୍ଗ ଭଗମ୍ଭୂକ୍ତାବଳୀ ।

ଜଗଦାନନ୍ଦଲୀଳା ସାଧବ ଜନେ ଶୁଣ ଦେଇମନ
ଯହିଁ ଶୁଣନ୍ତା ଗଲେ ଦମନା ହେଲେ ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦନନ୍ଦନ !

ବ: ଚ: ପୃ ୪୧

ଯତି ଯଥା ୫ + ୫ + ୮
୫ + ୫ + ୮

ସଗ ଠିଆ ।

ଏସ୍ତନକୁ ଯୋଗଧୀରେ , ଗୋବନ୍ଦ ପ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ ରସନାଶ୍ୱରେସେ ।
ବୃଦ୍ଧିହୋଇଲା ବଧୂରେ ଯେ ॥ ଜାତି ଜାତି ନୂତନ ,
ଭାବ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେଲାଯତନ , ଲାଭହେଲା ଅନନ୍ତ ଉଛନ ଯେ

ବ: ଛ: ପୃ ୨୬୫

ଯତି ଯଥା, — ୬ + ୨
୯ + ୨ + ୧
୬ + ୨ + ୧
୪ + ୩

୮ + ୨

୮ + ୨ + ୧

ଏଥିର ପଞ୍ଚମ ଓ ଷଷ୍ଠ ପାଦରେ ଚତୁର୍ଥପାଦ ଅବୃତ୍ତିହେବ ।

ରାଗ ଧନାଶ୍ରୀ

ଋଷି ବଶିଷ୍ଠ ଯାବାଲି ବାମଦେବ କଶ୍ୟପ ସୁମନ୍ତ୍ରସେନ ,
ବୋଲେ ଦଶରଥ ମୋର ମନୋରଥ ମଣ୍ଡାଇବ ରାଜଧାନୀ ।
ଶୀର ବୃନ୍ଦରେ ଭଦ୍ର । ବସୁନ୍ତୁ ପଟ୍ଟଦେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ।

ବୈ: ଦ୍ୱ: ପୃ ୧୨୬

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୬ + ୨

୬ + ୬ + ୬ + ୨

୨ + ୫

୨ + ୬ + ୨

ଏଥିର ଚତୁର୍ଥ ପାଦଉତ୍ତରୁ ତୃତୀୟ ପାଦର ଅବୃତ୍ତିହେବ ।

ରାଗ ପାହାଡ଼ିଆକେଦାର ।

କନ୍ଦଇଁ ଦୀନ ବାନ୍ଧବବର ଯେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଖଣ୍ଡନକାରୀ ସଦାକମଳା
କାନ୍ତବକ୍ଷାର ଶୋଭରେ ଭଜ ଯେ । ବିଭୁ ଅନନ୍ତ ଯାଙ୍କ କହାରୀ
କରପ୍ରତାପ ଯାରମ୍ୱରେ ନିଶାଚରଙ୍କ ଉଲ୍ଲାସଭାର ପୂରେ ସୁମନପେ
ବରନତେଜ୍ୟ ଯାହା ଅଗ୍ରତେ ସ୍ଥ ଛନ୍ତେ । କଇକୁଣ୍ଡ-ପଙ୍କଜ-ଲୋକ
ଶୋଭିତ ଯେ , କବାଣ ଅଖଣ୍ଡିତ ମଣ୍ଡଳେ ଦିଂହଭାବରେ କ୍ରୀଡ଼ିତ
କାଲେ ଭବେତରଣି ହୋଇମଞ୍ଜୁଳେ ଗିରଉଦ୍ଧତ ଯେ ।

ବୈ: ଭ: ପୃ ୧

ଯତିଯଥା ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୧

୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୧

୫ + ୫ + ୨ + ୧

୫ + ୫ + ୨ + ୧

୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୫ + ୧

ଗ୍ରନ୍ଥ ସ୍ତୁତି ।

ହ ... ଥ୍‌ର ଦୂତଙ୍କ ହଥୂରେ କଣାଏ ହଟରେ ଯାଉ । ଯନ୍ତୁ ଯେମାନଙ୍କୁ ଯେ କ୍ଷମାଅନ୍ତ୍ର ରମା ବ୍ୟପାଙ୍କ ନକରନ୍ତେ । ହର । ହଷ୍ଟ ... ଲ ଯାଉଛୁପଷ୍ଟ ଦେ । ହତ୍ତ ଦେହଲେ ନବହିଁବେଦନ୍ତେ ।

ବ୍ରା: ଚ- ପୃ ୨୩୦

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୮

୬ + ୬ + ୮ + ୧

୨

୫ + ୫ + ୧

୫ + ୫ + ୧

ଏହାର ଚତୁର୍ଥ ଓ ପଞ୍ଚମ ପଦରେ ତୃତୀୟ ପାଦର ଆବୃତ୍ତି ହେବ ।

ରାଗଘୋର ।

ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଚରିତ ଶୁଣି ପରୀକ୍ଷିତ ଆନନ୍ଦେ ନମ୍ରରୂ ବଟେହଛନ୍ତ ।
ପୁଲକ ଶରୀର ଯୋଡ଼ ୮ ବହର ପଡ଼ିଲ ମୁନିଙ୍କ ପାଦତଳ ॥

ଲ୍ଟ : ଲୀ : ପୃ ୧୬୬

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୬ + ୪

୬ + ୬ + ୬ + ୪

ରାଗ ଭୂପାଳ

ବସିଛନ୍ତି ଦଶରଥ ସଭାମଧ୍ୟେ ।
ବେଦବନ୍ତ ଦ୍ୱାସ୍ଥ ବନ୍ଦେ ଅଛନ୍ତେ ॥

ବୈ : ହ : ପୃ ୬୧

ଯତି ଯଥା ୮ + ୪

୮ + ୪

ରାଗଭୈରବ ।

ହରଯ୍ୟୀ ଯେ ଜଗତରେ କାତର ବମନେ

ଉତ୍କଣ୍ଠ୍ୟ ପଥେ ଭୋଳଲେ କଦମ୍ବ ସୁମନେ
ବୀରଙ୍କେ ତେ କେଉଁ ଦନ କରବ ଦଶିନ
କରଙ୍କେ ଯେ ହୋଉଥିବ କପୋଲ ଏସନ ॥

ବୈ : ବ / ପୃ ୨୯୪

ଯଥା ଅଣାବସ୍ଥା ; ତେବେ ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଚତୁଷ୍ପାଦ ହୁଏ ॥

ଚ୍ୟୁଗ ଭଟ୍ଟଥଘ୍ର

ରସି ରସିକେ ଶୁଣିମାରସ । ଉସବତୀ ରତି ଶେଷ ବେଶ
ଗତ ପରସନ୍ନ ଗାତଦରସନ ଇଗଭ କର ପାରଭ ବଶ ॥

କୋ : ବ୍ର : ସୁ : ପୃ ୬୫୭

୫ + ୫
୫ + ୫
୭ + ୭ + ୫ + ୫

ଚୃଗ ଘଟ୍ଟିଅଣ୍ଡ ଶୋମନ୍ଥା

ବାଙ୍କଲ ଚମକ ପଡିଲ ଚମକ ଗୋକୁଳ ନଗରେ ହୁରଏ ।
ଡାକେଙ୍କ ଘଟ୍ଟୁଅଳ କଇଣ ଉଲ୍ଲୋଳ ଶୁଣ ଗୋପ ନରନାରୀଙ୍କ ॥
ଘେର ପ୍ରଭ ଜଣେ ଜଣେ । ଯିବ ନନ୍ଦ ଗୃହ କୁ ଗବଣେ ଦେ ॥

କୃ : ଲୀ : ପୃ ୩୫

ଯତି ଯଥା ୭ + ୭ + ୭ + ୩
୭ + ୭ + ୭ + ୩
୮ , ୮ + ୩

ଏହାର ଚତୁର୍ଥି ପାଦ ଉତ୍ତାରୁ ଛନ୍ଦାଯୁ ପାଦ ପୁନଃଶ୍ରୁତି ହେବ ॥

ଚ୍ୟଗମାଳବ ଗେ୍ୟା ବାଣୀ ।

ବୁଝେ ସାବଧାନେ ଏହୁ ଗୀତର । ବାକ୍ ଚତୁରଙ୍କ ଚତୁରଙ୍କର ।
କଶୁଣ ସିଦ୍ଧବନେ ମୂଳଯାଗ , କସିଦ୍ଧକରଣେ ଗ୍ରକ୍ଷସବର୍ଗ ॥

ବୈ : ପୃ ୪୫

ଯତି ଯଥା ୭ + ୫
୭ + ୫

୬+୪

୬+୫

ଗୃଷ୍ମ ମଙ୍ଗଳ ବଗୃଉ , ମୂଳବରବାଣୀ ।

ବନ ଘନେ ରତ୍ନମଣି । ଦ୍ୱିପଥ ପଥନମଣି ॥

ବନ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନୁକ୍ଷଣ । ଦେବକ ଈକ୍ଷଣ ଯେ ॥

ବୈଃ ବାଃ ପୃ ୧୦୩

ଯତି ଯଥା ୬+୨

୬+୨

୬+୨

୩+୨+୯

ଗୃଗ ମଙ୍ଗଳ ।

ଦାତ ସୁତ ସ୍ଥଭ୍ରାଷ ଉତ୍ତର ।

ଦ୍ୱବୃଦ୍ଧି କଲା ଚ୍ୟମତନ୍ତ୍ର ॥

ବୈଃ ବାଃ ପୃ ୩୨୯

ଯତି ଯଥା ୬+୫

୬+୪

ଗୃଗ ମଙ୍ଗଳ ଦାମୋଦା ।

ଶୁଣହେ ସୁଜନେ ଗୋବିନ୍ଦ ଭକ୍ତନେ କଶୋଷୀ ବସି କର୍ଣ୍ଣନେ ।

ଛନ୍ନ ଛନ୍ନ ନନ ଘନ ଘନ ସ୍ୱାନ ଆଶାବୃତ୍ତି ଅଗମନେ ॥

ନେଶ ଦୋଇଛୁ ଯେ । ପ୍ରାତଃ ଉଚ୍ଚିତ ଭଥାଙ୍ଗୀ । ଦୃଶାଙ୍କ ଦ୍ୱିଗୀପୁ

ମଣି ଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ନେହେ ଚଉ ଚକୋର ଅନୁରାଗୀ ॥

ବି : ଚି : ପୃ ୯୪୩

ଯତି ଯଥା ୬ + ୬ + ୬ + ୨

୬ + ୬ + ୬ + ୨

୬

୨ + ୨

୨ + ୨ + ୨ + ୨

ଗୀତ ମଙ୍ଗଳକେଦାର ।

ଏଣୁତାର୍ ଶୁଣ ସାଧୁଜନେ ମୁଦ ଚତ୍ତେ ।

ନୂତନ ମିଳନ ଗ୍ରଥା ମାଧବ ସଙ୍ଗତେ ॥

ସେକାଳେ, ଅନଙ୍ଗଲକ୍ଷ ମୋକ୍ଷ କରେମନ ॥

ବୃ ଃ ଚ ଃ ପୃ ୧୨୯

ଯତି ଯଥା ୮ + ୨

୮ + ୨

୧ + ୫, ୮, ୨

ଗୀତ ମଲ୍ଲୁଆର ।

ଜଳ ଉଚ୍ଛପାତ ପାଚିଷ୍ଟ ଦଣ୍ଡିତ ଅତି ଘୋର ଗରଜନ ହେ ।

କିବା ଅଣଗୃଣ ପବନ ପ୍ରକାଶ ଅଥବା ପ୍ରଳୟ ଘନହେ ॥

କୃ ଃ ଲୀ ଃ ପୃ ୨୪

ଯତି ଯଥା ୨ + ୨ + ୨ + ୩

୨ + ୨ + ୨ + ୩

ଗୀତ ମୁଖବର ।

ଶୁଣ ପରୀକ୍ଷିତ ଗ୍ରୟେ । ଗୋପେ ଗାର୍ଗବ ବଡ଼ସ୍ୱେ ।

କଣ୍ଠରେ ରୁଦ୍ରାକ୍ଷମାଳ । କର୍ଣ୍ଣେ କୁଣ୍ଡଳ ଦ୍ୱୟ ।

କୃ ଃ ଲୀ ଃ ପୃ ୨୨

ଯତି ଯଥା ୨ + ୨

୨ + ୨

୨ + ୨

୩ + ୨ + ୧

ଗୀତ ସୋମକେଶ ।

ବିଦୂଷକେ ଶୁଣ ରଞ୍ଜନ ରସ ମନକୁ ଦେଇ ।

ବିଦୂଷଣ ଗୃହ ସମାଜେ ଧର୍ମ ସ୍ୱରୂପୀ ସେହ ।

ବୈ ଃ ବି ଃ ପୃ ୯୭

ଯତି ଯଥା ୬ + ୩ + ୨

୬ + ୩ × ୨

ବୃତ୍ତ ମାଳଶ୍ରୀ ।

ସାଧକ ଯେନତେ ହଟାଶ ରସ ।
କୁଷ୍ଠ ଦୁଃଖ ଦେଖି ଦୃଷ୍ଟି ବିରସ ।
ଗ୍ରଥା ଚନ୍ଦ୍ରିବେ ଦେଲା ପ୍ରବେଶ ।
ସ୍ୱଭାବ ଉତ୍ତର କଲା ପ୍ରକାଶ ।
ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ପ୍ରୀତିକି ନକରଇ ସେ, ମୋହନ ମୋହନ ଯହିଁ,
ପୁଣି ସହ ରହିବକେ ବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡେ କାହିଁ ।

ବି ଃ ଚ ଃ ପୃ ୨୯୭

ଯତି ଯଥା ୬ + ୩ + ୧
୬ + ୩ + ୧
୬ + ୩ + ୧
୬ + ୩ + ୧
୬ + ୬ + ୮
୮ + ୩ + ୧

ବୃତ୍ତ ରସକୋଇଲ ।

ବିଭୂଷଣପୁଷ୍ପେ ଯାକାନ୍ତ ଜାଣ ।
ହଭୂଷଣକର କନ୍ୟାକୁ ଅଣ ।
ବାରଣ ଶିରେ ପଦଦେଇ ଅସୁ ।
ବରଣକର ଗୃହ ମନତୋଷୁ ସେ ।
କୋଲଦେଲେ କଉଶିକ ଯେ ।
କୋଲଦେଲାପ୍ରାୟେ କୋଲଚନ୍ଦନକୁ ହୋଇଲେ ରଘୁବଂଶିକଯେ ।

ବୈ ଃ ଢ ଃ ପୃ ୮୯

ଯତି ଯଥା ୬+୪
୬+୫
୬+୪
୬+୫+୧
୬+୨+୧
୬+୬+୬+୨+୧

ଗୃଗ ଖଣ୍ଡରେ

ରସି ରସିକେ ଯେନ ଏରସ
ସୁଧା-ଦେଶକର ଥିଲେ ଶେଷ ।
ରମଣୀ ମଣି ଅରୁଣମଣି ଉପହାର ସଙ୍କଳେ ସଙ୍ଗୀତାଂଶ ।
ଗନ୍ତୁମନା ।
ସୂର୍ଯ୍ୟ ପୂଜାନ୍ତେ ଦେଲେ ନବାଙ୍ଗନା ”

ବ : ଚ : ପୃ ୧୬୪

ଯତି ଯଥା ୪+୩+୨
୫+୩+୨
୬+୬+୬+୨+୨
୨+୨
୧୨

ମୃଗଲଲିତ କାମୋଦୀ

ଧୀରେ ଗୁଧା କରଧର କହନ୍ତି ଦୂତୀକି ।
ଖଞ୍ଜନ ନେହାକୁ ଲଗାଇଛୁ ପାପ ପ୍ରୀତିକି ॥
ଦୂତୀଗୋ ପ୍ରାଣବନ୍ଧୁଙ୍କୁ କହଯାଇ ଏରୀତି ।
ଦୀକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି ପରି ନାରୀ ମରି ଯୋଗୀଙ୍କି ॥

ବ : ଚ : ପୃ ୨୨୪

ଯତି ଯଥା ୨+୨+୨+୨+୨+୨+୩
୨+୨+୨+୨+୨+୨+୩

୩, ୪+୨+୨+୩
୨+୨+୨+୨+୨+୨+୩

ଗ୍ରନ୍ଥ ବଙ୍ଗଳାଶ୍ରୀ

ସାରସ ଗତି ସଙ୍ଗତି କେନ୍ଦ୍ର ପଦନ ଅନ୍ତରେ ଲଭ୍ୟ ନାଗର ।
ଗରୁ-କଣ୍ଠଧର ପରମ କଷ୍ଟକୁ ମନକୁ କଲଅନ୍ତର ॥
ଛଭଲକ୍ଷୀଚନ୍ଦ୍ର ସେବକଲ ନୋଭେଭ ଅଙ୍ଗନାହିଁ ପ୍ରତୀକାର
କାରଯ କର୍ଣ୍ଣେ-ବ୍ଦେଶ କରିବାକୁ ଅଜ୍ଞାଦେଲେକ କେଶ୍ଵର ॥
ପ୍ରେ : ସୁ : ପୃ : ୩୧

ଯତି ଯଥା ୭+୭+୮
୭+୭+୮
୭+୭+୮
୭+୭+୮

ଗ୍ରନ୍ଥ ବସନ୍ତ ବଗୃତ

ବେଲଗୁଭ୍ଦରେ ପ୍ରବେଶ ଅଦେଶ ବେଶ ସମୀପେ ସାରଥିଲେ ।
ବଶ୍ଚରଦରେ ସୁମନା ଛୀଙ୍କରେ ସୁମନା ସୁମନା ମାଲାନେଇ ଦେଲେ ॥
ବୋଇଲେ । ବଣଜ ଏକଲ ଭୃଙ୍ଗର ।
ବସି ଦଶରଥ—ସୁଭଛାନୁରଥ ଯେମନୋରଥ ସାର୍ଥକର ॥
ବୈ ଃ ଦ ଃ ପୃ ୮୭

ଏହା ଚନ୍ଦ୍ରାବଗୃହର ନାମାନ୍ତରମାତ୍ର ।

ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଭିଷଗୁଚ୍ଛଇ

କନ୍ୟା ତିଖରର ଛନ୍ଦ ବପ୍ରଲବ୍ଧା ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ଚୃଷିବାର ପ୍ରବ-ର୍ତ୍ତିଇ ଅଚ୍ଛି ଯେ ॥ ଦ୍ଵୟ ପ୍ରବନ୍ଧକର ସଂଗତ ସହତସାର ପୁର ଅଧ୍ୟୁଷ୍ଟର ହୋଇଛୁ ଯେ ॥

ଯତି ଯଥା ୮+୮+୮+୨+୧
୮+୮+୮+୨+୧

ରାଗ ବଙ୍ଗାଳଦେଶାକ୍ଷ

ହେ, ବୋଧ କବ୍ୟାକେଷ ଶୀଘ୍ର ସନ୍ଦେଶ ପାଇଣ ସ୍ୱଦେଶଜନ ।
ବାହାର ଦଦ୍ୱାର ନକଗୃଭ ସାଜ ସ୍ତୁଛ ଉପଗୃରମାନ ସେ ॥
କଣ୍ଠକଣ୍ଠି ପ୍ରବେଶରେ । କଳ କଳା ଅଦେଶବେ ॥

ବୈଃ ବିଃ ପୃ ୩୮୯

ଯତି ଯଥା ୧ + ୭ + ୭ + ୭ + ୨
୭ + ୭ + ୭ + ୨ + ୧
୮
୮

ରାଗ କଳ୍ପକେଦାର

ଧୀରେ ଧୀରେ ଯେନ ନବଘନ ଶ୍ୟାମ ।
କାମ କାମନାକୁ ବଢାଇଲେ ପ୍ରେମ ।
କର କରନା ସଂକେତ ମନୋରମ ।
ଭାବ ଭାବନାରେ ତୁଷ୍ଟି ଯୁଗ ସମ ॥

ଦ୍ୱଃ ଚାଃ ପୃ ୨୩୩

ଯତି ଯଥା ୭ + ୭
୭ + ୭
୭ + ୭
୭ + ୭

ରାଗ ଘଣ୍ଟାରବଣ

କାଞ୍ଚି ବାଜିବାରେ ଶାନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଶବଦ ।
କଲଭଳେ ଗ୍ରମ ଗ୍ରମ ହୋଇଲେ ସୁବଧ ।
କଦ୍ୱଲ୍ଲିଭ ନରକାଣୀ ॥ କପଦ ନପୁଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୁଏଗୁଣି ॥

ବୈଃ ବିଃ ପୃ ୧୯୪

ଯତି ଯଥା ୮ + ୩ + ୧ + ୨
୮ + ୩ + ୧ + ୨

୨ + ୪ + ୨

୮ + ୩ + ६ + ୨

ଗ୍ରଗ ସିନ୍ଧୁ ଦେଶାକ୍ଷ

ରସିବେ ରସିକ ବୋବଦଛନେ ଯେ ଏଗ୍ରନ ଗୃଭୁଷା ଶୁଣି ।
ପ୍ରଭାତରେ ପ୍ରଭାତରେ ତାଏ ମୃଗ ଆଗଛ ଶବଦ ଶୁଣି ॥
ସେ ନୃପେ । ଯାନମାନଙ୍କୁ ଅଗ୍ରେହ୍ରି ॥ ପନ୍ତ ପନ୍ତ ଘଛଗ୍ରେ
ପଗ୍ରବନ୍ତ ଚମରୁ ଭ୍ରମଇ କାହିଁ ॥

ବୋ ୫ ବ୍ର ୫ ସୁ ୫ ପୁ ୨୦୮

ଯତ ଯଥା ୭ + ୭ + ୭ + ୨
୭ + ୭ + ୭ + ୨
६ + ୨
୮
୭ + ୭ + ୭ + ୨

ଗ୍ରଗ ଷାନ ଭୂପାଲ

ଏଉତ୍ତାରୁ ଧୀରେ ଘୁଣବେ ସୁଧୀରେ ବିଗ୍ରର ବଶ୍ୱରେଅନନରେ
ଗୋବନ ଉତ୍ତର କହନ୍ତ କାଳବ ବୋଇଣ ନିଇକ ପୁରଛରେ ।

ବି ୫ ଚ ୫ ପୁ ୨୪

ଯତ ଯଥା ୭ + ୭ + ୭ + ୪
୭ + ୭ + ୭ + ୪

ଗ୍ରର ସିନ୍ଧୁଡା

ରସ ରସିକେ ଯେନ ମନ କରେଷି ରମଣୀ ରଞ୍ଜନ ଗ୍ରଥା ॥
ଜନକୁ ଜନ ଜାନ ମନ ଉସ୍ତନ୍ତ ଲଉ ମନମଥ ବାଧା ସେ ॥
ମିଳେ ମଁଭେ କହନ୍ତ ।
ଜୀବ ଯିବ କୃଷ୍ଣ ଭାବ ଚନ୍ତ୍ର ସେ ।

ଦ : ଚ ପୁ ६६୨

ଯତ ଯଥା ୭ + ୭ + ୭ + ୨

୬ + ୬ + ୬ + ୨ + ୧
୨ + ୨ + ୧ + ୨
୨ + ୩ + ୩ + ୨ + ୧

ଏହାର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚତୁର୍ଥୀୟ ପାଦ ଅବୃତ୍ତ ହେବ ।

ଗୀତ ସିନ୍ଧୁ କାମୋଦୀ

ଜଗତ ବନ୍ଦନ ଶ୍ରୀ ନନ୍ଦ ନନ୍ଦନ-ଚରଣ ଶୁଣ ସୁଜନେ ।
ଯୁବତ ରଞ୍ଜନ ପୀରତି ନୂତନ ନୋହୁ ବାତ୍ ଦୁଃଖ ମନେ ॥
ଯଦୁପତି କହନ୍ତି ।
ଯା ଯା ଜୀବ ଯେନ କଲୁ ପ୍ରୀତି ॥
ଯଶ ଜଗତେ ହୋଇବ ଖ୍ୟାତି ।
ଜନ୍ମାନ୍ତରେ ନୋହିବ ଦୁର୍ଗତି ॥

ଦ : ଠି : ପୃ ୧୫୨

ଏହା ଚନ୍ଦ୍ରା କାମୋଦୀର ଅନୁରୂପ, ତେବେ ଚନ୍ଦ୍ରା କାମୋଦୀର ଷଷ୍ଠପାଦାନୁରୂପ ଏଠାରେ ଦୁଇ ପାଦ ଅଧିକ ମାତ୍ର ॥

ଗୀତ ଖଣ୍ଡଣୀ —

ଏ ଉତ୍ତର ଶୁଣ ଧୀରେ ।
କୃଷ୍ଣ ବଚନ୍ୟୁ ସୁଧୀରେ ॥
ସର୍ବ ସଖା ଭୁଲି ସହିତେ ଗୋକୁଳ ମିଳିଲେ ବନରେ ॥

ଦ : ଚ : ପୃ ୧୯୬

ଯତି ଯଥା ୬ + ୨
୬ + ୨
୬ + ୬ + ୩ + ୩

ରାଗ ଶୋକ କାମୋଦୀ

ବ୍ୟଥିତ କଥିତ ଧନାଗିର । ମିତ ମୋତେ ପ୍ରଥମବାର ହବ ।
ଲୋଭୀରୂପଣଙ୍କୁ ଅର୍ପାର୍ଯ୍ୟ ପଣଭୁ କୃଷ୍ଣପ୍ରୀତି କଲ ପରଶ୍ରେ ଗୋ
ପ୍ରାଣ ସହ ।

ଶ୍ଳେଷ ଶ୍ରେଣୀ-ଭୂଷା ଭୂଷ୍ଣା ଅଛୁ ବହ୍ନି ଗୋ ।
ପୀତ ଶ୍ରେଣୀ ବଳ ଭଗ୍ନା ଦର୍ଶା ମୁହିଁ ଗୋ ॥

ବ : ଚ : ପୃ ୧୦୬

ମାତ୍ର ଯଥା ୬ + ୪
୬ + ୪
୬ + ୬ + ୬ + ୪ + ୧
୪
୮ + ୪ + ୧
୮ + ୪ + ୧

ପଦ ଶେଷରେ ଚତୁର୍ଥପାଦ ଅନୁଭବ ହେବ

ଯଥ ଗୀତଙ୍କ

ଦୂତୀ କହୁଥାଇ ବୃର ବୋଇଲେ କଣୋଣୀ ।
ମନ୍ଦ ପୂଜ ଅସିଥିଲି ଗଲାତ ପାସୋର ॥
ଦୂତୀ ଗୋ ! କହବୁ କହୁଛୁ ।
ହଦୋଷରେ ଫିଙ୍ଗିଦେଲ ମଦନ ସିନ୍ଧୁକୁ ॥

ବ : ଚ : ପୃ ୨୨୧

ଯତ ଯଥା ୬ + ୨ + ୪ + ୨
୬ + ୨ + ୪ + ୨
୩ + ୪ + ୨
୬ + ୨ + ୪ + ୨

ଏହାର ଚତୁର୍ଥ ପାଦ ଉତ୍ତର ତୃତୀୟପାଦ ଅନୁଭବ ହେବ ।

ଯଥ ସାମନ୍ତଙ୍କର

ହୋଇଲାପ୍ର ବେଶ ଗ୍ରୀଷମ ସମୟ ସୁଷମା ପ୍ରୌଢ଼ା ଯୁବତୀକ,
ରଜନୀ ମନୋହର ଦର ବହୁଲ ପକ୍ୱ ଚୂତ ଫଳ କାନ୍ତିକ ,
ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ । ମଲ୍ଲିକା ହାସକୁ ବହାଣି । ରସିକ ଭ୍ରମର ଗୁଞ୍ଜୁ
ବଢ଼ତ ପାଟଳ ଘ୍ରାଣ ଲୋଭେଣି ॥ ଲ : ବ ପୃ ୩୨

ଏହା କଲ୍ୟାଣ ଅହାଣି ସ୍ୱରୂପ ।

ବୃଗ ଶୋକ ମନାର

ଶିରେ ହର ଛାଡ ଅବକାରେ ପଡ ହାନେ ଯଶୋବନ୍ତୀ ଗୁଣୀଯେ
ନେଇ ପିଉଲୀଙ୍କ ମର୍କଟ ମାଇବ ବାହୁଁ ଦଗୃଇଲ ପୁଣି ଦେ ।
ମୋର ରଙ୍କୁଣୀର ଧନ । ପିଣ୍ଡରଖି କେମନେଲ ଜୀବନ ରେ ॥
କୃ : ଲୀ : ପୃ ୨୪

ଯତି ଯଥା!
୬+୬+୬+୩
୬+୬+୬+୩
୮
୮+୩

ଏହାର ଶେଷରେ ତୃତୀୟ ପାଦର ଆବୃତ୍ତି ହେବ ।

୫ ମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ଦୋଷ,

କବିତାର ରମଣୀୟତା ଯଦ୍ୱାର୍ ହ୍ରାସ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଦୋଷ କହନ୍ତି ।

ଏହି ଦୋଷ ତିନିପ୍ରକାର ହୁଏ । ଶବ୍ଦଦୋଷ, ଅର୍ଥଦୋଷ ରସଦୋଷ,

ଶବ୍ଦଦୋଷ ଯଥା ।

୧ ଶ୍ରୁତିକଟୁ	୮ ଅସମର୍ଥତା
୨ ଅଶ୍ଳୀଳ	୯ କ୍ଳିଷ୍ଟତା
୩ ଅନୁଚିତତା	୧୦ ବରୁଦ୍ଧମତି କାରିତା
୪ ଗ୍ରାମ୍ୟତା	୧୧ ଅସାଧୁତା
୫ ଅପ୍ରତୀତତା	୧୨ ଅନନ୍ତ ଗୁଣତା
୬ ସନ୍ଦିଗ୍ଧତା	୧୩ ପୁନରୁକ୍ତତା
୭ କଳ୍ପିତାର୍ଥତା	୧୪ ଯତିଭଙ୍ଗ

୧୫ ନ୍ୟୂନପଦତା　　୧୮ ଅକ୍ରମତା

୧୬ ପତ୍ତ୍ପ୍ରକର୍ଷତା　　୧୯ ସମ୍ବନ୍ଧଭ୍ରମ କାରତା

୧୭ ବୃଗନ୍ୟସ୍ତ　　୨୦ ପ୍ରସିଦ୍ଧି ତ୍ୟାଗ

କ୍ରମରେ ଯଥା ।

● ୧ ଶ୍ରୁତିକଟୁ , ରସର ପ୍ରତିକୂଳ ହୋଇ ଶ୍ରୁତିର ଅସୁଖ ଯେ କରେ, ତାହାକୁ ଶ୍ରୁତିକଟୁ ବୋଲିଯାଏ । ଯଥା ।

ଶରତ୍ ପବୋଧିତ ହର୍ମାଂଶୁବକ୍ତ୍ରା, ଏଠାରେ ପବଂଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ଶ୍ରୁତିକଟୁ ହୋଇ ରସର ଅନୁକୂଳ ହୋଇନାହିଁ , ଯେହେତୁ ଶୃଙ୍ଗାର ରସରେ ଗୁରୁ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଦୋଷ ଅଟେ ।

† ୨ ଅଶ୍ଳୀଳ

ଯେଉଁ ପଦର ଅର୍ଥ ଭିନ୍ନ ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ପଠନ ବା ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରେ ଲଜ୍ଜା ବା ଘୃଣା ଅଥବା ଅମଙ୍ଗଳ ବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହୁଏ , ତାହାକୁ ଅଶ୍ଳୀଳ କହନ୍ତି ଏହା ତିନପ୍ରକାର ହୁଏ ଯଥା ।

୧ ଲଜ୍ଜା , ୨ ଘୃଣା ୩ ଅମଙ୍ଗଳ , ।

୧ ମ ଲଜ୍ଜା ଯଥା ।

● ବକ୍ତାର କ୍ରୋଧଯୁକ୍ତ ବାକ୍ୟକୁ ରୌଦ୍ର, ବୀର ରସରେ ଏହା ଗୁଣ ହୁଏ ଯଥା ।

ସମ୍ପାଦିତ ତୀକ୍ଷ୍ଣମାର୍ଗଣ, ଜାତ ଗୁଣଟଙ୍କାର ଯହିଁ ସ୍ଵନତ, କୃପାଣ ଦୀପ୍ତକବା ଭଡଭ ଧ୍ୱଜ ବଢାଲ ଯେ । ସଂକୁଳରବ ଯୋଦ୍ଧାମାନଙ୍କ ଭେକ ଡ଼ାହୁକ ମୟୂରବତ୍ତାତ, କୋଦଣ୍ଡ କୁଣ୍ଡ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ କି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦିଶିଲ ଯେ । ସଂକ୍ଷେପରେ ବାଟୁଲ କରକା ବୃଷ୍ଟି ଯେ । ସତ ଶତ୍ରୁନ୍ତ ଛହିଁ ହୋଇଲେ କଷ୍ଟି ଯେ । ଶାମୂକ ନାଦ ଘଣ୍ଟି ଗଢଦ, କବନ୍ଧନାଟ ରକ୍ତନଦ ଉଦ୍ଭୂତ ଯହିଁ କରେ ବିନୋଦ ଫଣୀ କର୍ଣ୍ଣୀ ଯେ ।

ସୁ ଃ ପ ଃ ପୃ ୩୫

† ଉତ୍ସବ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ଗୁଣହୁଏ, ଓ ଭଗିନୀ, ଶିବଲିଙ୍ଗ , ଭଗବାନ ଇତ୍ୟାଦି ଅଶ୍ଳୀଳ ପଦ ଦୋଷ କଦ ନୁହେ ।

କୁସୁମ ପେଲବା ବାମା , ଏଠାରେ ପେଲବର କୋମଳ ଅର୍ଥ-ଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଶ୍ରବଣ ମାତ୍ରେ ଲଜ୍ଜାର ବ୍ୟଞ୍ଜକ ହୋଇଅଛି , ଏପରି ଅଣ୍ଡ ଓ ବସ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ବ୍ୟବହାର କରି ଦୋଷାବହ ।

୨ ଘୃଣା

ଗୁହ୍ୟବାଣେ ତାରକ ହତହେଲା, ଏଠାରେ ଗୁହ୍ୟଶବ୍ଦ କାର୍ତ୍ତିକେୟଙ୍କୁ ବୁଝାଉ ଥିଲେସୁଦ୍ଧା ଶ୍ରବଣମାତ୍ରେ ଘୃଣାବ୍ୟକ୍ତକରିଥିବାରୁ ଅଶ୍ଳୀଳ ଦୋଷ ହେଲା ।

୩ ଅମଙ୍ଗଳ ଯଥା ।

ସେପିତୃ ସଦ୍ମକୁ ଗଲେ , ଏଠାରେ ପିତୃଗୃହକୁ ଗଲେ ଏ ଅର୍ଥ ହେଉଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ପିତୃ ସଦ୍ମ ଶବ୍ଦ ଶ୍ମଶାନକୁ ବୁଝାଉଥିବାରୁ ଅମଙ୍ଗଳର ବ୍ୟଞ୍ଜକହୋଇ ଅଛି ।

୩ ଅନୁଚିତତା

ଯେଉଁ ପଦ ପ୍ରୟୋଗ କଲେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟର ଅପକର୍ଷ ପ୍ରକାଶପାଏ, ତାହାକୁ ଅନୁଚିତତା କହନ୍ତି, ଯଥା ।

ଏହି ସ୍ତ୍ରୀ ତାହାର ପ୍ରିୟତମ କାହୁଶାଳାରେ କ୍ରୀଡା କୌତୁକୀ ବାନରୀ ହୋଇଅଛି , ଏଠାରେ ବାନରୀ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ସ୍ତ୍ରୀର ଅପକର୍ଷ ସାଧିତ ହଉଅଛି ।

୪ ଗ୍ରାମ୍ୟତା *

ସାଧାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କ ବ୍ୟବହାର୍ଯ୍ୟ ଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ଗ୍ରାମ୍ୟତା ଦୋଷହୁଏ ଯଥା ।

" କୁମାର ପ୍ରସଙ୍ଗ ଶ୍ରବଣରେ ଏହା
ହସିବସି ଗଲା ପାଦ " ଓ

---

* ସ୍ତ୍ରୀ ବା ଅଧମ ଉକ୍ତିରେ ଏହା ଗୁଣ ଅଟେ । ଯଥା
" କେହି ନଶୁଣିଲେ ବାହୁନି୨ କଲଯୁ ଯେତେ ବିଳାପ । "
ଏଠାରେ ବାହୁନି୨ ପଦ ଗ୍ରାମ୍ୟଅଟେ , ଏହା କେବଳ ସ୍ତ୍ରୀ ଉକ୍ତିରେ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଗୁଣହୋଇଅଛି ।

" ଅଦ୍ଭୁତ ସ୍ୱପନ ଦେଖିଲି ବେଳୁଁ ମୋ
ମନ ହେଉଅଛି ଘାଣ୍ଟି ।"

ଉନ୍ମତ୍ତ କାବ୍ୟରେ ଉଦ୍ଧବଙ୍କ ଉକ୍ତିରେ ପାହ୍ର ଓ ଘାଣ୍ଟି ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ଗ୍ରାମ୍ୟତା ଦୋଷ ହୋଇଅଛି ।

* ଅପ୍ରତୀତତା *

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ଶାସ୍ତ୍ରାନ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା ନକଲେ ବୋଧ-ହୁଏନାହିଁ, ତାହାକୁ ଅପ୍ରତୀତତା ବୋଲଯାଏ । ଯଥା ।

ଅନ୍ଧାର ଗୃହରେ ଦୁର୍ବ୍ବୃକ୍ଷ ଦେଖି
ଭୂତ ଭ୍ରମ କଲ ଯାହା ।
କକୁଲ ଝଟକେ ପ୍ରମା ହେଲା ମୋର
ଭୂତର ନୁହଇ ତାହା ।

ଏଠାରେ ପ୍ରମାପଦ ଶାସ୍ତ୍ରାନ୍ତରକୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଅଛି । ଏଣୁ ଦୋଷାବହ ହୋଇ ଅଛି ।

ପୁନଶ୍ଚ, "ସମ୍ପତ୍ତି ଦାୟିକ ଦମ୍ପତି ତନୟଙ୍କ କାମୁକ ଦ୍ୱୟଙ୍କ ସମୟ ।
ଶୋଭିତା ପୁରେ ଧନଞ୍ଜୟ ପ୍ରବେଶ ଦେଖିଲେ ଉତ୍ତି ତନ୍ମୟ ।
ସୁବର୍ଣ୍ଣାଶିତ୍ୱ । ଶିକ୍ଷା ଦେଇ ଥିଲ କମୟ । ସୁଜାଣ ସଙ୍ଗୀଏ ଲେଖି-ଯାଉ ଛନ୍ତି ସବୁ ଉଦ୍ଦୀପନ ପ୍ରମେୟ ।" ସୁ: ପ ପୃ ୫୯

ଏଠାରେ ପ୍ରମେୟପଦ ନ୍ୟାୟଶାସ୍ତ୍ରାନଭିଜ୍ଞ ପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ବୋଧ୍ୟ ଅଟେ

---

* ବକ୍ତା ଓ ଶ୍ରୋତା ଉଭୟଙ୍କର ରୁଚି ବାରଣକ୍ତି ଥିଲେ ଏହା ଗୁଣ ହୁଏ । ଯଥା ।

"ଧ୍ୟାନ ନାଶ ପାଇବାକୁ ଅଛି ଭାବବଶ,
ଦେଖ ଅସିଲଣି ଏବେ ଧ୍ରୁବ ମେରୁକୂଳ
ମେରୁ ନଭେ ସପ୍ତର୍ଷିର ସୁବର୍ଣ୍ଣ ବେଙ୍ଗଳା ,"

ଘ ୧୨ ଘଣ୍ଟାରେ ସପ୍ତର୍ଷି ଧ୍ରୁବକୁ ଏକବାର ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରେ ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କର ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହେଁ, ତେବେ ଏଠାରେ ବକ୍ତା ଓ ଶ୍ରୋତା ଉପଯୁକ୍ତ ପାତ୍ର ସତ୍ତ୍ୱେ ଗୁଣ ଅଟେ ।

୬ ସନ୍ଦିଗ୍ଧତା ※

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦର ପ୍ରକୃତାର୍ଥ ଏବଂ ଅପ୍ରକୃତାର୍ଥ ଉଦ୍‌ଘଟନ କର ନୁହେ, ତାହାକୁ ସନ୍ଦିଗ୍ଧତା ବୋଲି ଯାଏ । ଯଥା ।

ଆହେ ଶୁଣ ବନ୍ଧୁଗଣ କ୍ଷଣେଙ୍କ ବି ମର୍ଷ ମନ
ଏହି ଦେଶ ସୁରାଳୟ କର ଗମନ ହେ ।
ତହିଁ ଯେବାକର ମନେ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ଅତର
କ୍ରମେ ଆସକ୍ତି ବଢିବ ତୁମ୍ଭ ମନର ହେ ।

ଏଠାରେ ସୁରାଳୟ ପଦ ଦେବତାମନ୍ଦିର ଓ ମଦ୍ୟଶାଳା ଏହି ଉଭୟାର୍ଥ ବୁଝାଉ ଥିବାରୁ କେଉଁ ଅର୍ଥ ବକ୍ତାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୁଝା-ଯିବାକୁ ନାହିଁ, ଏଣୁ ଦୋଷଅଟେ ।

୭ କଳ୍ପିତାର୍ଥତା ।

କବି ସଂକେତ କରି ଯେଉଁ ଭାବ ଓ ଅର୍ଥକୁ କଳ୍ପନା କର-ଥାନ୍ତି, ଅଥଚ କୌଣସି ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ସେ ଅର୍ଥ ସୁବୋଧ ହୁଏନାହିଁ, ତାହାକୁ କଳ୍ପିତାର୍ଥତା କହନ୍ତି । ଯଥା ॥

କଚ ଦୃଢ଼ିଁ କୁଚ କମ୍ପନ ହେଉଛି କୁଚ ଦେଖି କଚ କମ୍ପନ ।
ନୟନ ଲୋକନେ ବର୍ତ୍ତି ଭୟ ଦବେ ଦ୍ରବେ କଟି ଦେଖି ନୟନ ।

ଅନ୍ତ୍ୟ ଅନୁଭ ।

ସେ ଅଙ୍ଗେ ଅଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଅପାର ।
ଗତ ଦୃଢ଼ିଁ ଭୂଜ କମ୍ପନ ହେଉଛି ଭୂଜ ଦୃଢ଼ିଁ ଗତ ହାତର ॥

※ ଏହା ବ୍ୟାଜସ୍ତୁତି (ନିନ୍ଦା ଓ ଛଳନା ଉକ୍ତି)ରେ ଗୁଣହୁଏ । ଯଥା ହେ ଧର୍ମବତାର ମୋହର ଦଶର ପ୍ରତି ଅପଣ ଧର୍ମଗୃହଭାବ୍ୟ ଅବତାର ହୋଇ ଅଛନ୍ତି ।

ଏହି ବାକ୍ୟରେ ଯମ ପରିବର୍ତ୍ତରେ ତାହାର ପ୍ରତି ପଦ ଧର୍ମଗୃହ ଶବ୍ଦ ବିନ୍ୟାସ କରି ବକ୍ତା ନିନ୍ଦା ଗର୍ଭିତ ସ୍ତୁତି କରି ଥିବାରୁ ଗୁଣ ହୋଇଅଛି ।

କେଶ ପାଶକୁ ଦେଖି କୁଚ କମ୍ପିତ ହେଉଅଛି ଓ କୁଚକୁ ଚାହିଁ କେଶପାଶ କମ୍ପିତ ହେଉଅଛି । ନୟନକୁ ଦେଖି କଣ୍ଠ ଭୟ କରୁଅଛି । ଏବଂ କଣ୍ଠକୁ ଦେଖି ନୟନ ଭୟ କରୁଅଛି , ପୁଣି ଗମନକୁ ଦେଖି ବାହୁ କାତର ହେଉଅଛି , ଏବଂ ବାହୁକୁ ଦେଖି ଗତି କାତର ହେଉଅଛି ।

ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ କଚ ଓ କୁଚରେ ଅନ୍ଧକାର ଓ ଚକ୍ରବାକର ଆରୋପ ।

ଦ୍ୱିତୀୟ କଚ ଓ କୁଚରେ ଅନ୍ଧକାର ଓ ଲୋକାଲୋକର ଆରୋପ ।

ପ୍ରଥମ ନୟନ ଓ କଟୀରେ ହରିଣ ଓ ସିଂହର , ଦ୍ୱିତୀୟ କଟି ଓ ନୟନରେ ସିଂହ ଓ ମୃଗର , ପ୍ରଥମ ଗତି ଓ ଭୁଜରେ ହସ୍ତି ଏବଂ ମୃଣାଳର , ଦ୍ୱିତୀୟ ଭୁଜ ଓ ଗତିରେ ଲତା ଓ ହସ୍ତିର ଆରୋପ ହୋଇଥିବା ଅର୍ଥ କୌଣସି ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ବୋଧ ନହେବାରୁ ଉପର ଲିଖିତ ଦୋଷର ସାର୍ଥକତା କରୁଅଛି ।

ପୁନଶ୍ଚ ।

ଅର୍ଜୁନବୃକ୍ଷ ପରିବର୍ତ୍ତେ କପିତ୍ଥବୃକ୍ଷ , ପଦ୍ମରାଗମଣି ପରିବର୍ତ୍ତେ କମଳ–ଲୋହିତମଣି , ବ୍ୟବହାର କଲେ ଉପରୋକ୍ତ ଦୋଷ ହୁଏ ।

୮—ଅସମର୍ଥତା ।

ଉକ୍ତସ୍ୱାର୍ଥ ବୋଧକ ଶବ୍ଦକୁ ଅପ୍ରସିଦ୍ଧ ଅର୍ଥରେ ବ୍ୟବହାର କଲେ ଅସମର୍ଥତା ଦୋଷ ହୁଏ । ଯଥା ।

ଦୟାଂ ବନ୍ଧ ଦୁଃଖିର ରକ୍ଷ ଜୀବନ ,
ଯେ ହେତୁ ଯୁକ୍ତ ଶ୍ଲୋକ ଅଟ ଆପଣ ।

ଏଠାରେ " ଶ୍ଲୋକ " ଶବ୍ଦ ପଦ୍ୟରୂପ ପ୍ରସିଦ୍ଧାର୍ଥରେ ବ୍ୟବହୃତ ନୋହି ଯଶ ରୂପ ଅପ୍ରସିଦ୍ଧାର୍ଥରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ହୋଇ ଥିବାରୁ ଅସମର୍ଥତା ଦୋଷ ହୋଇଅଛି ।

୯—କ୍ଲିଷ୍ଟତା ।

ବହୁ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହାର ଦ୍ୱାରା ଅତ୍ୟଳ୍ପ ଅର୍ଥ ଯେଉଁ ଠାରେ ପ୍ରକାଶ ହୁଏ , ସେଠାରେ କ୍ଲିଷ୍ଟତାଦୋଷ ହୁଏ । ଯଥା ।

ଋତୁଚନ୍ଦ୍ରାନନୀ ଚମ୍ପକବରଣୀ ବାଳା ଏହିବାଟେ ଗଲା ,
ଚନ୍ଦ୍ରଅବତଂସ ନନ୍ଦନ ଜନମ ତିଥିଚନ୍ଦ୍ର ମୋତେ କଲା ।

ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରଅବତଂସ ଯେ ମହାଦେବ, ତାହାଙ୍କର ନନ୍ଦନଯେ ଗଣେଶ , ତାହାଙ୍କର ଜନ୍ମତିଥି ଚତୁର୍ଥୀ , ଚତୁର୍ଥୀ ଚନ୍ଦ୍ର ଯେ ହରିତାଳିକାଚନ୍ଦ୍ର ସେହିପରି ମୋତେକଲା ବା ମୋତେ ଅନାଇଲା ନାହିଁ,ଏପ୍ରକାର କ୍ଲିଷ୍ଟାର୍ଥ ପଦବିନ୍ୟାସ କାବ୍ୟର ବୈଗୁଣ୍ୟରୂପ ଅଟେ ।

୧୦—ବିରୁଦ୍ଧ ମତକାରିତା ।

ଯେଉଁ ଶବ୍ଦ ପ୍ରକୃତାର୍ଥର ପୋଷକ ହୋଇଥିଲେସୁଦ୍ଧା ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥଦ୍ୱାରା ବିପରୀତମତିକୁ ଜନ୍ମାଏ , ସେଠାରେ ବିରୁଦ୍ଧମତକାରିତା ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା ।

ଜାନକୀ ପିତା , ସମ୍ରାଜ୍ଞୀବଲ୍ଲଭ , ମୃଡ଼ାନୀପତି । ଜାନକୀପିତା = ଜନକପୁତ୍ରୀଙ୍କର ପିତା ; ସମ୍ରାଜ୍ଞୀବଲ୍ଲଭ = ସମ୍ରାଟଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ ; ମୃଡ଼ାନୀପତି=ମୃଡ଼ (ଶିବ) ଙ୍କ ପତ୍ନୀଙ୍କର ପତି ଏହିରୂପ ଅର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ବିରୁଦ୍ଧମତ ଅର୍ଥାତ୍ ଜାନକୀଙ୍କର ଅନ୍ୟପିତା ଥିଲାପରି ସମ୍ରାଜ୍ଞୀ ଏବଂ ମୃଡାନୀ ଏମାନଙ୍କର ଅନ୍ୟବଲ୍ଲଭ ଥିଲାପରି ବିଷମ-ବୁଦ୍ଧି ଜନ୍ମାଉଅଛି ।

୧୧—ଅସାଧୁତା ।

ଯେଉଁ ପଦରେ ବ୍ୟାକରଣର ଦୋଷ ଥାଏ,ସେଠାରେ ଅସାଧୁତାଦୋଷ ହୁଏ ।

ଯଥା ।

ସର୍ବ ମତରେ ସମ୍ମତ ଏମନ୍ତ ପର୍ବତ ପରେ ଜାତ ଲତା ।
ଲତାରୁ ଏବେ ପର୍ବତ ତାଡ଼ିଲେ ଶୁଣ୍ଢ କର୍ଣ୍ଣେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ବେଢା ,
ତାହା ଶୋଭିତା । ଦେଖି ଦେବେନ୍ଦ୍ରାଦି ଲୋଭିତା ।

କରପରେ କର କରପରେ କଣ୍ଠ ଚଢାଇଲାଏବେ କଳତା ॥

ଏଠାରେ ଲୋଭିତା ପଦ ପ୍ରୟୋଗରେ ଉପରୋକ୍ତ ଦୋଷ ହୋଇଅଛି ।

ଏହିପ୍ରକାର ଶ୍ରୁତିକଟୀ , ସୁଟକେଶିନୀ , ଅନାଥିନୀ , ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୨—ଅନନୁଗୁଣତା ।

ରଚନା ରସର ଅନୁରୂପ ନୋହିଲେ ଅନନୁଗୁଣତା ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା । କମ୍ବୁକଣ୍ଠୀ ଅଙ୍କୁଶୋଲ୍ଲଣ୍ଠା ଦ୍ୱାର କୁଣ୍ଠିତ ଇତ୍ୟାଦିବାକ୍ୟ ରସର ଅନୁରୂପ ନୁହେ ।

୧୩—ପୁନରୁକ୍ତତା । ✱

ଏକାର୍ଥକ ଶବ୍ଦ ଦୁଇ ବା ତତୋଧିକ ବାର ଏକ ବାକ୍ୟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେଲେ ପୁନରୁକ୍ତତାଦୋଷ ହୁଏ । ଯଥା ।

କପୋଲ ଦିଶୁଛି ଲମ୍ବି ମୁକ୍ତାହାର କମ୍ବୁକଣ୍ଠୀ କମ୍ବୁ କଣ୍ଠରେ ।

ଏଠାରେ କମ୍ବୁକଣ୍ଠୀ ଓ କମ୍ବୁ କଣ୍ଠ ଦୁଇବାର ପ୍ରୟୋଗ ହେତୁ ପୁନରୁକ୍ତତା ବା ଦ୍ୱିରୁକ୍ତି ଦୋଷହେଲା ।

✱ ନିମ୍ନ ଲିଖିତ ସ୍ଥଳରେ ଏହା ଗୁଣହୁଏ । ଯଥା ।

ବିଷାଦ

ଲୋକେ ଯେ ବୋଲନ୍ତି ଜନମ ଲଭଇ
ଗୃହକୁଳେ ଭାଗ୍ୟବାନ ।
ଧିକ ମୋ ଜନମ ଧିକ ଗୃହକୁଳ
ଧିକସେ ଲୋକ ସମ୍ମାନ ।

ଏଠାରେ ଧିକ ଶବ୍ଦ ବହୁବାର ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥିବାରୁ ଗୁଣଅଟେ ।

ହର୍ଷ

ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ ତୋର ଅପୂର୍ବ ସୁଷମା ।
ଯାହା ଦେଖି ଦେଖି ନ ବୁଡେ ଚନ୍ଦ୍ରମା ॥

୧୪—ଯତିଭଙ୍ଗ

ଯଦ୍ୟପି ପଦ ମଧ୍ୟରେ ଯତିର ବିଶ୍ରାମ ହୁଏ , ତେବେ ଯତି ଭଙ୍ଗ ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା ।—

ହର୍ଷ

ଜୟ ଜୟ ସିଂହ-ବାହିନୀ ଜଗତେ
ବୋଲି ସର୍ବେ ଉଚ୍ଚୈଃ ସ୍ୱରେ ।
ବୈତରଣୀ ତୀର-ବାସିନୀ ଦେବୀଙ୍କି
ପ୍ରଣମିଲେ ଭକ୍ତି ଭରେ ॥

ଦୀନତା

"ଥାଉ ଖଣ୍ଡେ , ଥାଉ ଖଣ୍ଡେ , ହାତ ହଲେଇଥିଲ
ବାଷ୍ପାକୁଳ—ନେତ୍ରେ ବାଷ୍ପ ଗଦ୍ଗଦ ବଚନେ"

ଅରସିକେ ବଧି ? ସରସ ରଚନା
ହାୟ ବାକୁ ଘଟେ ଲେଖକ ଲେଖନୀ ॥

କ୍ରୋଧ

ଧର ଧର ମାର ମାର ଯେ ଶୁଭୁଛି କୁବାଣ୍ଠ ।
ଅସ୍ତୁ ଛତ୍ର ଶତ୍ରୁମୁଣ୍ଡେ ବିଜୟୀ ସମ୍ରାଟ ॥

ଅବଧାରଣ

ଶୁଣ ଶୁଣ ସାଧୁ ଜନ ହୋଇ ଏକ ମନ ।
କରୁ ଅଛି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଚରିତ ବର୍ଣ୍ଣନ ॥

ଅନୁକରଣ ଶବ୍ଦରେ ଏହା ସର୍ବଥା ଗୁଣ ହୁଏ । ଯଥା :

ଚଣ୍ଡିକାନ୍ତ-କାନ୍ତି ଦଳର ହୃଦୟ ମର୍ଦ୍ଦନୀ ।
ଶୁଭିଲା ଏକାଳେ ହଠାତ୍ ଦୁଡୁମ୍ ଦୁଡୁମ୍ ଧ୍ୱନି ॥

ପୁନଶ୍ଚ

ଫଟେଇମ ଫାଳ ଫାଳ କାପୁରୁଷ ମସ୍ତକ ।
ଝର ଝର ବାହାରୁଛି ରକ୍ତ ଭକ ଭକ ॥

ଗୃଗ କୌଶିକ ।

ରସିକେ ଦୃଷ୍ଟି ବେଳମ୍ବରୁ ଗୋଚନ ଘନୂଅବଣ ହୋଇଲାଣି ।
ଦୃଷ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦୁନୂଭ ଦୁ ପୂର୍ବୋଦ୍ଧ ଭ୍ରଷାରେ ଅଣାହୋଇଲାଣି ।
ସେହି ହାଲକୁ ।
ଦୃଷ୍ଟି ସେଠାରୁ ଅଇଲାଣି ।
ଛାଡଥିଲ ମୂର୍ଖ ଦେଖି ହରହୃଦେ ଆନନ୍ଦ ଚନ୍ଦ୍ର ଉଁଇଲାଣି ॥

ଏଠାରେ " ଦୃଷ୍ଟି , ଜଳମ୍ବରୁ " ଏହି ଦୁଇଗୋଟି ପଦ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଥିବାସତ୍ତ୍ୱେ ପଦର ଅନ୍ତରେ ଯତି ନରହି " ଦୃଷ୍ଟିବ " ରେ ନହି " ଦୃଷ୍ଟି ବ " ଓ " ଲମ୍ବରୁ " ପଦ ବିଭାଗ କରୁ ଥିବାରୁ ଦୋଷାବହ ହୋଇଅଛି ।

୧୫—ନ୍ୟୂନ ପଦତା

ଅବଶ୍ୟକ ପଦ ଅଭାବ ହେଲେ ନ୍ୟୂନପଦତା ଦୋଷହୁଏ ।

ଯଥା — ହେ ସାଗର ତବ ବନ୍ଧୁର୍ଣ୍ଣି ଆକାର ,
ଦେଖିଲେ ହୃଦୟ ଆନନ୍ଦ ଅପାର ,
ଏ ବିଶାଳ ରୂପ ଅଦ୍ଭୁତ କାହାର ମେଦନୀ ମଣ୍ଡଳେ ଭଣେ ।

କବିତା ବ: ୨ୟ ଭାଗ

ଏଠାରେ " ଦେଖିଲେ ହୃଦୟ ଅପାରଆନନ୍ଦ ହୁଏ " ପ୍ରସଙ୍ଗତ, କିନ୍ତୁ " ହୁଏ " ଏହିପଦର ଅଭାବ ଦେଉଥିବାରୁ ନ୍ୟୂନପଦତା ଦୋଷହେଲା ।

୧୬—ପତତ୍-ପ୍ରକର୍ଷତା

ଅନୁପ୍ରାସ ରକ୍ଷାକରି ନପାରିଲେ ପତତ୍—ପ୍ରକର୍ଷତା ଦୋଷ ହୁଏ । ଯଥା ।

ଶୁଣ ସାବଧାନେ ସୁଜନ ଜନ ।

ସର ଗ୍ରୀଷମ ବରଷା ଭଞ୍ଜନ ॥
ଶୁଭ୍ର ଘନାଘନ ଘନ ଘନ ।
ସ୍ୱନ ସବୁ ଦଶେ ଅଳ ବଛନ୍ତ ॥
ସୂର ମାର୍ଗ ଗ୍ରାସି ।
ସୁଧା ଭାନୁ ଭାନୁ ଭାନୁ ନ ଦିଶି ॥

ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟ ପୃ ୯୧

ପଞ୍ଚମ ପାଦରେ ଅନୁପ୍ରାସ ରକ୍ଷାହୋଇ ପରି ନାହିଁ । ।

୧୭—ଦୂରାନ୍ୱୟ

ଅନ୍ୱୟ କଷ୍ଟହେଲେ ଦୂରାନ୍ୱୟ ଦୋଷ ହୁଏ । ଯଥା ।

ପ୍ରାଣେଶ ପ୍ରେମ ହୋଇ ବରଦ୍ରବତା
ଲେଭଇ ଯେ ନାରୀ ଜଳ ଅନଳ
ଦେବାଳୟ ସୁଧା ହୁଏ ସେ ପ୍ରମଦା-
ପାନପକ୍ଷେ ସଦା କାଳ ଗରଳ ।

ସୁମିତ୍ରା ପୃ ୬ ଷ୍ଠା

୧୮—ଅକ୍ରମତା

ରଚନାର କ୍ରମ ଭଙ୍ଗହେଲେ ଅକ୍ରମତା ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା ।

ସୁଖେ ଗୃହ୍ୟ ଭୋଗକର ଧର୍ମକୁ ସୁମର ,
ବଦ୍ଧବର ଏମନ୍ତ ଦ୍ୱାରକା ଗଲେ ହର ।

ଏଠାରେ " ଏମନ୍ତ ବଦ୍ଧବର " ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଥିଲେ ସୁସଙ୍ଗତ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

୧୯—ସମ୍ବନ୍ଧ ଭ୍ରମକାରିତା

ସମାସ ହେତୁ ପଦ ସହିତ ପଦାନ୍ତରର ସମ୍ବନ୍ଧ ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ ଲୁପ୍ତ ନ ଥାଏ ସେଠାରେ ସମ୍ବନ୍ଧଭ୍ରମକାରିତା ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା

କଳୁଷ ନଦୀ ଜଳରୁ ଉଠିଲେ ।
କମଳ କୁମୁଦ ମାନେ ଫୁଟିଲେ ॥

ର : କ : ୬୪

ଏଠାରେ କଳୁଷ ପଦ ଜଳର ବିଶେଷଣ ସତ୍ତ୍ୱେ ନଦୀର ବିଶେଷଣ ପରି ଆସିଥିବାରୁ ଉପରୋକ୍ତ ଦୋଷ ହୋଇଅଛି ।

୨୦ ପ୍ରସିଦ୍ଧିତ୍ୟାଗ

ଯେ ଶବ୍ଦ ଯହିଁରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ, ସେ ଠାଇଁରୁ ଭିନ୍ନହେଲେ ଉପରୋକ୍ତ ଦୋଷହୁଏ ।

ଯଥା —

ଦେଖ ମେଘ ଘୋର ରବ କରୁଅଛି ଅଜ
ବିରହୀ ପ୍ରାଣ ନେବାକୁ ହେଉଛି କି ? ସଜ

ମେଘରେ "ରବ" ଶବ୍ଦ ଯୁକ୍ତ ନୁହେଁ । ଯେହେତୁ ଦୁଷ୍ଟପକ୍ଷିମାନଙ୍କର କୂଜନରେ ରବଶବ୍ଦ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ ।

ଅର୍ଥଦୋଷ

୧ ଅପୁଷ୍ଟ	୫ ଅଶ୍ଳୀଳ
୨ ଦୁଷ୍କ୍ରମ	୬ ଖ୍ୟାତି ବିରୁଦ୍ଧତା
୩ ଗ୍ରାମ୍ୟ	୭ ବିଦ୍ୟା ବିରୁଦ୍ଧତା
୪ ବ୍ୟାହତ	୮ ପ୍ରକାଶିତ ବିରୁଦ୍ଧତା

୧ ଅପୁଷ୍ଟ—

ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ମୁଖ୍ୟଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକୁ ପୁଷ୍ଟ ନକରେ, ତାହାକୁ ଅପୁଷ୍ଟତା ଦୋଷ ବୋଲନ୍ତି । ଯଥା ।

ସୁରଙ୍ଗ ଅଧର ଅଗ୍ରସ୍ଥ ରଙ୍ଗ ଦନ୍ତ ଦନ୍ତ ହେଲା ତହିଁ ।
ସିନ୍ଦୂରରେ ସ୍ନାନ କରିବ ଅରୁଣ ପୁଣି ମନ୍ଦହାସେ ଶୋହ ।
ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାନୁ ଅଳକା ସାଜିବା ଦେଖିକି ମାଣିକ୍ୟ-କୂପରେ ପଶି
ସବୁ ପ୍ରକାରେ ଗୁପତ ହେଉଅଛି ଝଟକ ମାନଙ୍କ ଦଶି

ସୁଭଦ୍ରାପରିଣୟ ପୃ ୬

ଏଠାରେ ସୁରଙ୍ଗ ବିଶେଷଣ ଦ୍ୱାରା କବିତାର ଅର୍ଥର କୌଣସି ପୁଷ୍ଟି ସାଧନ ହେବାକୁ ନାହିଁ, ଅଧିକ କହିଥିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହୋଇ-

ଥାନ୍ତା । ଯେହେତୁ ପରେ ଦିନୁଦିନୁ ରଙ୍ଗହେବା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇ ଅଛି ଏହେତୁରୁ ଅପୁଷ୍ଟତା ଦୋଷହେଲା ।

୨ ଦୁଷ୍କ୍ରମ—

ଅର୍ଥକଥନର କ୍ରମଭଙ୍ଗହେଲେ, ଦୁଷ୍କ୍ରମ ଦୋଷ ହୁଏ । ଯଥା

ପିଇଲେଜୁଥିବ ପଣା ପରିବେ ସ୍ୱେଚ୍ଛ ଅଗଣା ମଣ୍ଡାପର ସୁଣ୍ଡ ଗେହ୍ଲାଇଲେ ଯେ ॥ ଲାବଣ୍ୟବତୀ ୧୨୩

ଏଠାରେ ପ୍ରଥମେ ପିଇବା ଦ୍ୱିତୀୟେ ଗେହ୍ଲାଇବା ବର୍ଣ୍ଣନାଥିବାରୁ ଦୋଷାବହଅଟେ । ଯେହେତୁ ଚର୍ବଣପରେ ପିଇବା କ୍ରମଅଟେ ॥

ପୁନଶ୍ଚ

ଯହିଁ ସିନ୍ଧୁର କୋହଳ ଭର ବସାନ୍ତେ ବ୍ରହ୍ମଅଶ୍ୱ ଗୁଣର,
ଦେଖିଣ କମ୍ପିଲେ ନାଗ ନର ସୁର ଅସୁର ଯେ ।
ଛଚଷ ରାମାୟଣ ପୃ ୧୬୧

ଏଠାରେ ନର ସୁର ବୋଲିବା ଦ୍ୱାରା କ୍ରମଭଙ୍ଗ ହୋଇଅଛି । ସୁର ନର ବୋଲିଥିଲେ ଉଚିତ ହୋଇଥାନ୍ତା ।

୩ ଗ୍ରାମ୍ୟ—

କାବ୍ୟର ଚମତ୍କାରିତା ନଥିଲେ ଗ୍ରାମ୍ୟ ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା ॥

ବାଳକ ବାଳକା ଧରିଣ ଶୃଙ୍ଗାର ।
ଫୁଲ ତୋଳୁଛନ୍ତି ଦଉଡ ଦଉଡ ।

୪ ବ୍ୟାହତ—

ପଦାର୍ଥର ବରୁଦ୍ଧାର୍ଥ ସ୍ଥଳେ ବ୍ୟାହତ ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା ॥

ଶୁଣିଛି ଚନ୍ଦ୍ରବଦନ ; ଶରତେ ନୀର ଲୋଚନ
ତେବେହେଁ ତୋହରୁ ଉପମା ଦେବାକୁ ନାହିଁନା ସର୍ବଭୁବନ ॥
ନାଗରଞ୍ଜନ ॥ ଛ : ଗ : ପୃ ୯୨

ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନ ରୂପ ଉପମାଦେଇ ସୁଦ୍ଧା ତ୍ରିଭୁବନରେ ଉପମା ଦେବାକୁ ନାହିଁ ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବାରୁ ପୂର୍ବାପର ଅର୍ଥ ବିରୁଦ୍ଧହୋଇ ବ୍ୟାହତଦୋଷହେଲା ।

୫ ଅଶ୍ଳୀଳ—

ବାକ୍ୟରୁ ଅଶ୍ଳୀଳାର୍ଥ ଅଣସୁଥିଲେ ଉକ୍ତ ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା

ଚଣ୍ଢୋପୂଳା ଷଣ୍ଢଁ ବସ୍ତ୍ରାରି ପଯ୍ୟନ୍ତ
ଗଳାଇ ତାକୁ ମଧ୍ୟରେ
ଅସି ତୋପାଗରେ ମିଳନ୍ତେ ସେସ୍ୱେଚ୍ଛେ
ବସାଇ ଅଙ୍କୁ ଅଙ୍କରେ ॥

ଉ : ଲ : ପୃ ୮

ଏଠାରେ ଚଣ୍ଢୋପୂଳା କାମୁକ ଯକ୍ଷକୁ ତେଲିଁକର ବାହାର ସଲେ ଏଅର୍ଥଥିଲେ ହୁଦ୍ଧା, ଦୁରୁପଯୁକ୍ତ ବସ୍ତ୍ରାର ମଧ୍ୟରେ ଗଳାଇ ଲେ * ଏହ୍ୱ ଅଶ୍ଳୀଳାର୍ଥ ବ୍ୟକ୍ତ ହେଉଥିବାରୁ ଅର୍ଥରେ ଅଶ୍ଳୀଳ ଦୋଷହେଲା ।

୬ ଖ୍ୟାତ ବିରୁଦ୍ଧତା ※

ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ପ୍ରଶସ୍ତିର ବିରୁଦ୍ଧହୁଏ, ତାହାକୁ ଖ୍ୟାତ ବିରୁଦ୍ଧତା ବୋଲିଯାଏ । ଯଥା ।

ନିଦାଘ ତୃଷାର୍ତ୍ତ ପୀଡ଼ିତ ଚାତକ ।
ଭିନ୍ନକ ଦେଖଇ ପଲ୍ୱଲ ଉଦକ ॥

ଚାତକ ପଲ୍ୱଲ ଉଦକ ପାନକରିବାର ପ୍ରଶସ୍ତି ବିରୁଦ୍ଧଅଟେ ।

୭ ବିଦ୍ୟା ବିରୁଦ୍ଧତା—

ଯେଉଁ ଅର୍ଥ ଶାସ୍ତ୍ରର ବିରୁଦ୍ଧହୁଏ , ତାହାକୁ ବିଦ୍ୟାବିରୁଦ୍ଧତା ବୋଲିଯାଏ । ଯଥା ।

କୁଞ୍ଜେ କୁଞ୍ଜେକପି ଝିଙ୍କାରି ତାବଲେ କମଳେଲ ବାଟପଡିଲ ।

ର : ଭ : ପୃ ୫୩

※ ନିମ୍ନଲିଖିତ ବିଷୟ କବି ସମ୍ମତଅଟେ ।

ନୂପୁରରେ ନିକ୍ୱଣ ଓ ରଣିତ , ପକ୍ଷି ମାନଙ୍କଠାରେ କୂଜନ, ମେଘରେ ଗର୍ଜନ, ପାପ ଏବଂ ଅନ୍ଧକାରର ମଳିନତା ,ହାସ ଏବଂ

ଏଠାରେ ଝିଙ୍କାରି ଜାଣିବା ଶାସ୍ତ୍ର ବିରୁଦ୍ଧଅଟେ, ଯେହେତୁ ଝିଙ୍କାରି ଝିଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ମତ ।

ପୁନଶ୍ଚ ।

କାମିନୀମାନେ ହୋଇ ଯୂଥ ଯୂଥ
କରନ୍ତେ ଗମନ ନପାନ୍ତି ପଥ

ର : କ : ପୃ ୬୬

ଏଠାରେ "କାମିନୀ ଯୂଥ ଯୂଥ" ଏହା ବୋଲିବା ବିଦ୍ୟାବିରୁଦ୍ଧ ଅଟେ । ଯେହେତୁ ମୃଗାଦି ପଶୁଜାତିରେ ଯୂଥଶବ୍ଦ ପ୍ରୟୋଗଯୋଗ୍ୟ ।

୮ ପ୍ରକାଶିତ ବିରୁଦ୍ଧତା

ଯେଉଁ ଅର୍ଥରୁ ବିରୁଦ୍ଧାର୍ଥ ପ୍ରକାଶପାଏ, ତାହାକୁ ପ୍ରକାଶିତ ବିରୁଦ୍ଧତା ବୋଲଯାଏ । ଯଥା ।।

ହେ ମହାରାଜ ! ଆପଣଙ୍କର ପୁତ୍ର ଗୃହଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରାପ୍ତହେଉନ୍ତୁ । ମୁଁ ଏହି ଆଶିର୍ବାଦ କରୁଅଛି ।

ଏଠାରେ ପ୍ରକାରାନ୍ତରରେ ରାଜାଙ୍କର ନାଶଅର୍ଥ ବୋଧହେଉଅଛି, ଏଣୁ ଏହା ଦୋଷାବହ ଅଟେ ।

ରସଦୋଷ

ଯଦ୍ୱାରା ରସର ହ୍ରାସହୁଏ ତାହାକୁ ରସଦୋଷ ବୋଲଯାଏ । ଏହା ସ୍ଥୂଳତଃ ପାଞ୍ଚପ୍ରକାର ଯଥା ।

୧ ଧରେସ୍ୱ ରସାଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା

ଯଶର ଶୁକ୍ଳତା, କ୍ରୋଧ ଏବଂ ଅନୁରାଗର ରକ୍ତତା, ନଦୀରେ ପଙ୍କଜାଦି, ପଦ୍ମିନୀସ୍ତ୍ରୀର ପାଦାଘାତଦ୍ୱାରା ଅଶୋକ ପୁଷ୍ପିତ ହେବା, ସ୍ତ୍ରୀର ମୁଖମଦ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବକୁଳ ପୁଷ୍ପିତ, ଚକୋରର ଜ୍ୟୋସ୍ନା ପାନ, ଯୁବକ ମାନଙ୍କର ହାରହତାଶହେତୁ ମୁକ୍ତାହାର ତୁଟନ, ଦିବସରେ ପଦ୍ମ ଓ ରାତ୍ରିରେ କୁମୁଦର ବିକାଶ, ବର୍ଷା କାଳରେ ମାନସସରୋବରକୁ ହଂସ ମାନଙ୍କର ଗମନପ୍ରଭୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାର କବିସମ୍ମତ ଅଟେ ।

୨ ଅନବସରରେ ରସର ପ୍ରକାଶ ଓ ହ୍ରାସ
୩ ରସର ପୁନରୁତ୍ଥାପନ
୪ ରସାଙ୍ଗର ଅତିବିସ୍ତୃତି
୫ ପ୍ରକୃତି ବିପର୍ଯ୍ୟାସ

୧ ବିରୋଧି ରସାଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା—

ଯେଉଁ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ରସର ବିରୋଧି ରସାଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୁଏ । ଯଥା ।

କୁମାରୀ ହୋଇଯେ ବାଞ୍ଛୋଇଥିଲ ଏବେ ସୁଧବା ବନା ?
ବିଧବା ମାନଙ୍କୁ ଶୁଭ କର୍ମରେ ଗୋ ! ବାରଣ ଅଛଇ ଜିନା

❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋

❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋

ଉଷା ମଣ୍ଡପକୁ ଯିବେ ଦୋଲ ଦେଇ ହେଉଛନ୍ତି ସଜବାଜ
ସଜ ଦେଖି ତାହା ମନ ନ ମୋହିବ ଚନ୍ଦ୍ରମା ପାଇବେ ଲାଜ

ସୁଲୋଚନା ପୃ ୭୯

ଏଠାରେ ଦୁଃଖ ବିଧୁର ସୁଲୋଚନାର ପକ୍ଷେ ଚନ୍ଦ୍ରଲୁଣ୍ଠିତ ସଜବାଜବର୍ଣ୍ଣନା ଅସଙ୍ଗତ ।

୨ ଅନବସରରେ ରସର ପ୍ରକାଶ ଓ ହ୍ରାସ

ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ରସ ମଧ୍ୟରେ ଅପର ରସର ଅପ୍ରାସଙ୍ଗିକ ଭାବ ରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କଲେହେଲେ, ଅନବସରରେ ରସର ପ୍ରକାଶ ଓ ହ୍ରାସ ହୁଏ ଯଥା ।

ଶୁଭେ ଦୁନ୍ଦୁଭିନାଦ ନିରତ ଏମନ୍ତେ ହେଲେ ଦିବସ ଅନ୍ତ ଜଳଦ ବୃଦ୍ଧି ଚରନ୍ତ ଦେଇବା ଗୃଧ୍ରୀ ପ୍ରବେଶେ ଯେ । ସେନାମାନଙ୍କ ଦର୍ପକୁ ଦଣ୍ଡି ତାହାର ଥିଙ୍କି କୃପାଣେଗଣ୍ଡି ଦେଖି ଭାଙ୍ଗିଲେ ପଦାତି ଚୂର୍ଣ୍ଣୀଭୂତ ସହାସେ ଯେ । ଶସ୍ତ୍ର ଗୁଡ଼ାଇ କ୍ଷେତ୍ରପାଳଙ୍କ କଲୁ ଯେ । ଧନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ ଧରି ସେ ଭସ୍ମ କରନ୍ତି ଯେ । ସମ୍ମିତ୍ରେ ମଖ ସଦନେ ପଶି ତର୍ପଣ ଜଳ ବହନ୍ତି ରଶ୍ମି ଅନଳେ ଗ୍ରାମକୃଷ୍ଣ ଜାତେଶି ଅତିକ୍ରୋଧରୁ ଯେ ॥

ସଭ୍ୟସମାଜକୁ ଏକ୍ଷଣେ ତହୁଁ ଅସୁର ଗୃହଁ ହୋଇଲା ମୋହ ଭାବିଲା ପୂର୍ବେ ନଥିଲା ନାହିଁ ହୋଇବ ପୁଣି ଯେ । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୌଭାଗ୍ୟ ସୁକେଶୀ ଚକ୍ଷାଶକାଶ ଶର୍ପର ହାସେ, ଜନ ମାନସ ମୋହନ ପାଶୀ, ରମଣୀମଣି ଯେ । ସରସିଜ ଦର୍ପଣ ଚନ୍ଦ୍ରବଦନା ଯେ । ସୁହାସକ କରକ କୁନ୍ଦରଦନା ଯେ । ସିନ୍ଦୂର ବାଳ ଘନ ପ୍ରବାଳ ବିମ୍ବ ବିଦ୍ରୁମ ନବ ପ୍ରବାଳ ବନ୍ଧୁଜୀବକ ଛବିହସନ୍ତି ରଦ ଛଦନା ଯେ ।

ସୁଭଦ୍ରାପରିଣୟ ପୃ ୩୩

ଏଠାରେ ଦୁର୍ଦ୍ଦମ ସଂଗ୍ରାମବର୍ଣ୍ଣନ ଅବସରେ ଦୈତ୍ୟର ସଭ୍ୟ-ସମାଜପ୍ରତି ଆସକ୍ତି ସ୍ୱରୂପ ଶୃଙ୍ଗାର ରସ ବର୍ଣ୍ଣନ ଅନୁଚିତ ।

୩ ରସର ପୁନଃ୨ ଉତ୍ଥାପନ । ଯଥା ।

ଗୋଟିଏ ରସ ପୁନଃପୁନଃ ବର୍ଣ୍ଣିତହେଲେ ରସର ପୁନଃପୁନରୁତ୍ଥାପନ ଦୋଷହୁଏ । ଯଥା ।

ସୁଲୋଚନାର କ୍ରନ୍ଦନ

୪ ରସାଙ୍ଗର ଅତିବିସ୍ତୃତି

ମୁଖ୍ୟରସର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅପେକ୍ଷା ଅଙ୍ଗସ୍ୱରୂପ ଅନ୍ୟରସର ବର୍ଣ୍ଣନ ବିଶେଷ ବା ଅଧିକ ହେଲେ, ରସାଙ୍ଗର ଅତିବିସ୍ତୃତି ହେଲବୋଲି ବୁଝାଯିବ ।

୫ ପ୍ରକୃତି ବିପର୍ଯ୍ୟାସ

ବର୍ଣ୍ଣନାଦ୍ୱାରା ନାୟକ ନାୟିକାର ଗୁଣରେ ଦୋଷ ଲକ୍ଷିତ ହେଲେ ପ୍ରକୃତିବିପର୍ଯ୍ୟାସ ଦୋଷ ହୁଏ ।

୬ଷ୍ଠ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

ଗୁଣ ।

ଯାଦୃଶ ରଚନା ଦ୍ୱାରା ରସର ଉତ୍କର୍ଷ ସାଧିତ ହୁଏ, ତାହାକୁ

ଗୁଣ କହନ୍ତି । ଏହି ଉତ୍କର୍ଷ କାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣଗତ ହୁଏ, ଏହା ତିନ ପ୍ରକାର ; ଯଥା ।

୧—ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ।

୨ ଓଜ ।

୩ ପ୍ରସାଦ ।

୧ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ।

ଏହି ଗୁଣ ଶୃଙ୍ଗାର କରୁଣ ଓ ଶାନ୍ତ ରସର ଉପଯୋଗି ଅଟେ ।

ଟବର୍ଗ (ଟଠଡଢଣ) ବ୍ୟତୀତ ଅପର ବର୍ଗର ଅକ୍ଷରମାନଙ୍କର ସହିତ ବର୍ଗାନ୍ତ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣ (ଙଞଣନମ) ଯୋଗ ହୋଇ ମଧୁର ଅଳ୍ପ ସମାସ ବା ଅସମାସ ରଚନାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଯଥା ।

ଙ+କ=ଙ୍କ, ଙ+ଖ=ଙ୍ଖ, ଙ+ଗ=ଙ୍ଗ, ଙ+ଘ=ଙ୍ଘ

ଞ+ଚ=ଞ୍ଚ, ଞ+ଛ=ଞ୍ଛ, ଞ+ଜ=ଞ୍ଜ, ଞ+ଝ=ଞ୍ଝ

ଇତ୍ୟାଦି ।

ଟ ଠ ଡ ଢ ଏହି ଗୁଣର ଉପଯୋଗୀ ନୁହନ୍ତି । ଯଥା ।

ଯେବେନେ ନୟନେ ଅଙ୍ଗ ଶୋଭା ତୋର
ଦେଖିଲି ମୟୂର ଭଳି ।
ପାଞ୍ଚିଲି ଜଡିଲେ କାହିଁ କୃପା ମତେ
ନଭସ୍ଥ ପୁରୁଷ କରି ॥

୨—ଓଜ ।

କାବ୍ୟରେ ଯେ ଧର୍ମ ଥିଲେ ଚିତ୍ତ ଉଦ୍ଦୀପ୍ତ ହୁଏ ତାହାକୁ ଓଜୋ ଗୁଣ କହନ୍ତି; ଏହା ବୀର, ବିଭତ୍ସ ଓ ରୌଦ୍ର ରସରେ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ, ଏବଂ ବର୍ଗର ପ୍ରଥମାକ୍ଷରସହିତ ଦ୍ୱିତୀୟାକ୍ଷର, ତୃତୀୟାକ୍ଷର ସହିତ ଚତୁର୍ଥାକ୍ଷର ଯୋଗ ହୋଇ ରଚନା ଇତ୍ୟାଦିର ବର୍ଣ୍ଣାବଳୀରେ ଅଧଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ରେଫ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଏବଂ ଟ, ଠ, ଡ, ଢ, ଶ, ଷ ଓ ସମାସ ବହୁଳ ବାକ୍ୟାବଳି ଓଜୋଗୁଣର ଦ୍ୟୋତକ ଅଟେ । ଯଥା ।

ଯୋଦ୍ଧା , ଋଦ୍ଧା , ପ୍ରଚଣ୍ଡ , ଊର୍ଜ୍ଜସ୍ୱଳ

୩—ପ୍ରସାଦ ଗୁଣ ।

କାବ୍ୟରେ ଯେ ଧର୍ମ ଥିଲେ ପଦଗତ ଅର୍ଥ ସହସା ବୋଧ ହୋଇ ଚିତ୍ତକୁ ଝିମାନ୍ୱୟୁ ଆନନ୍ଦିତ କରଏ, ତାହାକୁ ପ୍ରସାଦଗୁଣ କହନ୍ତି । ଯଥା ॥

ଜଗତୀ ଉପରେ ଜଗତମୋହନୀ
ବସି ହେଉଥିଲି ବେଶ ।
ଫିଟି ଲୋଟୁଥିଲା ସୁପଦେଁ ଚରମେ
ଛଇଳ କୁଞ୍ଚିତ କେଶ ॥

୭ ମ ପରିଚ୍ଛେଦ ।

କାବ୍ୟର ଶୋଭା କାରକ ଯେ ଧର୍ମ ତାହାକୁ ଅଲଙ୍କାର ବୋଲଯାଏ । ଏହା ଦୁଇପ୍ରକାର ॥ ଯଥା । ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ଓ ଅର୍ଥାଳଙ୍କାର ॥

ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ।

ଶବ୍ଦର ଶୋଭାକାରକ ଯେ ଧର୍ମ ତାହାକୁ ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର କୁହାଯାଏ । ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ସ୍ଥୂଳତଃ ତିନି ପ୍ରକାର । ଯଥା ।

୧ ଅନୁପ୍ରାସ
୨ ଯମକ
୩ ଶ୍ଳେଷ ।

୧—ଅନୁପ୍ରାସ—

ସ୍ୱରର ସାମ୍ୟ ନଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ବର୍ଣ୍ଣର ସାମ୍ୟକୁ ଅନୁପ୍ରାସ ବୋଲଯାଏ । ଯଥା ।

ଦେଖିଲି ବାଲାକୁ ସୁହେମଶୀଳାକୁ ବଳା କଙ୍କଣା କୁନ୍ତଳାକୁ ।
ଲମ୍ବାଇ ଗଳାକୁ ସୁମୋତି ମାଳାକୁ ଗୁନ୍ଥିଁ ଯେ ଥିଲି ଚପଳାକୁ ॥
ବାଲା ରେ । କର ଭର ଦେଇ ଶିଳାକୁ ॥

ନାସାର ଉପରେ ବଜାଉ ଥିଲା ବାଜେଣି ନୂପୁର ବାଳାକୁ ।

୬—ଯମକ । —

ଭିନ୍ନାର୍ଥ ବୋଧକ ଏକପ୍ରକାର ଶବ୍ଦର ପୁନରାବୃତ୍ତି ହେଲେ ଯମକ ହୁଏ । ଯଥା ।

ବହଇ ଝଙ୍କାର ଝର ଝର ଅବଇତ ।
ହରେଷ ତରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗ ରଙ୍ଗଣୀ ଶୋଭିତ ଯେ ॥
କହୁ ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ଶୀତଳକୁ ବାଞ୍ଛ ।
ବହେ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ମନ୍ଦଗତି କରେ ରଚ ଯେ ॥
ବିନ୍ଧେ ଘନ ଘନ ଘନ କୁଶକଣ ଯଥା ।
ବୃଷ୍ଟି ମଧୁର ମଧୁର ମଧୁର ଯେ କଥା ଯେ ॥
ବିଭ୍ରାନ୍ତ ଭୃଙ୍ଗ ଭୃଙ୍ଗ ଭୃଙ୍ଗ କରେ କେଳି ।
ବନୀ ବନ ବନିତା କ ସ୍ୱପ୍ନହାସେ ଝୁଲ ଯେ ॥

ଏହା ମାଳଯମକ ମଧ୍ୟଯମକ ଏବଂ ପ୍ରାନ୍ତଯମକରୂପେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଯମକ ମାଳାବଦ୍ଧ ହେଲେ ମାଳ ଯମକ, ବାକ୍ୟର ଅଦ୍ୟରେ ରହିଲେ ଅଦ୍ୟ ଯମକ, ମଧ୍ୟରେ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ ଯମକ, ଏବଂ ପ୍ରାନ୍ତରେ ରହିଲେ ପ୍ରାନ୍ତ ଯମକ ହୁଏ ।

୩ — ଶ୍ଳେଷ ।

ଯେଉଁଠାରେ ଏକମାତ୍ର ଶବ୍ଦ ଅନେକାର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ, ତାହାକୁ ଶ୍ଳେଷ ବୋଲଯାଏ । ଯଥା ॥

କାମୁ ନାକ ଶିରି ଦାନ ଯୋଗ୍ୟ ଯୋଷାକୁ ।
ହରର ଦାନ ନବର ଅଲଙ୍କାରକୁ ॥

ଏଠାରେ " ନାକଶିରି ଦାନ " ପଦ ସ୍ୱର୍ଗ ସମ୍ପତ୍ତି ଦାନ ଓ " ନାସିକା ଶୋଭା ଛେଦନ " ରୂପ ଉଭୟ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାରୁ ଶ୍ଳେଷାଲଙ୍କାର ହେଲା ।

ଅର୍ଥାଲଙ୍କାର ।

ଅର୍ଥର ଶୋଭାକାରକ ଯେ ଧର୍ମ, ତାହାକୁ ଅର୍ଥାଲଙ୍କାର ବୋଲଯାଏ । ଏହା ପଞ୍ଚତ୍ରିଶ ପ୍ରକାର , ଯଥା

୧ ଉପମା
୨ ରୂପକ
୩ ପରିଣାମ
୪ ସ୍ମରଣ
୫ ସନ୍ଦେହ
୬ ଭ୍ରାନ୍ତିମାନ୍
୭ ଅପହ୍ନୁତି
୮ ଉଲ୍ଲେଖ
୯ ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା
୧୦ ଅତିଶୟୋକ୍ତି
୧୧ ଅର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସ
୧୨ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ
୧୩ ପ୍ରତିବସ୍ତୂପମା
୧୪ ନିଦର୍ଶନା
୧୫ ବିଭାବନା
୧୬ ବିଶେଷୋକ୍ତି
୧୭ ବ୍ୟତିରେକ
୧୮ ସମାସୋକ୍ତି
୧୯ ସହୋକ୍ତି
୨୦ ବିନୋକ୍ତି
୨୧ ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି
୨୨ ବ୍ୟାଜୋକ୍ତି
୨୩ ବ୍ୟାଜସ୍ତୁତି
୨୪ କାବ୍ୟଲିଙ୍ଗ
୨୫ ପରିକର
୨୬ ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି
୨୭ ପରିବୃତ୍ତି
୨୮ ବିଷମାଲଙ୍କାର ,
୨୯ ଅସଙ୍ଗତି
୩୦ ବିରୋଧାଭାସ
୩୧ ବ୍ୟାଘାତ
୩୨ ଅନୁକୂଳ
୩୩ ଅର୍ଥାପତ୍ତି
୩୪ ସଂକର
୩୫ ସଂସୃଷ୍ଟି

୧ — ଉପମା ।

ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟରେ ଅନ୍ୟ ବିଷୟର ଧର୍ମ କଥିତ ହେଲେ ଉପମାଲଙ୍କାର ହୁଏ । ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟକୁ ଉପମେୟ ଓ ଯାହାର ଧର୍ମ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟରେ କଥିତ ହୁଏ, ତାହାକୁ ଉପମାନ କହନ୍ତି । ଉପମେୟ ଓ ଉପମାନ ଉଭୟ ନିଷ୍ଠ ସମାନ ଗୁଣକୁ ଧର୍ମ ବା ସାଦୃଶ୍ୟ ବୋଲଯାଏ । ଗୁଣ, କିମ୍ବା ସ୍ୱରୂପରେ ଏହି ଧର୍ମ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଉପମାଦୁଇ ପ୍ରକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମା

ଲୁପ୍ତୋପମା ।

ଉପମାରେ ପ୍ରାୟ, ଯେହ୍ନେ, ଯଥା, ଯେପରି, ତୁଲ୍ୟ, ସଦୃଶ-ନ୍ୟାୟ, ସମ, ପରାୟେ, ପରି, ବତ, ଇତ୍ୟାଦି ସାଦୃଶ୍ୟବୋଧକ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଯୁକ୍ତହୁଏ, ଏହେତୁରୁ ଏମାନଙ୍କୁ ଉପମା ବାଚକ କହନ୍ତି ।

ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମା ।

ଉପମେୟ, ଉପମାନ, ସାମାନ୍ୟଧର୍ମ ଓ ଉପମାବାଚକ-ଶବ୍ଦ ଏହି ଚତୁଷ୍ଟୟ ଯେଉଁ ବାକ୍ୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ, ସେଠାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମାଲଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଦେଖାଇ ଘମ୍ବରେ ମଧ୍ୟେ ଗୃହବାଳା
ବେଳ ସଖୀ ବେନି ପାଶେ,
ଛବି ମୂର୍ତ୍ତି ଏକ ରେଖାରେ ଦିଶଇ
ଇନ୍ଦୁଲା ଯଥା ଅକାଶେ,
ଯ : ଭେ : ପୃ ୧୧

ଏଠାରେ ଗୃହ ବାଳା ଓ ସଖୀ——ଉପମେୟ

ଇନ୍ଦୁଲା——ଉପମାନ

ଏକରେଖାରେ ଛବିମୂର୍ତ୍ତି ଦିଶିବା-ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମ "ଯଥା" ଉପମା ବାଚକ । ଏମାନେ ଏକବାକ୍ୟରେ ଥିବାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣୋପମାଲଙ୍କାର ହୋଇଅଛି ।

ଲୁପ୍ତୋପମା

ଉପମେୟ, ଉପମାନ, ସାମାନ୍ୟ ଧର୍ମ ଓ ବାଚକ ଏମାନଙ୍କର ମଧ୍ୟରୁ ଯଦି କୌଣସିଟାର ଅଭାବ ବାକ୍ୟରେ ଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ସେଠାରେ ଲୁପ୍ତୋପମା ହୁଏ । ଯଥା ।

ବମ୍ବାଧରୀଙ୍କର ଚମ୍ପକ ଅଙ୍ଗୁଳି
କର୍ଣ୍ଣେ ମଥୁ ଧୁଁଆଳ,
ଉପୁଜିବା ଆଶେ ବେଦନ୍ନରେ ଗଢ଼ା
ଦେଉଅଛୁ ଲୌହ ଡାଳ ।

ପାବଣ୍ଡୀ ପୃ ୨

ବମ୍ବାଧରୀ ଓ ଚମ୍ପକ ଅଙ୍ଗୁଳି ଏହି ପଦ ଦ୍ୱୟରେ "ପରି" ରୂପ ଉପମାବାଚକ ଶବ୍ଦ ଓ "ସୁନ୍ଦର" ରୂପ ସାଧର୍ମ୍ୟ ଲୋପ ହୋଇଅଛି ।

୨—ରୂପକ ।

ଉପମେୟ ଓ ଉପମାନର ଅଭେଦ କଥିତ ହେଲେ ରୂପକାଲଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମାର୍ତ୍ତଣ୍ଡ—ମୟୂଖ, ସନ୍ତାପିତ
ଜ୍ୱର ଉପତାପେ କାନ୍ତି
ଶିଳା ଧାତ ଅସ୍ଥି—ଜାଲରେ ବଳିତ
ହୋଇଛି ଅତି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ
ତରୁ ବୃନ୍ଦ ଗୃହ ଧମନୀ ଅବଳୀ
ଦିଶୁଛି ଶରୀର ଭେଦୀ
ଜୀବନ ସୋପାନ ବହି ଅଛିବାରୁ
ଜୀବନ ସଂଶୟ ଛେଦୀ ।

ଚନ୍ଦ୍ରୋପୂଜା ପୃ ୨

କୁଟିଳ କୁନ୍ତଳ—ଅନ୍ତମୂଳ ବେଷେ
ଲବଣୀ-ମାଳ ରଚଇ

ଫେନ ପୁଞ୍ଜ ହାସ-ରସେ ତରଙ୍ଗିଣୀ
ଭ୍ରମସ୍ତି ରଙ୍ଗେ କ୍ରୀଡଇ ।

ଚନ୍ଦ୍ରୋତ୍ପଳା ପୃ ୨

ପୌର୍ଣ୍ଣମାସୀ–ନଭେ ଶୋଭୁଥିଲେ ଦେବ
କ୍ଷୀରାବ୍ଧି-ଶୁକ୍ତି ମୌକ୍ତିକ
ଛାର୍ ଗୋଷ୍ଠେ ଷଣ୍ଢ ଅଖଣ୍ଡ ଚନ୍ଦ୍ରମା
ସୁର ଧୂନୀ-ପୁଣ୍ଡରୀକ ।

ଯଃ କେଃ ପୃ ୬୨

ଏଠାରେ ଉପମେୟ ଶିଳା ତରୁ ବୃନ୍ଦ ଲହରୀମାଳ ଫେନପୁଞ୍ଜ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କସହ ଅସ୍ଥି ଧମନୀଆବଳୀ କୁନ୍ତଳକୁନ୍ତଳ କ୍ଷିରାବ୍ଧି ଶୁକ୍ତି-ମୌକ୍ତିକ ସୁରଧୂନୀ ପୁଣ୍ଡରୀକ ରୂପ ଉପମାନ ସମୂହର ଅଭେଦ କଥିତ ହେବାରୁ ରୂପକାଲଂକାର ହେଲା ।

୩—ପରିଣାମ

ଉପମାନ ଉପମେୟ ସ୍ୱରୂପରେ ପ୍ରକୃତ ବିଷୟର ଉପଯୋଗୀ ହେଲେ ପରିଣାମାଲଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।।

ସ୍ୱଭାବେ ସୁବର୍ଣ୍ଣ, ଯୌବନ
ହେଲା ଯୋଗ୍ୟ ରସାଣ
ରୂପାସ୍ତ୍ରର ହେଲା ରୂପସୀ
ଷଷ୍ଠ ଅମୋଘ ବାଣ ।

ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ପୃ ୧୨

ଏଠାରେ ୧ ମ ପଦରେ ଯୋଗ୍ୟ ରସାଣ, ଓ ୨ ୟ ପଦରେ କନ୍ଦର୍ପର ବାଣ ସ୍ୱରୂପ ଉପମାନ, ଯୌବନ ଏବଂ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ସ୍ୱରୂପ ଉପମେୟ ଭାବରେ ସୁକାନ୍ତିର ଲାବାଣ୍ୟସମ୍ପାଦନ ଓ ଦର୍ଶକ ଯୁବକ ମାନଙ୍କର ହୃଦୟାକର୍ଷଣସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକୃତକାର୍ଯ୍ୟର ଉପଯୋଗୀ ହେବାରୁ ପରିଣାମାଲଂକାର ହେଲା ।

ଏହି ପରିଣାମାଲଂକାର ରୂପକଅଲଂକାର ମଧ୍ୟରେ ଅତି ସାମାନ୍ୟ

ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ , ଭ୍ରମ ନିବାରଣ ନିମନ୍ତେ ନିମ୍ନେ ବୁଝାଇ ଦିଆଗଲା ॥ ଯଥା ॥

ରୂପକ , ଉପମାନ ଓ ଉପମେୟର ଶୋଭାକୁ ମାତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତ କରେ ॥ ଯେପରିକି " କରପଦ୍ମ " ଏହିପଦରେ ଉପମାନ ପଦ୍ମ ଉପମେୟ-କରର ସୌକୁମାର୍ଯ୍ୟ ରକ୍ତିମାସ୍ୱରୂପ ଶୋଭାକୁ ପ୍ରକାଶ କରୁଛି ପରିଣାମାଲଂକାରସ୍ଥଳରେ ଉପମାନ ପ୍ରକୃତାର୍ଥର ଉପଯୋଗୀ ହୁଏ । ଏହିମାତ୍ର ରୂପକ ପରିଣାମ ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

୪—ସ୍ମରଣ

ସାଦୃଶ୍ୟାନୁଭବ ହେତୁ ସଦୃଶବସ୍ତ୍ୱନ୍ତରର ସ୍ମୃତି ହେଲେ ସ୍ମରଣାଲଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଦେଖି ବଙ୍ଗୀର   ନୀଳାମ୍ବର-ଶୋଭି
ସ୍ୱଚ୍ଛରୁ ଅଙ୍ଗ-ଲତିକା
ସ୍ମରିଲେ ଗୁଣୀଏ   ପରିଚିତ ନୀଳ—
ସିନ୍ଧୁ ହିଲ୍ଲୋଳେ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ।

ପାର୍ବତୀ ପୃ ୮୩

ଏଠାରେ ନୀଳାମ୍ବର-ଶୋଭି ସ୍ୱଚ୍ଛରୁ ଅଙ୍ଗ-ଲତିକାରେ ନୀଳ-ସିନ୍ଧୁ ହିଲ୍ଲୋଳଗତ ଚନ୍ଦ୍ରିକାର ସାଦୃଶ୍ୟ ଥିବାରୁ ସେହି ସାଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିବା ଦ୍ୱାରା ଚନ୍ଦ୍ରିକାର ସ୍ମରଣ ହେଲା । ଅର୍ଥାତ୍ ବଙ୍ଗୀର ଅଙ୍ଗ ନୀଳଶାଢ଼ୀଦ୍ୱାରା ଯେ ଶୋଭା ବିସ୍ତାର କରୁଅଛି , ଶାଢ଼ୀ ସମାନ ଗୁଣ ବିଶିଷ୍ଟ ସିନ୍ଧୁ ହିଲ୍ଲୋଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରିକା ସେହି ଶୋଭା ବିସ୍ତାର କରୁଥିଲା ।

୫—ସନ୍ଦେହ

ଉପମେୟ ଓ ଉପମାନର ପାର୍ଥକ୍ୟ ନିର୍ବଚନବିଷୟରେ ଚମତ୍କାର ଜନକ ସଂଶୟ ଜନ୍ମିଲେ ସନ୍ଦେହାଲଂକାର ହୁଏ । ଯଥା

କାଳୁଛି ନୁହଇ ମାର ନାହିଁ ଫୁଲ ଧନୁଶର
ସୁଧାକର ନୁହେ ତହିଁ କଳଙ୍କ ଅଛି ।

ଅଜ୍ଞ ଦେବତା ମାନଙ୍କୁ କର୍ପା । ଅର୍ଣ୍ଣବା ମଜ୍ଜକୁ
ମୋହର ସୁକୃତ ଏପୁରୁଷ ହୋଇନ୍ତୁ
ମୋର ପୁଣି ସୁକୃତ କେତେ
ଏମନ୍ତ ଶୋଭା ତାତ ହେବାକୁ ଜଗତେ ॥

ଲ: ବ: ପୃ ୪୬

ଏଠାରେ ଲୋକୋତ୍ତରଶାଳୀ ସୁନ୍ଦର · ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁସ୍ୱରୂପଉପମେୟର ସମସୁନ୍ଦର ଫୁଲଧନୁ ସୁଧାକର ଏହି ଉପମାନମାନଙ୍କରୁ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଇବା ସକାଶେ ଲାବଣ୍ୟବତୀ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଥିବାରୁ ସନ୍ଦେହାଳଂକାର ହେଲା ।

୬—ଭ୍ରାନ୍ତିମାନ୍

ସାଧର୍ମ୍ୟ ହେତୁରୁ ଉପମେୟରେ ଉପମାନ ଭ୍ରମବୋଧ ତଦ୍ଗତ କାର୍ଯ୍ୟକର୍ତ୍ତୃତ ହେଲେ, ଭ୍ରାନ୍ତିମାନ୍ ଅଳଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

କେଶକୁ ଶୈବାଳ ମନେକରି ମୀନା-
ବଳୀ ଧାଆନ୍ତି ସଦ୍ଧରେ
ବରଡ଼ା ସହିତ ମରାଳ ଆସଇ
ବାହୁ ମୃଣାଳ ଆନରେ ।

ଛନ୍ଦୋମାଳା ପୃ ୬୦

ଏଠାରେ କେଶ ଓ ବାହୁ ରୂପଉପମେୟରେ ଶୈବାଳ ଓ ମୃଣାଳ ରୂପ ଉପମାନର କୃଷ୍ଣତା ଓ କୋମଳତା ସାଧର୍ମ୍ୟରୁ ମୀନାବଳୀ ଓ ମରାଳ ଭ୍ରମକରି ଅଗ୍ରଗାମୀ ହୋଇଅଛନ୍ତି, ଏଣୁ ଭ୍ରାନ୍ତିମାନ୍ ଅଳଂକାର ହେଲା ।

୭—ଅପହ୍ନୁତି

ପ୍ରକୃତକୁ ନିଷେଧ କରି ଅପ୍ରକୃତ କୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କଲେ ଅପହ୍ନୁତି ଅଳଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ବସ୍ତୁ ନୁହଇ ସେ ଅଟଇ ଧୂମ
ଅନ୍ୟ ନାମ ତାର ଆକାଶ କୁସୁମ ।

ଚିଲ୍ଲିକା ପୃ ୩୬

ଏଠାରେ ଯୁଗ୍ମ ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରକୃତ ବସ୍ତୁକୁ ନିଷେଧ କରି ଧୂମ ଓ ଆକାଶ କୁସୁମ ସ୍ୱରୂପ ଅପ୍ରକୃତ ପଦାର୍ଥକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରୁ ଅପହ୍ନୁତି ଅଳଂକାର ହେଲା ।

୮—ଉଲ୍ଲେଖ

ଏକ ବିଷୟ ଅନେକ ଲୋକ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ପ୍ରକାର ହୋଇ ଉଲ୍ଲିଖିତ ହେଲେ ଉଲ୍ଲେଖାଲଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ତାକୁ ଯେ ନନ୍ଦ ନାଗର କାହ୍ନ
ଦେଖି ପାରୋର ଦ ତାହାର ମନ
ଶିଶୁଙ୍କ ବସନ୍ତ ଶିଶୁ ପରାୟେ
ନାରୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକି ମଦନ ପରାୟେ
ବୃଦ୍ଧଙ୍କୁ ବାଳକ ସ୍ୱଭାବ ମତି
ଜ୍ଞାନଙ୍କି ନିର୍ଗୁଣ ରୂପ ଶ୍ରୀ ପତି
ଭକ୍ତକୁ ନନ୍ଦ ନନ୍ଦନ ପରି
ନାନା ରୂପ ଧରେ ମନକୁ ଧରି ।

ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ : ପୃ ୭୫

ଏଠାରେ ଏକ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଶିଶୁଙ୍କ ଶିଶୁ ପରାୟେ, ନାରୀଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିକି କନ୍ଦର୍ପପରି, ବୃଦ୍ଧମାନଙ୍କୁ ବାଳକପରି, ଜ୍ଞାନଙ୍କୁ ନିର୍ଗୁଣବ୍ରହ୍ମପରି, ଭକ୍ତଙ୍କୁ ନନ୍ଦନନ୍ଦନପରି ଦିଶୁଥିବାରୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଉଲ୍ଲେଖାଲଂକାର ହେଲା ।

୯—ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା

ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ ଅପ୍ରକୃତବିଷୟରୂପରେ କେବଳ ତର୍କଣା କରାଗଲେ ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷାଲଂକାରହୁଏ । ଯଥା ।

ସୁନୀଲ ଅମ୍ବର—ସନ୍ଦୋହର ଗାତ୍ର—
ସଙ୍କୁଳ ଉଦୟ ତଃ
କସୃନ ପାଇଁ କି ? ତାନ ଢାଡି ଅଛି
ଛନ୍ତୁ କାୟ ନୀଳ ପଟ ।

ଛନ୍ଦୋମୃଳା ପୃ ୩

ଏଠାରେ ଚନ୍ଦ୍ରୋପମା ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟବିଷୟ ଚନ୍ଦ୍ରବାୟୁ ନୀଳପଟ୍ଟସ୍ୱରୂପ ଅପ୍ରକୃତ ବିଷୟରେ ତର୍କିତହୋଇଥିବାରୁ ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷାଲଂକାର ହେଲା ।

ଏହି ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷାଲଂକାରରେ କେତେକ ବାଚକପଦ ଅବଶ୍ୟକ ହୁଏ, ତାହାନିମ୍ନେ ପ୍ରକଟ ହେଲା । ଯଥା ।

କି, ଅବା, ବା, କିମ୍ବା, ଯଦ୍, ସନ୍ଦେହ ? ସିନା ଇତ୍ୟାଦି ।

୧୦—ଅତିଶୟୋକ୍ତି

ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟର ବର୍ଣ୍ଣନା ଲୋକୋତ୍ତର ହେଲେ ଅତିଶୟୋକ୍ତି ହୁଏ । ଯଥା ।

ସ୍ୱୟମ୍ଭୂ କାଣଠାବରୁ   କର ରଣ କଢ଼ି ଭାଙ୍ଗୁ—
ମଣିର କାମିଣି ସାର ଶୁଦ୍ଧ ଚକୁର ।
ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ହେଲେ ଯେ ପାଣି   ଶେଷ କଲା ପଥ ଶ୍ରେଣୀ
ଭୂତ ଭଣ୍ଡ କହୁ କନ୍ଦୁ ହୋଇ ସୁନ୍ଦର ।
ସୁଦୃଷ୍ଟି ଏ ରତ୍ନେ ହୁଥର ।
ସୁମତ ଚୂର୍ଣ୍ଣକୁନ୍ତଳ ବୋଲି ନ କହ ।

ସୁଭଦ୍ରା ପରିଣୟ : ପୃ ୧୧ ପ ୯ ଦ

ଏଠାରେ ସୁଭଦ୍ରାଙ୍କର କେଶ କଲାପ ଏବଂ ଚୂର୍ଣ୍ଣ କୁନ୍ତଳ ସ୍ୱରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ "ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କର ଭୁଜ ଚତୁଷ୍ଟୟ ଦ୍ୱାରା ରଚନୀୟ ହେବାର ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ" ଏରୂପ ଲୋକୋତ୍ତର ବର୍ଣ୍ଣନା ହେବାରୁ ଅତିଶୟୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହେଲା ।

୧୧—ଅର୍ଥାନ୍ତର ନ୍ୟାସ

ପ୍ରକୃତ ବିଷୟ ଅପରବିଷୟଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ ହେଲେ ଅର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସ ଅଲଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ସେକାଳେ ଦାବାନଳେ ଗିରି କାନନେ
ଜଳୁଥିବ ହେ ଯେବେ ବାରି ବର୍ଷଣେ
ଲଭିବ ଅନଳ ସଂଶୟ ତହିଁ
ମହତ ଲୋକର ଏ ସୁରୀତି ଅଛି

ଏଠାରେ ଜଳ ବର୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଶିଖିକାନନ ବିଧ୍ୱଂସୀ ଦାବାନଳ ପ୍ରଶମନ ମେଘର ଅବଶ୍ୟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଏରୂପ ପ୍ରକୃତ ବସ୍ତୁ ଚତୁର୍ଥ ପାଦଦ୍ୱାରା ସମର୍ଥିତ (ଦୃଢୀକୃତ) ହେବାରୁ ଅର୍ଥାନ୍ତର ନ୍ୟାସ ଅଳଙ୍କାର ହେଲା ।

୧୨ — ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ

ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବସ୍ତୁର ଧର୍ମ ଅପରବସ୍ତୁର ଧର୍ମ ସହିତ ଅନୁରୂପ ହେଲେ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଦେହ ସମ୍ଭାଷଣ କାହିଁ ଲୋ କାରଣ ମାନେକ ? ପ୍ରେମିକମନ
ସୂକ୍ଷ୍ମକୁ ସ୍ଥୂଳରେ ପଥ ଓଗାଳିଲେ ସ୍ଥୂଳକୁ ଛାଡ଼ି ଯାଉନ ।

କେ: ଗୋ: ପୃ ୨

ପ୍ରେମିକ ମନ ଦେହସମ୍ଭାଷଣ କାରଣମାନେ ନାହିଁ; ସୂକ୍ଷ୍ମକୁ ସ୍ଥୂଳ ପଥଓଗାଳି ନପାରେ, ଏଠାରେ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ଯୁବକ ଯୁବତୀ ଦୁହିଁଙ୍କର ମନ, ନବୀନ ପ୍ରେମାନୁସ୍ୟୂତ ହେବା, ସ୍ଥୂଳଦ୍ୱାରା ସୂକ୍ଷ୍ମ ବାରିତ ନୋହିବା ଏହି ବାକ୍ୟ ଦ୍ୱୟର ଅନୁରୂପ ସାଦୃଶ୍ୟ ଥିବାରୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତାଲଙ୍କାର ହେଲା ।

୧୩ — ପ୍ରତିବସ୍ତୂପମା

ସଦୃଶ୍ୟ ବାକ୍ୟମାନଙ୍କର ସାମାନ୍ୟଧର୍ମ ଭିନ୍ନ ୨ ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ପାଇଲେ ପ୍ରତିବସ୍ତୂପମାଳଙ୍କାର ହୁଏ, ଯଥା ।

ପୂଣ୍ୟଭୂମି ନୋହୁ ଥିଲେହେଁ ଏବାଲା
ଜନମି ଥାନ୍ତା ଉତ୍କଳେ
ତ୍ରିଦଶ-ସୁନ୍ଦରୀ ସୌଦାମିନୀ କେବେ
ସ୍ଫୁରେକି ବସୁଧାତଳେ

ଯ : କେ : ପୃ ୨୦

ପୁଣ୍ୟଭୂମି ଭିନ୍ନସ୍ଥଳେ ବାଳାଜନ୍ମ ନହେବା ଓ ତ୍ରିଦଶ ସୁନ୍ଦରୀ ବସୁଧାତଳେ ସ୍ଫୁରଣ ନହେବା ଉଭୟ ସଦୃଶ ବାକ୍ୟରେ ଜନ୍ମହେବା ରୂପ ସାଧାରଣଧର୍ମ ଜନମ ଓ ସ୍ଫୁରଣରୂପ ଭିନ୍ନ ୨

ଶବ୍ଦଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶହୋଇଥିବାରୁ ପ୍ରତିବସ୍ତୂପମା ଅଳଙ୍କାର ହେଲା ॥

ଅଥବା ଯେପରି ଶୈବଳ ସୁନ୍ଦରୀ ସୌଦାମିନୀ ବସୁଧା ତଳେ ସ୍ଫୁରେ ନାହିଁ, ସେପରି ଏ ବାଳା ପୂର୍ଣ୍ଣେତର ଭୂମିରେ ଜନ୍ମ ହେବା ସମ୍ଭବନହେ, ଏଠି ସଦୃଶ ବାକ୍ୟ ଦ୍ୱୟର ଉକ୍ତି ସ୍ୱରୂପ ସାମାନ୍ୟ— —ଧର୍ମ ଜନ୍ମ ସ୍ଫୁରଣ ରୂପ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଶବ୍ଦ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ହୋଇ ଥିବାରୁ ପ୍ରତି ବସ୍ତୂପମାଳଙ୍କାର ହେଲା ।

୧୪—ନିଦର୍ଶନା ।

ବିଷୟର ଉପମାନର ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧ ସଙ୍ଗତ ହେବା ନିମନ୍ତେ ସାଦୃଶ୍ୟର ଅଧ୍ୟାହାର ହେଉଥିଲେ ନିଦର୍ଶନାଲଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା

ଦଧି ସୃଷ୍ଟି କିମ—ପ୍ରତୀପେ ବାସନା
ଯୋଷଇ ହୃଦେ ଯେ ପ୍ରାଣୀ
ତୃଣ ହୋଇ ସିନା ଭାସିବାକୁ ଲୋଡ଼େ
ପ୍ରପାତ ସ୍ରୋତେ ଅଜାଣି ।

ଯେଉଁ ଲୋକ ଦଧି ତଥ୍ୟାନକ ପ୍ରତିକୂଳବାସନା କରୁଅଛୁ, ସେ ଲୋକ ତୃଣ ହୋଇ ପ୍ରପାତ ସ୍ରୋତରେ ଉଠିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଅଛୁ, ଏଠି ବାକ୍ୟଦ୍ୱୟ ସମ୍ବନ୍ଧ ସଙ୍ଗତହେବା ନିମନ୍ତେ ଅନୁକରଣୀୟତା ରୂପ ସାଦୃଶ୍ୟ ଅଧ୍ୟାହୃତ ହେଉଥିବାରୁ ନିଦର୍ଶନାଲଙ୍କାର ହେଲା ।

୧୫—ବିଭାବନା ।

ବିନା ହେତୁରେ କାର୍ଯ୍ୟର ଉତ୍ପତ୍ତି ହେଲେ ବିଭାବନା ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ପୁଣେ ପଡ଼େ ପୁଣି ଏମନ୍ତ ବିପାକ
ଏଡ଼େ ବେଗରେ
କେ କହିବ କାହିଁ ଏବଜ୍ର ପଡ଼ିଲା
ବିନା ମେଘରେ ।

ଭୂଷା : ପୃ ୩୩

ଏଠାରେ ଊଷାର ମରଣ ଘଟଣା କାରଣରେ ହେବା ଉଲ୍ଲିଖିତ ହେବାରୁ ବ୍ରିଗିଡ୍ ଯାହାରେ ମଧ୍ୟ ଘଟଣା ମେଘରେ ବଜ୍ରାଘାତ ହୋଇ ଥିବା ଉକ୍ତ ହେବାରୁ ଘଟଣାକାରଣରେ କାର୍ଯ୍ୟୋତ୍ପତ୍ତି ସ୍ୱରୂପ ବଭବ--

--ନାଲଙ୍କାର ହେଲା ।

୧୬—ବିଶେଷୋକ୍ତି ।

ହେତୁ (କାରଣ) ଥାଇ ଫଳ (କାର୍ଯ୍ୟ) ର ଅଭାବ ହେଲେ ବିଶେଷୋକ୍ତି ଅଲଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ସେହି ପ୍ରେମ ବନ୍ଧ ମୁହିଁ ଦେଲି ଜାତ
ତୁଟି ନପାରିଲା ଲଜ୍ଜାର ନଗତ ।

ନ : ହେ : ପୃ ୩୪

ଲଜ୍ଜାର ନଗତ ଛଣ୍ଡାଇବା ପ୍ରତି ପ୍ରେମ କେବଳ କାରଣ ଅଟେ । କିନ୍ତୁ ସେହି ପ୍ରେମ ଥାଇ ନୃପକାଶ୍ମୀରୀଙ୍କର ଲଜ୍ଜାର ନଗତଚ୍ଛେଦନସ୍ୱରୂପ କାର୍ଯ୍ୟର ଅଭାବ ହେଉଥିବାରୁ ବିଶେ-ଷୋକ୍ତି ଅଲଙ୍କାର ହେଲା ।

୧୭—ବ୍ୟତିରେକ ।

ଉପମାନରୁ ଉପମେୟର ଆଧିକ୍ୟ କଥିତ ହେଲେ ବ୍ୟତିରେକ ଅଲଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଦିଶୁଥିଲା ଶିଶୁ ତରଣାକ୍ଷୀ ରତ୍ନ—
ଭୂଷଣେ କିବା ମଞ୍ଜୁଳ
ତୁଳ ତାର ଦିନା ହୁଅନ୍ତା ତତତ—
ଲତାରେ ଫୁଟିଲେ ଫୁଲ ।

ଯ : ହେ : ପୃ ୬୮

ଏଠାରେ ଉପମାନ ତତତଲତାଠାରୁ ଉପମେୟ ଶିଶୁ ତରଣାକ୍ଷୀ (ଲଳିତା)ର ଆଧିକ୍ୟ କଥିତ ହୋଇଅଛି । ଯେହେତୁ ଉପମାନ ତତତ ଲତାରେ ଫୁଲ ଫୁଟିଲେ ଉପମେୟର ତୁଳନା ହୁଅନ୍ତା ବୋଲି ଉଲ୍ଲିଖିତ ହୋଇଅଛି, ଏଣୁ ବ୍ୟତିରେକ ଅଲଙ୍କାରହେଲା ।

୧୮—ସମାସୋକ୍ତି ।

କାର୍ଯ୍ୟ ବା ଗୁଣ ଦ୍ୱାରା ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟରେ ଅପର ଅବାଞ୍ଛିତ ବିଷୟାନ୍ତର ବ୍ୟବହାର ତର୍କଣା କରାଗଲେ ସମାସୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

କମଳା ଉଠିମା ଲିଟ୍ଟ କାନନେ ।
ବସନ୍ତେ କୋକିଳ ଭ୍ରମର ସ୍ୱନେ ।
ନଦୀ ଜଳ କଳ, ଘୂର୍ଣ୍ଣ ଚଞ୍ଚଳ ।
ହୁଅଇ ଶୋଭନ; ରନ୍ତୁ ବଚନେ ।
ନଦୀକୁ ରହସ୍ୟ ଭାଷୁ ବିଜନେ ॥

ଉ : ବ : ପୃ ୧୮

ନଦୀକୁ ବିଜନରେ ଭାଷିବାରୂପ କାର୍ଯ୍ୟ ଦ୍ୱାରା ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବାୟୁଠାରେ ନାୟକ ବ୍ୟବହାର ଏବଂ ନଦୀଠାରେ ନାୟିକା ବ୍ୟବହାର ତର୍କଣା କରାଯାଇଥିବାରୁ ସମାସୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହୋଇଅଛି ।

୧୯—ସହୋକ୍ତି ।

ଯେଉଁଠାରେ ଏକ ପଦାର୍ଥ ସହଭାବ ସହଯୋଗେ ଅତିଶୟୋକ୍ତି ଅନୁପ୍ରାଣିତ ହୋଇ ଦୁଇଗୋଟି ପଦାର୍ଥକୁ ବୁଝାଇଥାଏ ସେଠାରେ ସହୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଶସ୍ତ୍ର ଭୂମି ଦେହ ଚାହିଁ ଶତ୍ରୁ ନାରୀ ଗଳେ ।
ଓଟାର ନେଲେ ଖାପୁନ ଶତ୍ରୁ ପ୍ରାଣ ସହ ।

ମହାଯାତ୍ରା ପୃ ୧୩୭

ଶସ୍ତ୍ର ଖାପୁନ ପ୍ରଥମେ ଓଟାରିଲେ ପଶ୍ଚାତ୍ ପ୍ରାଣଯାଏ, କିନ୍ତୁ ସଙ୍ଗେ ଯିବା ବର୍ଣ୍ଣନ କରି ଅତିଶୟୋକ୍ତି, ଏଠାରେ " ଓଟାରିନେଲେ " ଏହି ଶବ୍ଦ " ସହ " ଶବ୍ଦ ବଳରେ ଶତ୍ରୁ ପ୍ରାଣ ଓ ଖାପୁନ ଦୁହିଙ୍କ ବିଷୟ କହିବାରୁ ସହୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହେଲା ।

୨୦—ବିନୋକ୍ତି ।

ଯତ୍ର ବିନା ଅନ୍ୟର ଉତ୍କର୍ଷ ବା ଅପକର୍ଷ କଥିତ ହେଲେ ବିନୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

କମଳା ଗଳାରୁ—ବରବସନ୍ତାପେ
ବିବର୍ଣ୍ଣ ହେଲା ସେ ଶ୍ୟାମା
ଚନ୍ଦ୍ରମା ସଜନୀ ଗ୍ରହଗଣେ ଯଦି
କାଳିମା ବିନା ନ ଯାମା ।

ଯ : କେ : ପୃ ୪୮

ଏଠାରେ କମଳାର ବଚନରୁ ଶ୍ୟାମା ବିବର୍ଣ୍ଣ ହେବା ଚନ୍ଦ୍ରମା ବିନା ନ ଯାମା କାଳିମାବର୍ଣ୍ଣ ଧାରଣ କରିବା ରୂପ ଅପକର୍ଷ କଥିତ ହେବାରୁ ବିନୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହେଲା ।

୨୧—ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି

କବିର ଅଭିମତାର୍ଥ ଭଙ୍ଗୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ହେଲେ ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ସତ୍ୟ କହାଉଣ କାରଣ ମୋହ ପଡ଼ିବ ଉର୍ଦ୍ଧେଁ ।
ସାଉଁଟିଣ ପକ୍ୱ କଦଳି ସଙ୍ଗେ କହନ୍ତି ନେଇ ।

ସୁ : ପ : ପୃ ୨୩

ଅଥବା

ଶରଯୂ , ତମସା , ପୁଣି ଗୋମତୀ ତଟିନୀ
ତୀର ଦେଶୁଁ ଅସୁରନ୍ତ ସୂର୍ଯ୍ୟ ବଂଶୀକରେ
ମହୋ ସ୍ତୁତେ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋
❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋ ❋
ଯମ ଦଂଷ୍ଟ୍ରା ସଦୃଶ ଶର ଦକ୍ଷ କରେ
ସବ୍ୟେ ଧନୁ ; ଠାଣନ୍ତେ ଯା ଗୁଣକର୍ଣ୍ଣ ଯାଏ ,
ଶତ୍ରୁ ସୀମନ୍ତିନୀ କର୍ଣ୍ଣୁ ବେଗେ ପଡ଼େ ଝଡ଼ି
କର୍ଣ୍ଣୋତ୍ପଳ , ଚୁଟେକରେ କଙ୍କଣ ଟଙ୍କାରେ ।

ମହାଯାତ୍ରା ପୃ: ୯୯

ପ୍ରଥମ ଉଦାହରଣରେ ନଗର ମଣିମାଣିକ୍ୟରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଥିବା ସ୍ୱରୂପ କହିବାର ଅଭିମତାର୍ଥି ହାପଣିରେ ପଦ୍ମବଦନୀ ସଙ୍ଗେ ଗଜ ମୌକ୍ତିକ ବିକ୍ରି ହେଉଥିବା ବର୍ଣ୍ଣନ ଭଙ୍ଗୀ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶ ପାଉ ଥିବାରୁ ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହେଲା ।

ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଦାହରଣରେ ଶତ୍ରୁ ସାମନ୍ତଙ୍କ ମାନଙ୍କର ପତିମାନେ ଯୁଦ୍ଧରେ କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ମୃତହୋଇଥିବାରୁ ସ୍ତ୍ରୀମାନେ ବିଧବା ହୋଇଥିବା ଅଭିମତାର୍ଥ, ସେମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣୋତ୍ପଳ ଭ୍ରଂଶ ବଳୟ ଭଞ୍ଜନ ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନ ଭଙ୍ଗୀରୁ ପ୍ରକାଶ ହେଉଥିବାରୁ ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି ହୋଇ ଅଛି ।

୨୨—ବ୍ୟାଜୋକ୍ତି

ଗୋପ୍ୟ ବସ୍ତୁର ପ୍ରକାଶ ଶଙ୍କାରେ ତାହାକୁ ଭଙ୍ଗୀ ଦ୍ୱାରା ଗୋପନକଲେ ବ୍ୟାଜୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ସୈରନ୍ଧ୍ରୀ ବଲ୍ଲଭର ଦେଖି ହାତୀ ଯୁଦ୍ଧ ।
ତାହାଁ ପାଇଁ ହେଉ ଅଛନ୍ତି ଅବୋଧ ॥
ଏହି ପ୍ରକାଶରୁ ଡରକୁଛି ମୁହିଁ ।
ବଲ୍ଲବ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରୀତି କରେ କି ଲୁଚାଇ ॥
ସ୍ତ୍ରୀଣି ମାନଙ୍କର ଚରିତ ଦୁର୍ଜ୍ଞେୟ ।
ବଲ୍ଲବକୁ ଅବା ଏ କରିଥିବ ପ୍ରିୟ ॥
ଏମାନ ଶୁଣି ମୁହିଁ ତାହା ଭଣ୍ଡାଇ ।
କହେ ପାପ କଥା ନ ଜାଣଇ ମୁହିଁ ॥
ବୃଦ୍ଧ ବଧ କଥାକୁ କରି ଦେଇ ପଛ ।
ବ୍ରାହ୍ମଣଙ୍କ ହାତୀସଙ୍ଗତେ ଯୁଦ୍ଧାଇଛ ॥
ଏ ସବୁଗୁଁ ବିନା ମୁହିଁ ଦୁଃଖୀ ହୋଇ ।
ଧର୍ମକୁ ଚିହ୍ନି କରି ବିକଳ ହୁଅଇ ॥

କୃ: ମ: ଭ: ବି: ପ: ପୃ ୨୪

ବଲ୍ଲବ ସୈରନ୍ଧ୍ରୀଙ୍କର ସ୍ୱାମୀ ଥିବା ବସ୍ତୁର ପ୍ରକାଶାଶଙ୍କାରେ

ଯୁଧିଷ୍ଠିରଙ୍କୁ ସୈରନ୍ଧ୍ରୀ ବସ୍ତ୍ରୀ ସହିତ ଯୁଦ୍ଧରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବଧ ଶଙ୍କାକର ଦୁଃଖିତ ହୋଇଥିବା ରୂପ ବ୍ୟାଜୋକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଗୋପନ କଲେ ।

୨୩—ବ୍ୟାଜ ସ୍ତୁତି

ନିନ୍ଦାରୁ ସ୍ତୁତି ବା ସ୍ତୁତିରୁ ନିନ୍ଦା ଅଭିପ୍ରାୟ ଥିଲେ ବ୍ୟାଜସ୍ତୁତି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

କହୁଥାଏ ମାମୁଁ ମୋତେ କେତେ ସେନେହ
କରନ୍ତା ବନ୍ଦନା ଦହୁ ହେଉ ଅଛି ଦେହ ।

ର : କ : ପୃ ୧୦୬

କଂସଙ୍କର ସ୍ନେହପ୍ରତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ଉକ୍ତିଥିବାରୁ ନିନ୍ଦାମୂଳକ ସ୍ତୁତି ଅଭିପ୍ରାୟ ଅଛି ॥

୨୪—କାବ୍ୟଲିଙ୍ଗ

ବାକ୍ୟ ବା ପଦାର୍ଥ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଭାବପ୍ରଯୁକ୍ତ ହେତୁ ହେଲେ କାବ୍ୟଲିଙ୍ଗ ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଖଳ କାନ କୁହା ଅବ ଈର୍ଷ୍ୟା ଉପାସକେ
ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଦା ଗୃହ ସଙ୍ଘ ; * * *
* * * * * * * *
* * * * * * * *
ବୃଥା ହେଲା ଈର୍ଷ୍ୟାର ସେ ଆଶା
ଯେଣୁ ତୁମ୍ଭେ ଏକ କର୍ଣ୍ଣେ କାନ କୁହା ବାଣୀ
ଶୁଣି ଅନ୍ୟ କର୍ଣ୍ଣମୂଳ ରଖିଲ ଗୁପତେ
ଶୁଣିବାକୁ ଅଭିଯୁକ୍ତ କଥା ଯଥାକାଳେ ।

ମ : ଯା : ପୃ ୬୬

ବର୍ଣ୍ଣ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତି ଖଳ କାନକୁହାଙ୍କର ବାକ୍ୟରେ ମୁଗ୍ଧ ହୁଅନ୍ତୁନାହିଁ ଏରୂପ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟଥିବାରୁ ପ୍ରତି "ଏକକର୍ଣ୍ଣେ କାନକୁହାବାଣୀ ଶୁଣି ଅନ୍ୟକର୍ଣ୍ଣ ଅଭିଯୁକ୍ତକଥା ଯଥାକାଳେ ଶୁଣିବାକୁ ଗୁପ୍ତରେ ରଖିଲ" ଏହିବାକ୍ୟାର୍ଥ ହେତୁହେବାରୁ କାବ୍ୟଲିଙ୍ଗ ଅଳଙ୍କାରହେଲା ।

୨୫—ପରିକର

ବିଶେଷଣ ଅଭିପ୍ରାୟମୂଳକ ହେଲେ ପରିକରାଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ମାତଃ ! ବଦ୍ଧ୍ୟାଧି   ବଗ୍ ଭୟ ହାରି
ହେ ଅବର କୃପାକର
ଛୋଭ ଏ କେଶଙ୍ଗ   ହେଉ ସଦା ମୋର
ଛପଦ ହଣ୍ଣ ବେଶସ୍ଥ

ଯ : ହେ : ପୃ ୭୫

ଏଠାରେ ବର ଓଁ କୃପାଭକ୍ଷା ଅଭିପ୍ରାୟସହିତ ବଗ୍ଭୟହାରି ହେବାବର ବିଶେଷଣ ଅଭିପ୍ରାୟ ମୂଳକ ହୋଇ ସାର୍ଥକତା ସମ୍ପା-ଦନ କରୁଅଛି, ଏଣୁ ପରିକରାଳଙ୍କାର ହେଲା ।

୨୬—ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି

ଚମତ୍କାରିତା ସହିତ ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟର ଯଥାର୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାର କୋହଯାଏ । ଯଥା

ଯୂଥ ଯୂଥ ହୋଇ ଭ୍ରମନ୍ତି ନାନାରଙ୍ଗେ ବିହଙ୍ଗ
ଭରଙ୍ଗ ଗୃହିଣି ଗୃହାନ୍ତି ଗୃରୁ ଗ୍ରୀବା ଢୋଳଣେ
କନ୍ଦୁକ କ୍ରୀଡାରେ ସୁନ୍ଦରୀ ଅଙ୍ଗରତ ଏସ୍ଥଳେ
ଉଠୁଛୁ ପଡୁଛୁ କନ୍ଦୁକ ଗୃରୁ କର କମଳେ
କନ୍ଦୁ କର ଗତି କଳନ୍ତେ କ୍ରୀଡ଼ା ଲୋଲ ଲୋଚନ
ଚଳ—ଭ୍ରୂ-ଗୃରୁ ନର୍ତ୍ତନ ଦିଶେ କିବା ଶୋଭନ

ଚ : ଭା : ପୃ ୧୬

ବର୍ଣ୍ଣନୀୟ ବିଷୟ ତରଣୀୟଥ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରଭାଗା ଏହି ଦୁଇଙ୍କର ଗୃରୁ ଗ୍ରୀବା ଢୋଳନ ଓ ତରଙ୍ଗଗୃହିଣୀ ଗ୍ରହଣିକା ଓ କନ୍ଦୁକ ହସ୍ତରେ ପଡିବା, କନ୍ଦୁକର ଗତି କଳନା କରନ୍ତେ ଚଳ—ଭ୍ରୂରୁ ଗୃରୁନର୍ତ୍ତନ ଇତ୍ୟାଦି ବର୍ଣ୍ଣନ ଚମତ୍କାରିତା ,ସମ୍ପାଦନ କରୁଥିବାରୁ ସ୍ୱଭାବୋକ୍ତି ଅଳଙ୍କାରହେଲା ।

୧୭ ପରିବୃତ୍ତି

ସମାନ ପଦାର୍ଥ ସମାନ ବା ନ୍ୟୂନ ଦ୍ୱାରା ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହେଲେ ପରିବୃତ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ତୋ ଦେହରୁ ସୌରଭ୍ୟ ନେଇ ଗନ୍ଧବହ
ତୀର ବାସୀଙ୍କୁ ଦେଉଛି ,
ତାହାଙ୍କ ସନ୍ତାପ ନେଇ ଅବ୍ଧି ଗର୍ଭେ
ବାଡବ ଛଳେ ଥୋଇଛି ।

ଚନ୍ଦ୍ରୋପଳା : ପୃ ୩୫

ଗନ୍ଧବହ(ବାୟୁ)ଚନ୍ଦ୍ରୋପଳା ଦେହରୁ ସୌରଭ୍ୟ ନେଇ ତୀର ବାସୀଙ୍କୁ ଦେବା , ତାହାଙ୍କର ସନ୍ତାପ ନେଇ ଅବ୍ଧି ଗର୍ଭେ ବାଡବାନଳଛଳେ ଥୋଇବାରୂପ ବିନିମୟ ଦ୍ୱାରା ପରିବୃତ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହୋଇଅଛି ।

୧୮— ବିଷମାଳଙ୍କାର

ଗୁଣ କିମ୍ବା ଦ୍ୱାରା କାର୍ଯ୍ୟ ଓ କାରଣ ଦୁହିଁଙ୍କର ବିରୁଦ୍ଧତା କିମ୍ବା ଅରମ୍ଭିତ ବୈଫଲ୍ୟ ଥାଇ ଅନର୍ଥ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ବିଷମାଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଅସି ଥିଲେ ଖରପଣ ଦେଖାଇବ ଅଣେ
କୁରୁ କ୍ଷେତ୍ରେ ପଡିଲେସେ ଗୋମାୟୁ ଗର୍ଭସେ ।

ଏଠାରେ ଖରପଣ ଦେଖାଇବା ନିମନ୍ତେ ଅସିବାରୂପ କାର୍ଯ୍ୟର ବୈଫଲ୍ୟ ହୋଇ କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ଶୃଗାଳ କବଳରେ ପଡିବା ରୂପ ଅନର୍ଥ ଉତ୍ପନ୍ନ ହେବାରୁ ବିଷମାଳଙ୍କାର ହେଲା ।

୧୯ —ଅସଙ୍ଗତି

କାରଣ ଥିବା ସ୍ଥଳରେ କାର୍ଯ୍ୟ ଉତ୍ପନ୍ନ ନୋହି ଅନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଉତ୍ପନ୍ନହେଲେ ଅସଙ୍ଗତି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଯୌବନ ହରିଲେ ତରୁଣୀ ଦେହରୁ
ହନ ମଣି ଶୂନ୍ୟେ ଥାଇ

ଫାଶି ଦେଉଛନ୍ତି ଧୀବରେ ମୀନଙ୍କୁ

ବଡ଼ିଶ ରଜ୍ଜୁ ପକାଇ

ଚନ୍ଦ୍ରୋପଲା : ପୃ ୮

ଜୀବ ବଧ୍ୟା ଫାଶିଦାୟକ ପ୍ରଭାକରଣ ଯେହେତୁକ ଜୀବହତ୍ୟା କାରୀ ଲୋକ ଫାଶି ପାଉଅଛନ୍ତି । ଏଠାରେ ଦିନମଣିଙ୍କଠାରେ ଜୀବନ ହରଣ ରୂପ କାରଣ ରହି ଫାଶି ସ୍ୱରୂପ ଦୀର୍ଘ ମୀନଙ୍କ ଠାରେ ଉତ୍ପନ୍ନହେବାରୁ ଅସଙ୍ଗତି ଅଲଂକାର । ଅଥବା

ଚାଃ ପୂଃ ପୃ ୧୦

" ଯାହା ତ ହେଉଛି ପ୍ରଗରେ ଇତ୍ୟାଦି"

୩୦—ଭଦ୍ରେଥାଲେଷ

ବାକ୍ୟ ପର ଅଭାବ ଥିବା ପଦ ବାକ୍ୟ ହୋଇନଥିଲେ ଭଦ୍ରେଥା ଲେଷାଲଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ତରୁଣୀର ଗଳି ସ୍ଖଳିତ ହୋଇଲା

ବଢ଼ିଲା ତରଣି ଗତି

ଜୀବନ ଗ୍ରହନ୍ତେ ପୁଲିନ-ଅବଳୀ

ହୋଇଲା ସୁକାନ୍ତ ମତି ।

ଚାଃ ପୂଃ ପୃ ୭

ଏଠାରେ ପୁଲିନମାଳା ଜୀବନ ଗ୍ରହିବାରୁ ସୁକାନ୍ତ ମତି ହେଲା , ଏହି ବାକ୍ୟାର୍ଥ ଅଭାବ ଅଛି ପରନ୍ତୁ ଜୀବନ ଶବ୍ଦ ଜଳ ବାଚକ ହୋଇଥିବାରୁ ବାକ୍ୟାର୍ଥ ନୁହେଁ, ତଦନୁରୂପ ଉପର ପଦରେ ତରଣି ପଦର ଏକ ପଦରେ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଓ ଅପର ପଦରେ ନୌକା ଅର୍ଥ ହେଲେ ଭଦ୍ରେଥର ପରିହାର ହେଲା ।

୩୧—ବ୍ୟାଘାତ

ଯେ ପଦାର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ଯେ ପଦାର୍ଥ ଯେରୂପ ହୋଇଥାଏ , ସେହି ପଦାର୍ଥ ଦ୍ୱାରା ତାହାର ଅନ୍ୟଥାଭାବ ବର୍ଣ୍ଣନ ଚମତ୍କାରଜନକ ହେଲେ ବ୍ୟାଘାତାଲଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ଯେଉଁ ପୁଷ୍ପାୟୁଧ ବନ୍ଧିଲା ମୋ ହୃଦ
ବନ୍ଧୁରୁ ସେହିତା ହୃଦ
ମଣିଥିଲି ଯାକୁ ପରବର ଏବେ
ସେ ମୋର ଇଷ୍ଟ ସୁହୃଦ ।

ଯ: ଚେ: ପୃ ୭୩

ଏଠାରେ ପୁଷ୍ପାୟୁଧ (ମଦନ) ଯେରୂପ ଶରପ୍ରହାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ଯଯାତିଙ୍କର ଶତ୍ରୁ ହୋଇଥିଲା । ତଦ୍ରୂପ ପ୍ରହାର ଦ୍ୱାରା ଶତ୍ରୁରୁ ଭିନ୍ନ (ମିତ୍ର) ଅବାର ହେବାରୁ ବ୍ୟାଘାତ ଅଲଂକାର ହେଲା ।

୩୨—ଅନୁକୂଳ

ପ୍ରତିକୂଳ ବିଷୟ ଯଦି ଅନୁକୂଳ ହୁଏ, ତେବେ ଅନୁକୂଳ ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । । ଯଥା ।

ଲଳିତାର ବାଞ୍ଛା ଯଯାତି ନ ଯାହା
ଜାଣିଲା କମଳା ଚିରୁ
ତହିଁ ବଳ ତାହା ଜାଣିଲା ସ୍ୱସାର
ସଲଜ୍ଜ ମୁଖ ଭଙ୍ଗୀରୁ !

ଏଠାରେ କମଳାର ସଲଜ୍ଜ ମୁଖ ଭଙ୍ଗୀ ଲଳିତାର ଯାବତୀୟ ଅଭିଳାଷ ଯଯାତିଙ୍କୁ ଜଣାଇ ଦେବା ପକ୍ଷେ ପ୍ରତିକୂଳ ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ତାହା ସୂଚିତକର ଦେବା ଦ୍ୱାରା ଅନୁକୂଳାନୁବନ୍ଧି ହେବାରୁ ଅନୁକୂଳ ଅଳଙ୍କାର ହେଲା ।

୩୩—ଅର୍ଥାପତ୍ତି

ଏକ ବିଷୟ କଥନ ଦ୍ୱାରା ବିଷୟାନ୍ତରର କଥନ ସହଜରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଲେ ଅର୍ଥାପତ୍ତି ଅଳଙ୍କାର ହୁଏ । ଯଥା: ।

ମଗଧେ, ମୈଥିଳେ, ଅଙ୍ଗେ, ବଙ୍ଗେ ପୁଣି
ଦେଖିଛୁ କେତେ ସୁନ୍ଦରୀ

ଏଯୋଷା-ଚରଣ ଘଷା ପଥରକୁ
ହେବ ହିତ କେହ୍ନ ସଉ ।
ଯ : କେ : ପୃ ୬୦

ଏଠାରେ ଲଲନା ଚରଣ ଘଷା ପଥରକୁ କେହ୍ନ ସହନ୍ତେ ; ଏହା କହିବାଦ୍ୱାରା ମାଗଧୀ, ମୈଥିଳୀ, ବଙ୍ଗାଳୁଣୀ କେହି ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା ଏହାର ସଦୃଶ ନୁହନ୍ତି, ଏରୂପ ବିଷୟାନ୍ତର ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେଉଥି-ବାରୁ ଅର୍ଥାପତ୍ତି ଅଳଂକାର ହେଲା । ଅଥବା

ଅନକଥା ଥାଉ ଯତିଜନମନ
ହୋଇଛି ଅଜଅଥୟ
ଦେଖୁଥିଲେ ଯେହ୍ନ ବ୍ରହ୍ମମୟ ବଣ
ଦେଖନ୍ତି ସେ ନାରୀମୟ ।

ସେହି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଦେଖିବା ଦ୍ୱାରା ତାଦୃଶ ଯତି ଜନମନ ଅଥୟ ହେଉଅଛି ଏହି ବିଷୟ କଥନ ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ୟ ସାଂସାରିକ ଲୋକମାନଙ୍କ ମନ ଅଥୟ ହେବା ସହଜରେ ନିଷ୍ପନ୍ନ ହେବାହେତୁ ଅର୍ଥାପତ୍ତି ଅଳଂକାର ହେଲା ।

୮୪ — ସଙ୍କର

ଅଳଙ୍କାରମାନେ ପରସ୍ପରାପେକ୍ଷି ହେଲେ ସଙ୍କର ଅଳଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ତୋ ଦେହର ଶୈତ୍ୟ ନେଇ ଗନ୍ଧବାହ ତୀରବାସିଙ୍କୁ ଦେଉଛି ।
ତାହାଙ୍କ ସନ୍ତାପ ନେଇ ଅଙ୍ଗେ ଗର୍ଭେ ବାଡବ ସ୍ଥଳେ ଥୋଇଛି ।

ଏଠାରେ ସନ୍ତାପରୂପ ଅପ୍ରକୃତ ପଦାର୍ଥ ନିଷ୍ଟୟୁକର ବାଡବାନ-ଳରୂପ ପ୍ରକୃତ ପଦାର୍ଥକୁ ନିଷେଧ କରିବାରୁ ଅପହ୍ନୁତି ଅଳଙ୍କାର ହେଲା । ପୁଣି ଏହି ଅଳଂକାର ପରିବୃତ୍ତି ଅଳଂକାରକୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିବାରୁ ଉଭୟ ପରସ୍ପରାପେକ୍ଷି ହୋଇ ସଙ୍କର ଅଳଙ୍କାର ହେଲା ।

୮୫— ସଂସୃଷ୍ଟି

ଏକସ୍ଥାନରେ ଏକରୁ ଅଧିକ ଅଳଂକାରର ସମାହାର

ହେଲେ ସଂସୃଷ୍ଟି ଅଳଂକାର ହୁଏ । ଯଥା ।

ବମ୍ବାଧରଙ୍କର ଚମ୍ପକ ଅଙ୍ଗୁଳି କଙ୍କଣେ ମଥୁ ଝଙ୍କାର
ଉତ୍ପଳବାଣସେ କେନ୍ଦୁଟରେ ଗଢା ହେଉଅଛି ଲୌହଭାର,

ଏଠାରେ ଉପମା ଓ ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି ଅଳଂକାର ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱର ସମାହାର ହୋଇଥିବାରୁ ସଂସୃଷ୍ଟି ଅଳଂକାର ହେଲା ।

